موللا زەيدىن ھەققىدە
قىسسە

٥٥٣

خېۋدر تومۇر

موللازەيدىن ھەققىدە قىسسە

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئەخەت ھاشىم

موللازەيدىن ھەققىدە

قىسسە

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى تارقىتىدۇ
شىنجاڭ 7220- باسما زاۋۇدىدا بېسىلدى
1981 - يىل 11 - ئاي 1 - نەشرى
1982 - يىل 1 - ئاي 1- بېسىلىشى
كىتاب نومۇرى: M10098·558
باھاسى: 0.51 يۈەن

ئاپتوردىن

بىپايان جۇڭغارىيە تۈزلەڭلىكى بىلەن چەكسىز تۇرپان ئويمانلىقى ئوتتۇرىسىدا ئاسمان پەلەك قەد كۆتىرىپ تۇرغان ھەيۋەتلىك بوغدا تېغى (توپ ئاتار غوجام تاغلىرى) ئۇلۇغۋار قامىتى، پۈتمەس - تۈگىمەس خىسلەتلىرى ۋە مول نازۇنېمەتلىرى بىلەن زامان - زامانلاردىن بۇيان بىزگە ھامى بولۇپ كەلدى. ئۇ ئۆز باغرىدا سانسىزلىغان ئاقىل - دانىشمەنلەرنى، باتۇر - پالۋانلارنى، ئادالەتپەرۋەر، ۋەتەنپەرۋەر، خەلقپەرۋەر ئوغلانلارنى ئۆستۈردى. موللازەيدىن ئەنە شۇنداق خەلق سۆيەر ئوغلانلارنىڭ بىرى.

تارىخىي مەلۇماتلارغا قارىغاندا، موللازەيدىن 19 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا لۈكچۈندىكى باغرا يېزىسىدا نامرات دىخان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇ ئالتە يېشىدىلا مەھەللى خۇسۇسى مەكتەپتە ئوقۇپ، خەت - ساۋادىنى چىقارغان. 11 يېشىدا مەدرىسكە ئوقۇشقا كىرىپ، 17 ياشتا ئەرەپچە كىتاپ، قۇرئانغا مەنا ئېيتالايدىغان قارى بولۇپ يېتىشكەن. ناۋايى، سوپى ئاللا يار، خوجاھاپىز قاتارلىقلارنىڭ مۇناجات، قەسىدە كىتاپلىرىنى، قۇل خوجا ئەخمەت، شامەشرەپ قاتارلىق شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى ئۆگىنىپ، ئۆز ئەقىدىلىرىنى ئۆستۈرۈپ، "موللازەيدىن" دەپ نام ئالغان.

شۇ چاغدىكى تارىخىي رىياللىق — تۇرپان ۋاڭلىرى-
نىڭ خەلققە سالغان دەھشەتلىك زۇلمى، زورلۇق - زومبۇلۇق-
لىرى، خۇراپاتلىقنىڭ خەلققە كەلتۈرۈۋاتقان تۈرلۈك - تۈمەن
زىيانلىرى، باي - ئەمەلدارلارنىڭ، دىنىي تونىغا ئورۇنۇۋال-
غان مۇتەئەسسىپلەرنىڭ ساقتىلىقلىرى، ھىيلە - مىكىرلىرى،
ئەمگەكچى خەلقنىڭ ئازاپ - ئوقۇبەتلىرى، دەرت - ئەلەملى-
رى، قايغۇ - ھەسرەتلىرى، ئارزۇ - ئىستەكلىرى ۋە
ھورلۇك ئۈچۈن ئىلىپ بارغان كۈرەشلىرى موللازەيدىننىڭ قەلبىدە
كۈچلۈك نەپرەت - مۇھەببەت تۇيغۇسىنى ئويغاتقان. موللازەيدىن
قوراللىق ئىلىپ ۋاڭ، بەگ، پارىخور، جازانىخور ئەمەلدارلارغا ۋە
كاززاپ ئىشان - موللىلارغا قارشى مەردانىلىق بىلەن كۈرەش
قىلغان باتۇرلارنىڭ جاسارەت - غەيرىتىگە ئىلھام بېرىش
مەقسىدىدە ئۇزىنىڭ ئوتكۈر، ئاچچىق مەسخىرىلىرى، كوڭۇلنى
ئاچىدىغان چاخچاقلىرى، يېقىملىق قوشاق بېيىتلىرى بىلەن
جەڭگە ئاتلانغان. ئۇ دەسلەپتە زالىم قازىلار، خۇراپى بۇۋىلەر-
نىڭ مۇتەئەسسىپلىكلىرىنى سوككەن، پاش قىلغان. كېيىنچە،
تەدرىجى تەرەققى قىلىپ، ۋاڭ - گوڭ، بەگ - غوجىلارنىڭ
رەزىل ئەپتى - بەشىرىسىنى خەلقى - ئالەم ئالدىدا ئېچىپ
تاشلىغان.

موللازەيدىن لەتىپىلىرىدە ئاچچىق ھەجۋى، چوڭقۇر
مەسخىرە، ئوتكۈر كۈلكە بار. ئۇنىڭ لەتىپىلىرىنىڭ تېمىلىرى
ھەر تەرەپلىمە، مەزمۇنى كەڭ، ئىخچام، راۋان، قىزىقارلىق.
شۇڭا خەلق ئارىسىغا كەڭ تارقالغان. گەرچە، موللازەيدىن
19 - ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدا ئالەمدىن ئوتكەن بولسىمۇ

ئۇنىڭ لەتىپىلىرى تا بۈگۈنگە قەدەر خەلق بىلەن بىللە ياشاپ كەلمەكتە. ئۇنىڭ مۇبارەك نامى ھەر بىر سورۇن - مەشرەپلەردە نەسىردىن ئەپەندى، سەلەي چاققانلارنىڭ نامى بىلەن تەڭ ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئېلىنماقتا.

موللازەيدىننىڭ ھاياتى نامراتچىلىق، سەرسانچىلىقتا ئۆتكەن. ئەمما، ئۇ مەيلى قەيەردە بولسۇن خەلقتىن ئايرىلمىغان. ئۇنىڭ قەلبى خەلق بىلەن بىر بولغان. مەن موللازەيدىننىڭ ئەنە شۇ ھاياتىنى خەلققە ۋە كېيىنكى ئەۋلاتلارغا تونۇشتۇرۇش مەقسىتىدە بۇ قىسسىنى يېزىپ چىقتىم. ھالبۇكى، موللازەيدىن ھەققىدە مەخسۇس تەتقىقات ئېلىپ بېرىشقا ئىمكانىيەت يار بەرمىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە راسا ھەۋەس قىلىپ يۈرگەن چاغلىرىمدا توپلىغان ماتېرىياللار، يازغان خاتىرىلەر يوقىلىپ كەتتى. مەن پەقەت ”يېتىپ قالغىچە ئېتىپ قال“ دىگەن تەمسىلىمىزنى يادىمغا ئېلىپ، كۆرگەن - بىلگەنلىرىمىنىڭ ئازلىقى، قەلەم كۈچۈمنىڭ ئاجىزلىقى، ماتېرىياللارنىڭ كەملىكى ۋەياشىنىپ قالغانلىقىمغا قارىماي كىشىلەردىن ئاڭلىغانلىرىم بويىچە بۇ قىسسىنى يېزىشقا غەيرەت قىلدىم. بۇ، بىر باشلانما بولسۇن. موللازەيدىننى مەخسۇس ئۆگەنگەن ۋە تەتقىق قىلغان يولداشلار، بۇنىڭدىنمۇ ياخشى كىتاپلارنى يازار. شۇنداق قىلىپ خەلقنىڭ ياخشى ئوغلى موللازەيدىن ۋە ئۇنىڭ قىسسىسى، كامالەت تېپىپ، ئۇلۇغ بوغدا تېغىنىڭ ئولمەس مەھسۇلى سۈپىتىدە كېيىنكى ئەۋلاتلارغا يادلاما بولۇپ قالار. بۇ مەندىكى بىردىن بىر ئارزۇ.

يولداشلارنىڭ يار - يۆلەكتە بولۇشىنى، بۇ قىسىمنىڭ تېخىمۇ مۇكەممەل بولۇشىغا تەنقىدىي پىكىرلەر بېرىشىنى سەمىمىي ئۈمىت قىلىمەن.

1979 - يىل دېكابىر، ئۈرۈمچى.

مۇندەرىجە

بىرىنچى قىسىم 1

ئىككىنچى قىسىم 99

ئۈچىنچى قىسىم 219

برنجی قسم

(1)

ۋاڭلىق ئېرىق چېپىش يارلىغى چۈشكەندىن كېيىن يۇرت ئىچىدە خېلى پاتىپاراقچىلىق بولدى.

ۋاڭنىڭ دوغىلىرى يېزىمۇ ـ يېزا ئات چاپتۇرۇپ، ئىگىز ـ پەس ۋاقىراپ يۇرۇپ «يارلىق» يەتكۈزدى. ئۇنىڭ كەينىدىنلا ئۆيمۇ ـ ئۆي كىرىپ، كىملەرنىڭ ھاشارغا بارىدىغانلىقى، كىملەرنىڭ بارمايدىغانلىقىنى تەيىن قىلىشتى. بەلگىلەنگەن كۈن يېقىنلاشقاندا، دوغىلار توقماقلىرىنى تاراڭلىتىپ، ھاراپلار قامچىلىرىنى پولاڭلىتىپ مەھەللىلەرگە دەھشەت سالدى.

لېكىن دىخانلار ئۆزلىرىنىڭ ۋاڭلىق ئالۋاڭ ـ ياساقىنى ئۆتەشكە مەجبۇر ئىكەنلىكىنى چۈشىنەتتى. چۈنكى ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان كىمكى ۋاڭنىڭ ئالۋاڭ ـ ياساقلىرىدىن باش تارتىدىغان بولسا، توقماق ئاستىغا بېسىلاتتى، باغلىنىپ سازايى قىلىناتتى، دەرەخلەرگە ئېسىلاتتى. شۇڭا بەلگىلەنگەن كۈن يېتىپ كېلىش بىلەنلا، دىخانلار ئوزۇق ـ تۈلۈك، يېپىنچىلىرىنى، كەتمەن ـ گۈرجەكلىرىنى ئېلىپ، ئىشەكلىك ياكى پىيادە ئىش ئورنىغا مېڭىشقا باشلىدى. دوغا ـ ھاراپلار بولسا، دىخانلارنى تىللاپ، ۋاقىراپ ـ جاقىراپ مەھەللىلەرنى بېشىغا كىيىشتى. ئۇلارنىڭ زەھەرلىك تىل ـ ھاقارەتلىرى كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى پاراكەندە قىلماقتا ئىدى.

ۋاڭلارنىڭ بۇنداق يارلىقلىرى چۈشكەن كۈنلەردوغا -
مىراپلار ئۈچۈن تەپپەلماس پۇرسەت ئىدى. ئۇلار خەلققە
زۇلۇم سېلىپ، ئالا - توپىلاڭ چىقىرىپ، توپىلاڭدىن تۇغاچ
ئوغرىلايتتى.

شۇ كۈنلەردە مۇنداق بىر ئىش بولۇپ ئۆتتى:

يۇرت خەلقى مازاق قىلىپ، «ۋېلىخان تاز» ياكى
«مىسۋاش بەگ» دەپ ئاتايدىغان غەلىتە بىر ئادەم بار
ئىدى. بۇ ئادەم هارسىزلىق قىلىپ، ئۆزىنى خەلق ئارىسىدا
«ۋېلىخان بەگ» دەيتتى، ھەتتا ئۆزىنى باشقىلارغا «ۋاڭ ئەۋ-
لادى»، «ۋاڭغوجىنىڭ ئانا باشقا، ئاتا بىر ئىنىسى» دەپ
تونۇشتۇراتتى. بۇ قېتىم يۇرتقا چۈشكەن هاشاردىن پەيدا
بولغان پاتىپاراقچىلىقتىن پايدىلانغان «ۋېلىخان بەگ» ئۆز
ئالدىغا تاپاۋەت قىلىشقا كىرىشتى.

ئۇ، ئالا بايتالنى مىنىپ، تەۋەرۈك تۈلكە تۇمىقىنى
كىيىپ، تۈلكە قۇيرۇغى ئېسىلغان بەگلەرگە خاس ئىنچىكە
تىللىق قامچىسىنى ئوينىتقان هالدا دوغا - مىراپلار بىرەر قۇر
دەسسەپ ئۆتۈپ كەتكەن يېزىلارغا باردى - دە، ئۇ يەرلەردىن
كۆڭۈل ئاۋارىچىلىقىنى خالىمايدىغان، «تىنچ كەتمىنىمىزنى
چاپايلىلى» دەيدىغان سادداً، يۇۋاش دېھقانلارنى تېپىپ:
«هاشارغا بېرىڭلار، بولمىسا ئوردىغا هەيدەپ ئاپىرىپ، ۋاڭ
موللاكامنىڭ توقمىقىغا باستۇرىمەن. راستىن بارالمايدىغان
بولساڭلار بىر كۆرە بۇغداي بېرىڭلار، پەرمەنشا كىلا تېچىگە ئا-
پىرىپ بېرىپ، ئېتىڭلارنى دەپتەردىن ئۆچەرتكۈزۈپ تاشلاي-
مەن»—دىگەندەك سوزلەر بىلەن پوپوزا قىلىپ، ئۇلاردىن

خېلى جىق ئاشلىق توپلىدى. قولغا چۈشكەن ئاشلىقلارنى ئۆت-تۈرلۈك ئۆيىگە ئاپىرىپ توكتى. ئىش ئەپلەشكەنسېرى ئۇنىڭ نەپسى يوغىناپ، ئۆزىنى زادىلا توختىتىۋالالمىدى. ئۇ ئەڭ ئا-خىرىدا سېلىم يۇۋاش دىگەن بىر بوۋايغا رودۇپايدەك چاپلاشتى.

— ھەي قېرى، نىمىشقا ھاشارغا ماڭمىدىڭ؟ — ۋېلىخان بەگ كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، قامچىسىنى تەڭلەپ ھەيۋە قىلدى، — راستىن بارالمىساڭ، بىر كۆرە بۇغداي بېرىسەن!

— نىمە؟ بىر كۆرە بۇغداي ... كانايغا يوق، سۇنايغا نەدە تۇرۇپتۇ! — بوۋاينىڭ غەزىۋى ئۆرلەپ، ساقاللىرى تىترەپ كەتتى.

— ۋاھ .... قېرىنىڭ يامانلىقىنى — كور! بولمىسا ئوردىغا ماڭ! مەن سېنى ۋاڭ مولاكامنىڭ تۇققىنىغا باستۇرىمەن!

— نەگىلا دىسەڭ بارىمەن. بىز دىگەن ئۇ يىل - بۇيىل بۇغداي كورمەي ئوتىدىغان خەق! — سېلىم ئاكا ئۆزىنى بېسىۋالالماي سۆزىنى داۋام قىلدى، — بۇغداي دىگەن ۋاڭنىڭ ساڭلىرىدا سېسىپ تۇرۇپتۇ، بىزدە بولسا بىر دان بۇغداي يوق. سەن تېخى بىر كۆرە بۇغداي دەيسەنا؟ يۈر، قانداق دادىخانىڭ ئالدىغا ئاپارساڭمۇ بارىمەن!

ۋېلىخان بەگ سېلىم ئاكىنى ئاتنىڭ ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ ماڭدى. بۇلار تولا ۋاڭ - چوڭ قىلماستىن بىر مەھەللىدىن ئۆتۈپ يەنە بىر مەھەللىگە يەتكەندە ئىشەك سۇغارغىلى چىققان بىر دىخان يىگىتكە ئۇچراشتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، سىلىم ئاكا، نەگە ماڭدىڭىز؟ — سورىدى يىگىت.

— مېنى نەگە بارىسەن دەمسىنا؟ كەينىمدىكى پولداڭغا قارا، مېنى ھەيدەپ كېتىۋاتىدۇ، — غەزەپتىن سىلىم ئاكىنىڭ ئاۋازلىرى تىترەپ، كوزلىرىدىگە غىل - غىل ياش كەلگەن ئىدى.

— سىلىم ئاكامنى نەگە ھەيدەپ ماڭدىڭ؟ — يىگىت مۇلايىملىق بىلەن سورىدى.

— كارىڭ بولمىسۇن، ئىشىڭنى قىل! — ۋېلىخان بەگ ھەيۋىسىنى بۇزماستىن ۋاقىردى.

— سىلىم ئاكىدەك يۇۋاشنى تاپقاندا دو - پېرى بولۇپ كېتىدىكەنسەن — دە؟ بۇ ئادەم يۇۋاش، خۇدانىڭ مومىنى ھەم ياشانغان، بىر تاپان يېرى يوق كوك نامرات، بۇئادەمنى نەگىلا ھەيدەپ بارغىنىڭ بىلەن خۇدانىڭ زارىدىن باشقا ھېچنىمە چىقمايدۇ، ياخشىسى بۇ ئادەمنى قويۇۋەت، ئويىگە كەتسۇن.

— كەتسۇن دىگەن قانداق گەپ؟ مېنىڭ ئىشىمغا سەن ئارىلاشما! — دىدى ۋېلىخان بەگ.

— ئەگەر بۇ ئادەمدىن ئالىدىغان نەرسەڭنى مەن بەرسەم قويۇپ بېرەمسەن؟

— ئەگەر سەن ئارا كىرسەڭ، — دىدى ۋېلىخان بەگ بىر ئاز نەپ چىقىدىغانلىقىغا كوزى يېتىپ، — بىركورە ئېلىپ بېرەلمىسەڭ، بەش شىلىڭ بۇغداي ئېلىپ بەر، ئۇنىمۇ بەرمەي-

مەن دىسە توقماق بازىردا كورۇشمەمىز، ۋاڭ مولالاكامنىڭ توقمىغى قېرى - ياش دېمەي سوقۇۋېرىدۇ...

— بولدى ماڭا ھېساپ، — دېدى — دە، يىگىت تۇرۇلۇپ سېلىم ئاكىغا قاراپ سوزىنى داۋام قىلدى، — بولدىسىز كېتەيلى، قالغان ئىشنى مەن سوزلىشەمەن.

— ياق كەتمەيمەن، بۇنىڭغا بېرىدىغان نەدىكى بۇغداي؟ نەگە ھەيدىسە بارىمەن. بوپتۇ، مۇنداق جاننى نەدە قويسا - نەدە يوق، كەچتىم بۇ جاندىن! ۋاڭنىڭ ئالدىدا نەچچە ئېغىز سوز قىلىۋېلىپ ئولسەممۇ مەيلى! ... — سېلىم ئاكا ئاچچىغىدا ئوزىنى بېسىۋالالمايتتى، يىگىت ئۇنىڭ مۇرىسىگە شاپىلاغلاپ تۇرۇپ:

— خاپا بولماي، گېپىمنى ئاڭلاپ كېتىپ تۇرۇڭ. مەن بەگنى ياخشى رازى قىلىپ يولغا سالىمەن، — دېدى. سېلىم ئاكا يەنە بىر مۇنچە قايناپ ئويىگە كەتتى. يىگىت ئىشىگىنى يېتىلەپ ھويلىسىغا قاراپ ماڭدى. ۋېلىخان بەگ زور ئومىت بىلەن ئۇنىڭ ئارقىسىدىن كېلەتتى. يىگىت ئىشەكنى پۇختىلاپ باغلىغاندىن كېيىن بۇرۇلۇپ ۋېلىخان بەككە قاراپ:

— ئاتتىن چۈشمەي تۇرىسەنغۇ، سەن مىسۋاشنىڭ دەردىدىن خەلق يۇرتنى تاشلاپ كەتكۇدەك بولۇۋاتىدۇ. ئىزاتارتىمايدىغان تاز، چۈش ئاتتىن!...—دەپ ۋاقىرىدى.

بەش شىڭ بۇغداي ئېلىش تاماسىدا كەلگەن ۋېلىخان بەگ تۇيۇقسىز بۇ ھاقارەتنى ئاڭلاپ ھاڭ - تاڭ بولۇپ قالدى، ئۇ ئىمىدۇر بىر نىمە دېمەكچى بولۇپ كالپۇكلىرىنى قىمىرلىتىپ تۇرۇشىغا يىگىت كېلىپ ئۇنى تارتىپ ئاتتىن يى-

قىتتى. خۇددى قۇرۇق تاغاردەك سىرىلىپ چۈشكەن جانسىز تازنى يىگىت پۇرلاپلا يەرگە بىسىپ، بىر - ئىككى نەقتىغاندىن كىيىن بىقىنلىرىغا بىر نەچچە قېتىم مۇشت بىلەن تۇرتتى. ئۇنىڭ مۇشت كوتۇرەلمەيدىغانلىغىنى بىلگەن يىگىت ئۇرۇشنىڭ ئورنىغا ئۆز تاغرىنى ئېلىپ بىشىغا كەيدۇرۇپ، ئۇستىگە مىنىپ ئولتۇرۇپ سوراق قىلىشقا باشلىدى:

— راستىڭنى ئېيتساڭ قۇتۇلىسەن، يالغان ئېيتساڭ تۇتۇلىسەن، بىلدىڭمۇ! تاغارنىڭ ئاغزىنى بوغۇپ ئېغىلغا تاشلاپ قويسام، بەش كۈن ياتامسەن — ئون كۈنمۇ! راستىڭنى ئېيت، كىملەرنى بوزەك تېپىپ، قانچىلىك ئاشلىق توپلىۋالدىڭ؟

— جىنىم ئۇكام، مەن ئېيتاي. دىمىم تۇتۇلۇپ كەتتى، بىشىمنى تاغاردىن چىقىرىپ قوي، بولمىسا ئولۇپ قالىمەن، — ۋېلىخان بەگ يىغلامسىراپ يالۋۇرۇشقا باشلىدى، — ئوھ — ئوھ... جىنىم ئۇكام راستىنى ئېيتسام 5 - 6 ئادەمدىن ئاران ئىككى كۈرە بۇغداي، ئۈچ كۈرە ئىككى شىڭ قوناق يىغىۋالدىم. راستى شۇ، جىنىم ئۇكام تاغاردىن بوشىتىۋەت. دىمىم سىقىلىپ ئولگىلىۋاتىمەن...

— مەندىن ئالامسەن؟

— سىنىڭدىن قانداق ئالغىلى بولىدۇ، ھەرگىز ئالمايمەن.

يىگىت ئۇنى تاغاردىن بوشاتتى. تاغار ئىچىدە قاتتىق تەرلەپ، باش - كوزلىرى تاغار توپىسى بىلەن بولغىنىپ كەتكەن ۋېلىخان بەگنىڭ بايىقى سالاپىتى قالمىغان ئىدى.

— ئۇھ، ئۇھ... يائاللا، جېنىمنى چىقىرىۋەتكىلى تاس قالدىڭ، — دېدى ۋېلىخان بەگ ۋە ھاسىراپ تۇرۇپ تۇلكە تۇمىقىنى قېقىپ — سىلكىپ بېشىغا كىيىۋالدى. يىگىت ئۇنىڭ-غا قاراپ:

— ۋاڭنىڭ توقماقلىرىنى داۋراڭ قىلىپ ئادەم قور-قىتىشنى ياخشى بىلىدىكەنسەن، ئوزەڭ يەپ كورگەنمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— ئۇكام، تولا چاخچاق قىلمىچۇ! ئادەمنى تاغارغا سو-لىۋالساڭ، ئىسسىقتا ئولۇپ قالسام كىمگە ھېساپ؟ بولدى مەن كېتەي، — ۋېلىخان بەگ ئات تەرەپكە ماڭدى.

— توختا، ساڭا بىر گېپىم بار، — دېدى يىگىت. ۋې-لىخان بەگ بۇرۇلۇپ ئۇنىڭغا قۇلاق سالدى.

— قارىغاندا، سەن مۇشكۇل يولغا كىرىپ قاپسەن، مەن سېنى ئوڭايلا بىر يول بىلەن نۇرغۇن دۇنياغا ئىگە قىلسام قانداق دەيسەن؟

— قېنى شۇنداق قىلساڭغۇ! — مىننۇت ئالدىدا كورگەن ئەزىيەتلەرنى ئېسىدىن چىقارغان ۋېلىخان بەگ ئاچكوزلەرچە تەلمۇردى.

— بىلىشىمچە سەن ۋاڭ-غوجىلارنىڭ ئەۋلادىغۇ؟

— شۇنداق ئۇكام. مەن ھازىرقى ۋاڭنىڭ ئانا باشقا، ئاتا بىر ئىنىسى. ئۇلار مېنى ئوگەيلەپ، چەتكە قېقىپ ئارى-غا ئالمايۋاتىدۇ. ناھايىتى مېنىڭ ئاپامنى تـوي قىلىپ ئال-مىغانلا يېرى بار. شۇ سەۋەپتىن ئۇلار مېنى ئارىغا ئالماي-ۋاتىدۇ، — دېدى ۋېلىخان بەگ شىكايەت قىلىپ.

— ۋاڭلارغا تۇققانلىرىڭىز راست بولسىلا، ئىش ئوڭاي، — دېدى يىگىت داۋام قىلىپ، — ئېرىق چېپىلىپ بولغاندىن كې-يىن ۋاڭ چېلىش قىلىپ بەرگۈدەك. سەن شۇ يەرگە بارىسەن، مەن سېنى ۋاڭغا يۈزلەشتۈرىمەن، شۇ چاغدا ئۆزەڭنى تېگى-تەكتىڭ بىلەن تونۇشتۇرغىن. ئىش ئوڭدىن چىقىپ، ۋاڭ سې-نى كەل ئىنىم دەپ يېنىغا تارتسا، ئۇ چاغدا كاتتا ئاتلارنى مىنىپ، كەڭتاشا يەپ-ئىچىپ، يۇرتمۇ-يۇرت ئويناپ يۈر-سەڭ ئەجەپ ئەمەس. قارىسام پېشانەڭ ئوڭ، باشلىرىڭ مىس قازاندەك پاقىراپ تۇرۇپتۇ، دۆلەتمەن بولۇپ قېلىشىڭ مۇم-كىن، ئۇ چاغدا يەنە مېنى ئۇنتۇپ قالمىساڭ بولىدۇ!

— سېنى ئۇنتامدۇ — كىشى.

— ئۇنداق بولسا گەپ شۇ، باشقىلارغا تىنما، بىلدىڭمۇ!

— بىلدىم.

خوشال بولۇپ كەتكەن ۋېلىخان بەگ كەتمەكچى بولۇپ تۇراتتى، ئوردا دوغىلىرىدىن مەتىم دوغا ئۈستىلەپ كېلىپ قالدى.

— سىلەر نېمە قىلىۋاتقان ئادەملەر؟ — مەتىم دوغا ۋېلىخان بەگدىن سورىدى، — ھەي تاز، سەن نېمە قىلىۋاتىسەن؟

— ئىنىم ... مەن ھاشارغا ھەيدەپ ...

— سەن ھەيدىسەڭ بىز نېمە قىلغىدەكمىز، بۇ ئىشلارغا نېمە دەپ ئارىلىشىسەن؟ سەن يا مىراپ بولمىساڭ! ماڭ كەت، كۆزۈمدىن چاپسان يوقال!

دوغىنىڭ غەزىۋىدىن قورققان ۋېلىخان بەگ دۇدۇقلاپ،

تەمتىرەپ بىرىپ ئۇيتىغا مىندى ـ دە، غىپ قىلىپ كـوزدىن يوقالدى.

ـ سەنچۇ؟ ھەممە ئادەم كەتتى. ھاشارغا بارامسەن ياكى ئىككى كۈرە بۇغداي بىرىپ قۇتۇلامسەن؟ قىنى سوزلىگىنە!

ـ ھەي ئاداش، نىمـە دەۋاتىسەن؟ مەندىن بـۇغداي ئالىمەن دەمسىنا؟!

ـ مىـنى ئاداش ـ پاداش دىمەي گەپ قىل. ئىككىمىزنىڭ پەرقى بار. مەن دىگەن ئوردا ئادىمى. سەن بولساڭ...

ـ بىلىمەن ئاداش! مىنـىڭمۇ سىنى ئاداش دىـگىنىم بوش گەپ ئەمەس،ـ دىدى دىخان يىگىت دوغىنى مەكىستەمەستىن ۋە يىقىنلاپ بىرىپ دوغىنىڭ قولىدىن تارتتى، ـ چۈشسىنا بىردەم پاراڭلىشىمىز.

ـتولا گەپ قىلما!ـ دىدى دوغا قولىنى ئاجراتماقچى بولۇپ، لىكىن يىگىت ئۇنىڭ قولىنى قـويۇۋەتمەستىن تىخىمۇ كۈچەپ تارتتى. بوشاڭلىق قىلسا ئاتتىن سىرىلىپ چۈشىدىغانلىقىنى سەزگەن دوغا ئۆزەڭگىنى چىڭ تىپىپ، قارشىلىق كورسەتتى. ئۇ ئوزىنى كۈچ ـ ماغدۇردا خىلى ئادەملەرگە تەڭ قىلماي، مەنمەنلىك قىلىپ يۈرىدىغان ئادەم بولغاچقا، تىرەجەپ ئوز رەقىبىنى يەڭمەكچى بولدى. لىكىن بۇ يىگىت بوش ئادەم ئەمەس ئىدى. ئۇ بارغانچە كۈچەپ تـارتقاندا دوغىنىڭ تىگىدىكى ئات سەنتۈرۈلۈپ كىلەتتى. دوغا ئوز رەقىبىنىڭ قانداق ئادەم ئىكەنلىكىنى ھىس قىلغان بولسىمۇ، يەنىلا تىركىشەتتى. تارتىشىش راسا ئەۋجىگە چىققاندا ۋە كۈچ ـ ماغ-

دۇرنىڭ كىمدە قانچىلىك ئىككەنلىكى ئايان بولغاندىلا، يىگىت دوغىنىڭ قولىنى قويۇۋېتىپ كۈلدى ۋە:

— ئاداش توقماقلىرىڭنى تاراڭلىتىپ، خەقلەرنى قورقىتىپ يۈرىدىكەنسەن، ئۇزەڭ توقماق يەپ كورگەنمۇ؟ —دىدى.

— مەن نىمە دەپ تـوقماق يـەيمەن؟ توقماق بىلەن يۇرت سوراۋاتقان ئەرلەر بىز! —دىدى دوغا كورەڭلەپ. —چاپسانىراق جاۋاپ قىل، قانداق قىلىسەن؟

— سىنىڭ ئالدى - كەينىڭگە قارىماستىن ئىش قىلىدىغانلىغىڭنى ياخشى بىلىمەن ئاداش. لېكىن قاراپ ئىش قىل، ئۇسما كېتىپ قاش قالىدۇ دىگەنىدەك، توقماقلار قـولۇڭدىن كېتىپ ئۇزەڭ قەپقالارسەن؟

— هەي، تولا گەپ قىلماي سوئالىمغا جاۋاپ بەرگىنە!

— سىنىڭچە بولغاندا ئىككى كـۈرە بۇغداي بـەرمىسەم هاشارغا بارىمەن، هاشارغا بارسام ئىككى كۈرە بۇغداي بەرمەيمەن، شۇنداقمۇ؟

— ئېلىشتۇرماي تۈزۈك گەپ قىلغىنا، بـۇغداي بېرەلمىسەڭ هاشارغا ماڭ!

— مەنمۇ شۇ گەپنى قىلىۋاتىمەن ... گەپ ئىككى كۈرە بۇغدايدا قالدى، يادىڭدا بولسۇن! ... — دىدى يىگىت.

مەتىم دوغا ئېتىنى قايرىـپ هويلىدىن چىقىپ كەتتى.

ئىش ئورنىدا يۇرت - يۇرتتىن كەلگەن بىر قانچە يۈز هاشارچى دوغا - مىراپلارنىڭ بېسىمى ۋە تىل - هاقارەتلىرى ئاستىدا ئىشلىمەكتە ئىدى. پىژ - پىژ ئاپتاپتا دىخانلارنىڭ

يۇزلىگەن كەتمەنلىرى بىرسى كۆتىرىلسە، بىرسى چۈشۈپ، قۇ-
ياش نۇرىدا يالت - يۇلت پارقىراپ كوزلەرنى چاقاتتى. چەت-
تىن قارىغۇچى كىشىلەرگە ئىش مەيدانى گويا قىزىق تاماشا
ئورنى بولۇپ كورۇنەتتى.

ئىش ئورنىنىڭ بىر چېتى — بۇلۇق دەرەخلەرنىڭ قا-
را كولەڭگىسى ئاستىغا بىر جۈپ كات قويۇلۇپ، گىلەم بى-
لەن يۆركەلگەن، ئۈنىڭ ئۈستىگە قات - قات كورپە سېلىنىپ،
پەر ياستۇقلار تاشلانغان ئىدى. بۇ ھەشەمەتلىك ئورۇندا ۋاڭ
غوجا كېرىلىپ يېتىپ، ئىش ئورنىنى يىراقتىن تاماشا قىلات-
تى. دوغا، كاھلار ۋە پاراڭچىلار ۋاڭنىڭ ئەتراپىنى چورىدەپ
تۇرۇشاتتى ۋە ئۈنى قۇش قانىتىدىن ئىشلەنگەن يوغان يەل-
پۈگۈچتە يەلپۈپ تۇراتتى. يەلپۈگۈچ بىر تىنىقمۇ توختىماستىن
قولدىن - قولغا يوتكىلىپ تۇراتتى. ۋاڭنىڭ ئالدىغا سېلىن-
غان داستىخاندا دەستە - دەستە نان - توقاچلار، تاۋاق -
تاۋاقتا پۇشۇرۇلغان پاقلان گوشى ۋە باشقا يېمەكلىكلەر تۇ-
راتتى. بۇ نازى - نېمەتلەر، يىگىلى ئېغىزنىڭ يوقلۇغىدىن
گويا كورگەزمىگە قويۇلغان بۇيۇملاردەك تىزىلىپ تۇراتتى.
ۋاڭ غوجا بۇ يەرگە ئەتىگەنلىك قارا تاماكا (ئەپيۇن) تار-
تىپ، شىر كەيىپ بولۇپ كەلگەن بولغاچقا، كوزلىرىنى خۇما-
لاشتۇرۇپ، ھاشارچىلارغا ۋە ئۇلارنىڭ قانداق ئىشلەيدىغان-
لىقىغا نەزەر تاشلاپ تاماشا قىلاتتى، بۇ ئارقىلىق بىكارچى-
لىقتىن پەيدا بولغان زېرىكىش تۇيغۇلىرىنى يەشمەكتە ئىدى.

ھاشارچىلار ئىشلەۋاتقان جايدىن گۈپۈلدىگەن كەتمەن
ئاۋازلىرى، كەتمەن چاپقاندا ئادەملەرنىڭ كۈچىنىپ

«هه ـ هۇ» دېگەن ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. دوغا ـ مې-راپلار بولسا ۋاقىراپ ـ جاقىراپ:

— چېپىڭلار! ... بولمىسا قامچا يەيسىلەر! ئانا ـ ما-ناڭنى ... خـوتۇنتالاقلار! ـ دەپ ۋاقىراپ تۇراتتى.

ئىش ئەنە شۇنداق شاۋ ـ شۇۋ، ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ ئىچى-دە كېتىۋاتقان پەيتتە، هاشارچىلار ئىچىدىن كىمدۇ بىرسىنىڭ مۇڭلۇق ناخشىسى ئاڭلاندى:

ۋاڭ غوجا بېيجىڭگە كىرسە،
ئويى يوق نەدە ياتار؟
چىقسا بوران، ياغسا يامغۇر،
نەق پۇل تولەپ دەڭدە ياتار.

ۋاڭ غوجا يۇرتىغا يانسا،
مەيگە خېچىر قاتار.
كورپىنى قات ـ قات سېلىپ،
ئاق پەرىدە ئۇڭدا ياتار.

گازىر چاققان يەرلىرىڭ،
ۋەدىسى يالغان بىۋاپا ئايارەي ...

ناخشا خـېلىدىن بـېرى ۋاڭـنىڭ قـۇلىقىغا كـىرمەكتە ئىدى. ئۇ خۇمالاشقان كـوزلىرى بـىلەن چـورىلەرگە قـاراپ قويۇپ:

— بىرسى خېلى ئەپچىل ناخشا ئېيتىۋاتىدۇ، كىمىكىن،

قىچقىرىپ كېلىڭلارچۇ! — دېدى. ئەپيۇن كەيپىدە مەس بول-
غان ۋاڭنىڭ ئاۋازى غاراڭ-غۇرۇڭ چىقاتتى.

— خوش...

ناخشىنىڭ ۋاڭغا يېقىپ قالغانلىقىنى چۈشەنگەن كاھلار، دوغىلارتەڭلا «خوش» دېيىشتى ۋە ئارىدىن بىرسى بېرىپ ناخشا ئېيتقۇچىنى قىچقىرىپ كەلدى. ۋاڭنىڭ ئالدىدا ئوتتۇرا بوي، كەڭ يەلكىلىك، قەددى-قامىتى كېلىشكەن بىر دىخان يىگىت تۇراتتى. ۋاڭ ئۇنىڭغا باشتىن-ئاياق سەپسېلىپ قاراپ چىققاندىن كېيىن سوراشقا باشلىدى:

— سەن نەدىن كەلدىڭ؟

دىخان يىگىت قوشاق بىلەن جاۋاپ بەردى:

كېپىش بەگنىڭ شەرىدىن،
مىسۋاش بەگنىڭ دەردىدىن،
بىر مۇشت ئۇرۇپ بۇرنىغا،
يىقىلغانىنىڭ ئورنىغا،
ئوكسۇك بولۇپ كەلگەنمەن.

— ۋاھ... — دېدى ۋاڭ كوزلىرىنى يوغان ئېچىپ، — سەن خېلى پاراڭچى ئوخشايسەن!

— يوقسۇ، پاراڭچىمۇ ئەمەسمەن، شۇنداق بولسىمۇ، ھەرىيلىغا نەچچە توكاڭ① پاراڭلارنى، ئەپلەپ تېپىپ ساراڭلارنى، خۇڭمىياۋزىغا ② ئەۋەتىپ، تەڭگە-داچەنگە سېتىپ، توشقۇ-

① توكاڭ — سۆكەن

② خۇڭمىياۋزى — ئۇرۇمچى

زاتتىم توكاڭلارنى ...

— ئادەم ئاڭلاپ باقمىغان پاراڭلارنى سالمىسەڭغۇ!

ها - ها - ها ... — ۋاڭ بىر هازا كۈلۈپ كېتىپ سوراقىنى داۋاملاشتۇردى، — ئېتىڭ نېمە؟ كىمنىڭ بالىسەن؟

— خوش تەخسىر، مېنىڭ ئېتىم، ئەسلىدە مەن بىر يېتىم، ئەزان چىللاپ ئات قويۇپتۇ موللا سىتىم، يەتتە يېشىمدا سۈننەت قىلدى بىرلا قېتىم، موللىسى ئاسماندىن چۈشۈپ، موللازەيدىن بولدى ئېتىم.

— هوي، هوي، هوي، جىقلا سوزلەپ كەتتىڭ، موللازەيدىن دىگەن سەنمۇ؟

— هەئە، مەن.

— موللازەيدىن، سېنىڭ بۇ چىرايىڭدىن موللىلىق كورۇنمەيدۇ، مەكتەپتە ئوقۇغانمىدىڭ؟

— يوقسۇ، بۇخاراغا بارمىغان، قەشقەردىمۇ تۇرمىغان، هەپتىيەكنىڭ توپىسىنى كاپ ئېتىپمۇ يىمىگەن، تۇرغۇش① سانايمۇ كورمىگەن، راستىنى ئېيتسام مەكتەپنى يا كورگەن - يا كورمىگەن.

— ئەمسە نىمىشقا موللا دەيدۇ؟

— موللىسى ئاسماندىن چۈشتى دىدىمغۇ!

— قېنى قانداق چۈشتى؟

— دىسەم گەپ تولا.

— مەيلى سوزلە! ...

ۋاڭ موللازەيدىنگە قىزىقىپ ئۇنى سوزلەتمەكچى بول-

---

① تۇرغۇش — چېكىت

دى. موللازەيدىن تەمتىرنەمەستىن تەمكىن سوزلەشكە باش-
لىدى.

— ئىزنا قىلغان بولسىلا مەن سوزلەي. كىچىك ۋاق-
تىمىزدا بارات موللامدا ئوقۇيتتۇق. موللىمىز نەزىر-
چىراق، توي - توكۈندىن قالمايدىغان ئادەم ئىدى، ھەرنو-
ۋەت نەزىر - چىراققا ماگسا، بىزنى بىر كوزى يوق قار-
غۇ خەلپەتكە تاپشۇرۇپ كېتەتتى. كوزى يوقنىڭ يۈزى يوق
دەپ، بۇ خەلپەت ھەدىسىلا بىزنى ئۇرۇپ ئويناياتتى. بىر
كۈنى باغدىن بىرتال جۈجەم چىۋىقنى كېسىپ چىقىپ، بىزنى
ساۋىقىلى باشلىدى. بىز گەپ قىلىساق، خەلپەت ئۇرغان
يەردىن تاكى - قىيامەتتە قىزىلگۇل ئۇنۇپ چىقىدۇ دەپ
بېسىپ تاشلاياتتى. بىر قېتىم چىۋىقنىڭ ئۇچى ماڭا بەكرەك
تېگىپ كەتتى. ئاچچىقىمغا پايلىماي چاچراپ قوپۇپ،
خەلپەتنى كوتىرىپ بېسىۋالدىم. قولىدىكى چىۋىقنى تارتىۋېلىپ
خەلپەتنى ئۇرۇشقا باشلىدىم، بالىلارمۇ ئۇردى.
شۇنداق قىلىپ خەلپەتنى ئالالا - تووا دىگۈزۈۋەتتۇق.
قىيامەتتە بىزگە قىزىلگۇل ئۇنۇپ، ساڭا ئۇنمەي قالسا
ئادىل بولمىغۇدەك، ساڭىمۇ قىزىلگۇل ئۇنسۇن دەپ خېلى
جىق ئۇردۇق. شۇنداق قىلىپ قارغۇ خەلپەتنى كاردىن
چىقاردۇق. ئۇ بىزدىن قۇتۇلۇپلا قېچىپ كەتتى. ئۇنىڭ
ئورنىغا ئوزەم خەلپەت بولدۇم. بالىلارنى باشلاپ يۈرۈپ
بىر مۇنچە ئوينىدۇق. ئاندىن خەلپەتلىكتىن ئورلەپ موللا
بولدۇم، موللامنىڭ ئوي ئىچىدە ئورايدىغان سەللىسىنى
ئېلىپ بېشىمغا ئورىدىم - دە، موللام ئولتۇرىدىغان سوپىدا

ئولتۇرۇپ، كىتكىر تەكلىرىمدىكى پوشكال يوقۇندىلىرىنى
قىرىشتۇرۇپ، باللارغا ساۋاق بەردىم. ئاخىرىدا باللاردىن، ھەممىڭلار مېنى موللا دەمسىلەر دىسەم، دەيمىز دەپ چوقان سېلىشتى. مېنىڭ سوزۇمگە كىرەمسىلەر دىسەم، ھەممىسى كىرىمىز دىدى. ئۇنداق بولسا ھەممىڭنى ئازات قىلىۋەتتىم، دىدىم - دە، باللارنى تارقىتىۋەتتىم، شۇنىڭدىن باشلاپ ئوزەم مەكتەپكە بارمىدىم. شۇكۇنى يېرىم كۈن موللىلىق قىلىپ ياخشى موللا بولغان ئوخشايمەن، شۇنىڭدىن باشلاپ ئېتىمغا موللا دىگەن سوز قوشۇلدى. بۇخاراغىمۇ بارماي، قەشقەرەدىمۇ تۇرماي، موللىلىقنى ئوڭايلا تېپىۋېلىپ موللازەيدىن بولۇپ كېلىۋاتىمەن - تەخسىر!

ۋاڭ بۇ سوزلەرنى باشتىن - ئاخىرغىچە بېشىنى لىڭشىتىپ، ھوزۇر قىلىپ ئاڭلىدى، سوراقنى داۋاملاشتۇرۇپ:

- ئويلۇك بولدۇڭمۇ؟ - دەپ سورىدى.

ۋاڭ بۇ سوئالنى سورىغاندا ئوزىنىڭ سەل ئوتتۇر ئىجەز قىزىنى كوز ئالدىغا كەلتۇردى. ئەگەر بويتاق بولسا، موللازەيدىنگە شۇقىزىنى چېتىپ قويىدىغاندەك بىر خىيال كوڭلىگە كەچكەن ئىدى.

- ئىككى بالام بار، - دىدى موللازەيدىن.

ۋاڭنىڭ كوز ئالدىدىن ھىلىقى تەلۋە قىزى غايىپ بولدى. قوشۇمىسى سەل - پەل تۇرۇلدى، لېكىن چاندۇرماستىن سوزىنى داۋاملاشتۇردى:

- تېرىلغۇ يېرىڭ بارمۇ؟

- بۇكوم چۈشىمۇ ۋاڭلىق يەرگە چۈشىدۇ، - دىدى

مولّازەيدىن سوزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — مېنىڭ ئۆيۈم ۋاڭلىق يەرنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان. بىز بىر ئۆيلۈك خەق شۇيەردە ياخشى كۈن كەچۈرۈپ كېتىۋاتىمىز. بۇغداي تاختىلانغاندا، خۇددى ئۇزەم تېرىغان بۇغدايدەك قاراپ كېتىمەن. بۇغداي چىچەكلەپ پۇراققا كىرگەندە پۇراپ تويمايمەن، باشقا خەقنىڭ بۇغدايلىرى ۋاڭلىق بۇغدايلاردەك ئوخشىمايدۇ ھەم خۇشپۇراق چاچالمايدۇ، شۇڭا بىز ۋاڭلىق بۇغدايلارنىڭ ئوخشىغانلىقىغا قاراپ، ياخشى پۇراقلىرىنى پۇراپ، مەھسۇلاتىغا قاراپلا ياخشى كۈن كەچۈرىمىز. قانداق قىلىمىز؟ زۇگۇلا دېگەن بىر نەمە بارغا ئوخشايدۇ، خۇدايى تائالا ھەر قايسىلىرىدەك كاتتا بەندىلىرىگە يەر زىمىن، كارىز سۇلىرىغا قوشۇپ زۇگۇلىنى يوغان ئۈزۈپتۇ. ماڭا ئوخشاشلارغا كەلگەندە تېرىقچىلىكمۇ يوق. ئاسماندىن يۈز يالغان چۈشۈپ، توقسان توققۇزى موزدوزغا، بىرسى پۈتۈن ئالەمگە چېچىلغاندەك بىر ئىش دىسىلىرا؟ خۇداغا شۈكرى. ماڭا ۋاڭلىق بۇغدايلارنى كورىدىغان، پۇراقلىرىنى پۇرايدىغان زۇگۇلىنى ئايىماي بەرگەنلىكىگە مەن خوش. ئويدە بىر ئىلدام ئىشىكىم بار. گايىدا زېرىكىپ قالسام ئىشەككە مىنىپ، ۋاڭلىق يەرلەرنى بىر ئايلىنىپ كېلەي دەپ چىقىپ كېتىمەن. 7 - 8 كۈنلەر ئايلىنىپ يۈرۈپ ئويگە كەلگەندە خىيال قىلسام ۋاڭلىق يەرلەرنى يەنىلا ئايلىنىپ بولالماپتىمەن. نەمە دېگەن جىق يەر؟ مۇرتۇق، سىنگىم، قارغۇجا، لۆكچۈن، خاندۇ، پىچان ... ھەممىلا يەردە ۋاڭلىق يەر. بەزەن خەقلەر خۇداغا نالە قىلىپ:

"زېمىنىڭنى ۋاڭلارغا تارتتۇرۇپ قويدۇك، ئاسمىنىڭنى چېك تۇت" دەيدىكەن. مەن خىيال قىلسام بۇ گەپمۇ توغرا ... ۋاڭلىق يەرنىڭ چېقىلغىنىغا قاراپ كىملا بولسا شۇنداق دېگۈسى كېلىدىكەن. بىر كۈنى خاندۇ تەرەپتە كېتىۋاتسام، كەينىمدىن خېچىر مىنگەن بىر ياش بالا يېتىشىپ كەلدى. قارىسام ھىلىقى ئىسمارنىڭ بالىسىكەن. ئىككىمىز ھەمرا بولۇپ بىر ئاز بىللە ماڭدۇق. ئالدىمىزغا بىر مۇنچە پارچە زېرائەتلەر ئۇچرىدى. بۇ يەرلەر كىمنىڭدۇ، دەپ گۇمانلىنىپ: "بۇ يەرلەر كىمنىڭ يېرى بىلەمسەن؟" دەپ سورىدىم، ئۇ بالا جاۋاپ بېرىدىپ: "بۇ مېنىي يەر" دېدى، ۋە سول تەرەپتىكى بىر سالا يەرنى كورسىتىپ:"بۇ، ۋاڭنى يەر"دېدى. يەنە بىر مۇنچە ماڭغاندىن كېيىن، يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى يەرلەرنى كورسىتىپ:"بۇ يەردە مېنى يەر يوق، ھەممىسى ۋاڭنى يەر، دوڭدىكى يەرلەرمۇ ۋاڭنى يەر، ئويماندىكى يەرلەرمۇ ۋاڭنى يەر" دېدى، بۇ سوزنى تولا تەكرارلىغاندىن كېيىن ماڭا باشقىچە تۇيۇلدى. ئاچچىغىم كېلىپ قالدى. قانچىلا خىيال قىلسام گەپتە تەتۇر مەنا بار. مەن ئويلىدىمكى، سېنىڭ يەرلىرىڭغۇ سېنى يەر بولىۋەرسۇن، سىلەرگە ئوخشاش يەرگە تويمىغان جازانىخورلارنى يەرلىرىڭلار يەپ كەتسۇن، مەيلى. ۋاڭ غوجىنىڭ يەرلىرىنى نېمە ئۈچۈن "ۋاڭنى يەر، ۋاڭنى يەر" دەۋېرىسەن؟

سوز بۇ يەرگە كەلگەندە ۋاڭنىڭ قوشۇمىسى تۈرۈلۈپ كوزلىرى چەكچەيدى. شۇنداق بولسىمۇ سوزنىڭ ئاخىرىسىغا

قىزىقىپ تىڭشاشنى داۋام قىلىۋەردى. موللا زەيدىن سوزىنى داۋاملاشتۇرۇپ:

— ئاتاڭ جازانىخورلۇق قىلىپ خەقتىن تارتىۋالغان بولغاچقا، بوپتۇ «سېنى يەر» بولىۋەرسۇن. ۋاڭ غوجىنىڭ يەرلىرىنى زۇڭگۇلىسىغا قوشۇپ خۇدايى. تائالا ئۆزى بەرگەن تۇرسا، نىمە ئۈچۈن «ۋاڭنى يەر» دەيسەن؟ بىز نىڭچە گەپنى ئۇگەنسەڭ راۋرۇس ئۇگەن. چالا - پۇچۇق ئۇگەنگىنىڭ بولماپتۇ. ۋاڭلىرىمىزنى يەر يەپ كەتسە، بىز قانداق قىلغۇدەكمىز، ئۇ چاغدا يۇرتىمىزنى كىم سورايدۇ، بىزگە كىم ئاتا بولىدۇ؟ — دىدىم-دە، ئاچچىغىمغا پايلىماي ھىلىقى بالىنى خىچىردىن تارتىپ چۇشۇرۇپ، باش - كوزىنى توپىغا بۇلغاپ تازا ئۇرماقچى بولدۇم. ھىلىقى بالا تەتۇر سوزلەپ قويغىنىغا پۇشايمان قىلىپ يىغلاپ يالۋۇرۇشقا باشلىدى. قارىسام ئۇستىخىنى قاتمىغان كىچىك بالا ئىكەن، مۇش كۇتىرەلمىگۇدەك. شۇنىڭ بىلەن پەيلىمىدىن يانىدىم. ئەمما ئاغزى - بۇرنىدىن چىققىچە تىللاپ تويغۇزۇۋەتتىم. قولاقلىرىنى سوزۇپ، ئىككىنچى شۇنداق گەپنى قىلماسلىققا ۋەدە ئالدىم. ئۇ خوشاللىقىدا بېشى يەرگە تەككۇدەك تازىم قىلىپ قويرۇغىنى تىكىۋەتتى.

ۋاڭ بۇ گەپلەرنى قىزىقىپ ئاڭلىدى. بەزىدە كۇلۇمسىرەپ خوشاللىقىدا بېشىنى لىڭشىتتى. ئومۇمەن موللازەيدىننىڭ سوزلىرىدىن رازى بولغان ئىدى.

— خېلى ئەپچىل پاراڭ سالىدىكەنسەن. بۇگۇندىن باشلاپ سېنى كەتمەندىن ئازات قىلدىم، — دىدى ۋاڭ ئىلتىپات قىلىپ

ۋە كوزىنى يۇمۇپ ياستۇققا تاشلاندى. موللازەيدىن ئۇز جايىدا تۇراتتى. كاھلاردىن بىرسى ئۇنى قولى بىلەن ئىشارەت قىلىپ، قايتىپ كەت، دېدى. موللازەيدىن پەسەن قىلماستىن:

—قورۇقتىن - قورۇق قانداق كېتىمەن؟—دېدى.

ۋاڭ ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ چۆچۈپ كوزىنى ئېچىپ:

—ھە ...... نېمە گەپ؟— دەپ سورىدى.

— ۋاڭ غوجامنىڭ ئېتى ئۇلۇق،
ئۇلۇق يەردىن يانسام قورۇق،
خەق شاڭخو قىلىۇر قويۇق - سۇيۇق،
ھەممىلا ئويدە ئوتتۇز ئالتە ئويۇق.
بۇ تۇشۇكلەرنى ئەتكىلى بولامدۇ - يوق،
جاۋىلدىسا ئاق قۇشقاچتەك چۇرۇق - چۇرۇق،
بېخىل دېسە، بۇ گەپنى قانداق قىلغۇلۇق؟...

موللا زەيدىننىڭ مەقسىدى ئاشكارا ئىدى. ۋاڭ ئۇز سېخىللىغىنى كورسىتىش ئۇچۇن، بۇيرۇق چۇشۇردى:

— مۇنۇلارنى يىغىشتۇرۇپ بېرىۋېتىڭلار!

كاھلار، دوغىلار داستىخاندىكى نازى - نېمەتلەرگە ئەتىگەندىن بۇيان ئىشتەي ساقلاۋاتقان ئىدى. موللا زەيدىن ۋاڭنىڭ دېتىغا يېقىپ داستىخاننى ئېلىپ كەتمەكچى بولغاندا، ئۇلار ھېچ ئامال قىلالماي بۇيرۇققا بويسۇندى. داستىخاننى يوگەپلا موللا زەيدىنگە تۇتقۇزدى. موللا زەيدىن ھەشقاللا - رەھمەتمۇ دېمەستىن، تېتىك قەدەم تاشلاپ ھاشارچىلار تۇپىغا

كەتتى. داستىخاندىكى نېمەتلەرنى بولۇشىغا ئۈلەشتۈرۈپ ھايت-ھۆيت دەپ بولغىچە داستىخاننى قۇرۇغداپ قويدى.

(2)

ئېرىق چېپىش ئاخىرلاشقان كۈنى، چۈشتىن كېيىن، ۋاڭ غوجا چېلىش قىلىپ بەردى. چېلىش مەرىكىسى ۋاڭ غوجىلارنىڭ ئىچ پۈشىغىنى چىقىرىدىغان ئويۇنى، شۇنداقلا ئوردىدا بېقىلىۋاتقان چېلىشقاق زەڭگىلىرىنىڭ كۈچىنى كورىدىغان مەيدانى ئىدى. تۇرپان خەلقىمۇ چېلىشقا ئامراق ئىدى. بىر قانچە كۈندىن ئېرىقتا ئىشلەپ ھاردۇق يەتكەنلىكىگە قارىماستىن چېلىشقا قاتناشتى. شۇنىڭدەك چېلىش بولىدىغان خەۋەرنى ئاڭلىغان يۇرت خەلقىۋە چېلىشخۇمارلىرىدىنمۇ بىر قانچە يۈز ئادەم چەتتىن توپلانغان ئىدى. بىر چوڭ باغنىڭ كۈن چىقىش تەرىپى، چۈشتىن كېيىن دەرەخ كولەڭگۈسى تېز چوڭلايدىغان قۇملۇق يەرنى چېلىش مەيدانى قىلىپ تەيىنلىدى.

خەلق ئارقىمۇ-ئارقا چېلىش مەيدانىغا توپلىنىشقا باشلىدى. خەلق ھەرقايسىسى ئوز توپى بىلەن، ياش-قۇراملىرى بويىچە توپلىشىپ ئولتۇرۇپ ئوزئارا پاراڭ سېلىشماقتا. توپلانغانلار ئىچىدە لۈكچۈنلۈكلەر، سىڭگىمىلىكلەر، مۇرتۇقلۇقلار، قاراغوجا، ئاستانىلىقلار، ياڭخىلىقلار بار ئىدى. ھەتتا پىچان، دىغاي تەرەپلەردىنمۇ چېلىشچىلار كەلگەن ئىدى .كىشىلەر چېلىش مەيدانىنى چورىدەپ، بىرتەرەپتىن پاراڭلاشسا ، يەنە بىر تەرەپتىن ياش بالىلارنى چې-

لىشقا سېلىپ قويۇپ تاماشا كورۇپ ئولتۇرۇشاتتى. ئۆتەرەپتىن ۋاڭ غوجا ئۆز ئادەملىرى بىلەن سىپايى قەدەم تاشلاپ يېتىپ كەلدى. دوغىلار، كاھلار ئۇنىڭ ئەتراپىدا پاي-پەتەك بولۇشۇپ، ئىززەت-ئىكرام كورسىتەتتى. ۋاڭ يېتىپ كەلگەن ھامان، چېلىش مەيدانىغا توپلانغان خەلق ئورنىدىن تۇرۇپ ھورمەت بىلدۇردى. بۇنىڭدىن مەمنۇن بولغان ۋاڭ جاما ئەتكە بىر قۇر كوز يۇگۇرتكەندىن كېيىن ھازىرلانغان كاتتا بېرىپ كورپە ئۇستىگە ئولتۇردى. ئوڭ قول جەينىكى بىلەن پەر ياستۇققا يولەندى. كاھلار دەرھال يەلپۈگۈچنى ئىشقا سېلىپ ۋاڭنى يەلپۈشكە باشلىدى.

دەل شۇ پەيتتە، باغنىڭ دوقمۇشىدىن جۇۋىسىنى تەتۈر كىيگەن ئاپپاق ساقاللىق بىر بوۋاي ئىشىگىنى دىۋىتىپ سورۇنغا يېتىپ كەلدى. تۇرپاندا يازكۇنلىرى جۇۋا كەيگەن ئادەمنى كورسە، ئەلۋەتتە ھەممە ئادەم ھەيران قالاتتى. شۇڭا مەيدان تەرتىۋى بىر ئاز بۇزۇلدى. بوۋاي ئىشەكتىن سەكرەپ چۈشتى ۋە خەلق توپىنى يېرىپ ئوتۇپ، ۋاڭنىڭ ئالدىدىكى بوشلۇققا كەلدى-دە، قوللىرىنى غەلىتە پۇلاڭلىتىپ، گويا بىرسىنى قورقۇتىدىغان ياكى، ئۈركىتىدىغاندەك بىرخىل قىلىقلارنى قىلدى. بوجەرياندا ئۇنىڭ پاختىدىن چاپلاپ كەلگەن ساقاللىرىنىڭ بىرقىسمى چۈشۈپ كەتتى. خەلق توپى ئىچىدىن پىخىلدىغان كۈلكە ئاۋازلىرى چىقىشقا باشلىدى.

— پاختاڭنى ئېلىۋەت، تۈزۈك ئىشلارنى قىل. ساراڭ بولۇپ قالدىڭمۇ؟ — كاھلاردىن بىرسى ئاچچىق بىلەن ۋاقىرد-

دى. ۋاڭ، بولۇۋاتقان بۇ ئىشلارغا نە ئاچچىقلىنىشنى، نە كۈلۈشنى بىلمەي تۇرغىنىدا، موللازەيدىن پاختا ساقاللىرىنى تولۇق سىيرىپ ئىلىۋەتتى. ۋاڭ ئۇنى تونۇپ:

— موللازەيدىنغۇ سەن! نېمە قىلغىنىڭ بۇ؟ ئىسسىقتا كوينەك ئېغىر كېلىۋاتسا، جۇۋا كىيىۋالغىنىڭ نېمىسى؟ — دېدى.

— بۇ جۇۋا ئاتام رەھمەتۇللا ئەلەيدىن مىراس قالغان ئىدى. ئاكام بىلەن ئىككىمىز مىراس بولۇشكەندە، ئاخۇنۇملار قىشتا ئاكىسى كەيسۇن، يازدا ئىنىسى كەيسۇن دەپ تەقسىم قىلدى. شەرىئەت ھوكمى. قىشتا ئاكام كەيدى، ماڭا ئۇ چاغدا نوۋەت تەگمىگەن. ئەمدى نوۋەت ماڭا كەلدى، ۋاڭ غوجامنىڭ مەرىكىسىدە بىر كىيىپ كورسىتىۋالاي دەپ كىيىپ كەلدىم، — دېدى موللازەيدىن كۈلمەستىن.

— قوي مۇنداق گېپىڭنى، 6 - ئايدا جۇۋا كىيىپ ۋاڭ غوجامنىڭ مەرىكىسىگە كېلىش ئەدەپسىزلىك بولىدۇ، - دېدى غوجاكاھ.

— توغرا، 6 - ئايدا جۇۋا كىيىپ مەرىكەمگە كېلىش. مېنىڭ ھورمىتىمگە تېگىدۇ، — دېدى ۋاڭ بىردىنلا قوشۇمىسىنى تۈرۈپ.

— چىشلىرىمىز غۇچۇرلاپ، توقماقلىرىمىز تاراڭلاپ تۇرالمايۋاتىمىز. چاپسانراق ھوكۈم قىلغان بولسىلا!... - دېدى غوجا كاھ.

— مەرىكەمنى قەستەن بۇزغانلىقى ئۈچۈن 30 توقماق ئۇرۇلسۇن! ...

— خوش ...

بىر نەچچە دوغا شاپاشلاپ كېلىپ موللازەيدىننى يەرگە باسماقچى بولدى.

— توختاپ تۇرۇڭلار، جۇۋىنى سېلىپ تاشلاي، — دېدى موللازەيدىن دوغىلارنى توساپ ۋە جۇۋىنى يەشكەندىن كېيىن ۋاڭغا قاراپ سوزىنى داۋام قىلدى، — خوش، ئەمدى، مېنىڭ ئېيتىدىغان ئەرزىم بار.

— ھە. قېنى قانداق ئەرز، ئېيت، — دېدى ۋاڭ رۇخسەت قىلىپ.

— جىگدە ياغاچنىڭ پوستىسى بار، ھەممە ئىشنىڭ ئۇستىسى بار دېگەندەك، مېنىڭمۇ ئۇستام بار، — دېدى موللازەيدىن قورقماستىن تەمكىن تۇرۇپ، — ئۇستام ماڭا ئۇگىتىپ: ۋاڭ غوجا چېلىش مەيدانىغا كەلگەندە بىر قېتىم ئۇركىتىپ بەرسەڭ ئىككى كۇرە بوغداي بېرىمەن دېدى. مەن دېدىمكى: ۋاڭ غوجام كوپنى كورگەن، كوپنى بىلگەن، بېيجىڭغا نەچچە قېتىم بېرىپ كەلگەن، تۇرپاندەك چوڭ يۇرتنى ئوز قولىدا سوراۋاتقان كاتتا ئادەم، قانداقمۇ ئۇركىتكىلى بولسۇن؟ دېسەم، ئۇستام ئېيتتىكى: ۋاڭ كىچىك ۋاقتىدا ئەسكى جۇۋىدىن قورقاتتى. مەن ياخشى بىلىمەن، كىچىگىمىزدە بىز بىر ئويدە ئويناپ چوڭ بولغان، دەپ تۇرۇۋالدى. ئۇستامنىڭ گېپى بويىچە ئىككى كۇرە بوغداينى كوزلەپ ئوتتۇرىغا چۈشۈپ قويدۇم. ئەگەر ئۇنداق بىرى بولمىسا، 6 - ئايدا جۇۋا كىيىپ ساراڭ بولۇپ قالامدىم — دە! ئەرزىم شۇكى يىلاننىڭ بېشىنى يانچىش ئاقىلىقتۇر...

— ساڭا ئۇستاز بولغان كىم؟

— مەن ئېيتسام، بىرسى ۋېلىخان بەگ، يەنە بىرسى مەتىم دوغا.

— تۇتۇپ كېلىڭلار!...

كاھلار ۋېلىخان بەگ بىلەن مەتىم دوغىنى ئوتتۇرىغا ھازىر قىلدى. ئۇلار ۋاڭنىڭ ئالدىغا كېلىپ تازىم قىلدى. ۋېلىخان بەگ سالام بېرىپ تېچلىق سوراشتى:

— ئەسسالام ... ۋاڭ موللاكا، ئوبدان تۇردىلىمۇ؟

— نىمە دەپ جويلۇۋاتىدۇ — بۇ؟ — ۋاڭنىڭ ئاچچىقى كېلىپ كوزلىرى چەكچەيدى، — ئوزەڭ كېلىشمىگەن سەت بىرنىمىكەنسەن، قانداق قىلىپ مېنى موللاكا دەپ شەنىمنى بۇلغىماقچى بولىسەن؟

— خوش، خوش، — ۋېلىخان بەگ قورقۇنچ ئاستىدا نىمە دېيىشىنى بىلمەي جىم تۇردى.

— موللازەيدىنگە ئۇستاز بولۇپ گەپ ئۆگەتكەن سەنمۇ؟

— يوقسۇ، ۋاڭ موللاكامغا بىمەدەپلىك قىلىشقا نىمە ھەددىم.

— بۇ تاز نىمە دەپ جويلۇۋاتىدۇ، ئاغزىغا ئۇرۇڭلارچۇ!

بىر دوغا كېلىپ ۋېلىخان بەگنىڭ ئاغزىغا ئىككى شاپىلاق ئۇردى ۋە غەزەپ بىلەن:

— نىمە دەپ جويلۇۋاتىسەن؟ — دىدى.

— ئىلتىپات قىلسىلا موللاكا، بىز ھەممىمىز بىر

خەق، — دېدى ۋېلىخان بەگ ئاغزىدىكى قانىنى تازىلاۋېتىپ.

— يەنە شۇ گەپقۇ، بەكرەك ئۇرۇڭلار!

دوغىلار كېلىپ يەنە بىر مۇنچە ئۇردى،

— ئىلتىپات قىلسىلا ۋاڭ مولاكا، ئۇزلىرىگە تەتۇر كېلىدىغان ئىشلارنى ھەرگىز قىلمايمىز، — ۋېلىخان بەگ يىغلامسىراپ كوڭۇل ئېيتتى.

— ھەي ئەقىلدىن ئازغان ساراڭ تاز، ئىمىشقا بۇغۇزۇڭغا كەلگەننى يۇتمايسەن؟ كىمىڭنى بۇلغىماقچىسەن؟

— يوقسۇ مولاكا، ئۇزلىرى بىلمەيدىلا، — ۋېلىخان بەگ ئالدىراپ سوزىنى داۋام قىلدى، — مېنىڭ ئاپام ھەرىيەمبانۇ كاتتا خوتۇنكەندۇق. بوۋىمىزنىڭ ۋاقتىدا ئوردا خىزمىتىنى قىلىپ دان يېقىپ، ئىنەك ساغىدىكەن. بىر كۇنلىرى ئاتىمىز پەرىدۇن ۋاڭنىڭ ئاپامغا كوزى چۇشۇپ قاپتۇ... شۇچاغدا مەن... ئاپامنىڭ قوسىقىدا قالغان ئىكەنمەن...

— پۇف... پۇف... سېسىتىۋەتتى... بۇ ساراڭ تازنى ئۇجۇقتۇرۇڭلار، مۇنداقمۇ سەت گەپ بولامدۇ!؟...

دوغىلار كېلىپ ۋېلىخان بەگنى دۇشكەلەپ، يەرگە باستى. ۋاڭ شۇئانلا ھوكۇم چىقىرىپ:

— 50 توقماق ئۇرۇلسۇن!... — دەپ تەتۇر قاراپ ئولتۇرۇۋالدى.

دوغىلار بۇيرۇققا بىنائەن ۋېلىخان بەگنى 50 توقماق

ئۇرۇپ بىر چەتكە سورەپ تاشلىدى. ۋاڭ غەزەپ بىلەن مەتنى دوغىغا قاراپ:

— سەن نىمە دىگەن؟

— خوش، مەن ھىچگەپ قىلمىغان.

— سەن ماڭا ئىككى كۆرە بۇغداي گىپىنى قىلدىڭمۇ - قىلمىدىڭمۇ؟ — موللازەيدىن مەتنى دوغىنىڭ كوزىگە قادىلىپ تۇرۇپ سورىدى.

— ئىككى كۆرە بۇغداي سوزىنى قىلغىنىم راست، ئۇ-ۇ باشقا ئىش توغرىسىدا... - دوغا دۇدۇقلاپ يەرگە قارىدى.

— مىنىڭ ئاش - تۇزۇمنى يەپ تۇرۇپ، يەنە ماڭا يامان نىيەتتە بولدۇڭمۇ؟ 30 توقماق ئۇرۇڭلار، بۇ، ئوردىدىن ھەيدەپ چىقىرىلسۇن!

— خوش...

باشقا دوغىلار كىلىپ مەتنىنى يەرگە باستى ۋە جازانى ئىجرا قىلغاندىن كىيىن، ئۇنىمۇ ۋىلىخان بەگنىڭ يىنىغا سورەپ تاشلىدى.

چىلىش باشلىنىش ئالدىدا بولغان بۇقىقا سوراقىنىڭ تەسىرى بىلەن خەلق توپى ئىچىدە ئۇزۇنغىچە غۇلغۇلا بولدى.

— خوي ئىش قىلدى!

— موللازەيدىن يارايدۇ!...

كىشىلەر ھەر خىل سوزلەر بىلەن گۇدۇڭلىشىۋاتقان بىر پەيتتە، ۋاڭنىڭ چىلىشچى زەنگىسى مەيدانغا كەلتۇرۇلدى.

كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى شۇ تەرەپكە بۇرۇلدى. ھەممەيلەن كېلىۋاتقان زەنگىگە قارىشاتتى. سوقاباش، دوقا پېشانە، سىم ساقال، گەۋدىلىك، بويىنىغا چىرايلىق قويما تۆش زەنجىر سېلىنغان بۇ ئادەمنى قارانچۇق كاھ ئېھتىيات بىلەن يېتەكلەپ كەلمەكتە ئىدى.

ۋاڭلار نېمە ئۈچۈن مەخسۇس چېلىشچى ئادەملەرنى بېقىپ، ئۇنىڭغا زەنگى دەپ ئات قويىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن زەنگىنىڭ بويىنىغا زەنجىر سېلىپ چېلىش مەيدانلىرىغا ئېلىپ كېلىدۇ؟ بۇنىڭ سەۋەپلىرى ئېنىق: ئۇ دەۋرلەردە ۋاڭلار مەنسەپ، ئابروي، يەر - سۇ، كىيىم - كېچەك، يېمەك - ئىچمەك، ئات - ئۇلاق، قۇش - قۇرغۇي، تايغان - مۈشۈك، ئويۇن - تاماشا... ئومۇمەن ھەممىلا نەرسىدە باشقىلاردىن مۇتلەق ئۈستۈن تۇرۇشنى ياخشى كۆرەتتى. شۇنىڭدەك چېلىش مەيدانلىرىدىمۇ، ۋاڭنىڭ چېلىشچىسى ھەممىنى يىقىتىپ غالىپ پالۋان ئاتالسا، بۇنى تېخىمۇ ياخشى كۆرەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن يۇرت ئىچىدە نامى چىققان چېلىشچىلارنى تاللاپ ئوردىدا مەخسۇس باقاتتى. ئادەتتە ئۇلارنى بىكار ياتقۇزۇپ، كۈچلۈك ئوردا تاماقلىرىنى بېرىپ تەربىيىلەيتتى. ۋاقتى كېلىپ چېلىش مەيدانلىرىغا ئېلىپ چىققانىدا، ئۇلارنىڭ بويىنىغا مەخسۇس قويما زەنجىر سېلىپ، مەخسۇس قارانچۇق كاھتا يېتەكلىتىپ، ھەيۋە بىلەن ئېلىپ كېلەتتى. بۇ ئارقىلىق ۋاڭنىڭ چېلىشچىسىنى زەنجىردە باغلاپ مەخسۇس ئادەم باشقۇرمىسا، ئىدارە قىلغىلى بولماسمىش، دەيدىغان بىر چۈ-

شەنچىنى پەيدا قىلىشنى مەقسەت قىلاتتى.

زەنگىنى مەيدانغا كەلتۈرگەندىن كېيىن كاتتىنىڭ يېنىدا يەرگە ئولتۇرغۇزدى. بىر تىزىنى پۈكۈپ ئولتۇرغان زەنگى ۋاڭنىڭ ئالدىدا خۇي كورسىتىشكە باشلىدى. خەلققە، چېلىشچىلارغا يىرىتقۇچلارچە قاراپ ھوكۇرەيتتى. قولى بىلەن يەر تاتلاپ، توپا چاچاتتى. مەيدىسىگە توپا سۈركەپ، مۈشتلايتتى. قويۇۋەتسە ھازىرلا ھەممىنى دەسسەپ - چەيلەپ، چايناپ پۈركۈۋېتىدىغاندەك خۇي - پەيلىنى كوز - كوز قىلاتتى. زەنگى گەرچە ئورىنىڭ ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، يۇقۇرقىدەك ھايۋانى قىلىقلارنى قىلىشقا مەجبۇر ئىدى. زەنگى قانچىكى خۇي كورسەتسە، ۋاڭ شۇنچە خوشال بولۇپ، گويا ئوزىنىڭ قولىدا مەڭگۈ يېڭىلمەس بىر ئارسلان باردەك پەخىرلىنەتتى.

چېلىش رەسمى باشلاندى. ۋاڭنىڭ ئالدىدىكى كالا بېشىغا شەلپەر چىگىلگەن ئىدى. چېلىش ئاشۇ كالا بېشىنى نىشان قىلىپ داۋام قىلىشقا باشلىدى.

دەسلىۋىدە ياش باللار چۈشتى. بارا - بارا ئوتتۇرا ياشلىقلار ۋە چوڭ ياشلىقلار چېلىشىپ، كىشىلەرنى ئوزىگە جەلپ قىلدى. بۇ جەرياندا زەنگى بەزەن چېلىشچىلارنى كورۇپ يەنە خۇي قىلاتتى. ھوكىرەپ ھازىرلا چېلىشقا چۈشىدىغاندەك ئېتىلىپ قوياتتى. بەزىدە قارانچۇق كاھنى سورەپ چاپا سالاتتى. زەنگى سورىگەن ۋاقىتلاردا قارانچۇق كاھ ئوزىنىڭ ئاجىز كەلگەنلىكىنى كورسىتىش ئۈچۈن يەر بېغىرلاپ بېتىۋالاتتى ھەمدە ئۇنىڭغا يالۋۇرۇپ، ھازىر ۋاقتى ئەمەس،

ساڭا تەڭ كەلگۈدەك ئادەم يوق، دىگەننى چۈشەندۈرۈپ قىسقا سۆز بىلەن «ئۇلار، شاتىراق» دەيتتى. زەنگىمۇ تەكرارلاپ «شاتىراق» دەپ سورەشتىن توختاپ قالاتتى.

چېلىش بارغانسېرى قىزىپ، ھەرقايسى ئايماقلار بويىچە باشلاندى. ھەرقايسى ئايماق ئۆزىنىڭ خىل ئادەملىرىنى ئاياپ، ئاخىرقى ھەل قىلغۇچ باسقۇچقا ساقلاۋاتقان بولسىمۇ، چېلىشتا بىرسى يەنە بىرسىنى يىقىتىپ، غالىپ چىققاننى يەنە بىرسى يىقىتىپ، نەتىجىدە ھەرقايسى ئايماقلارنىڭ چېلىشچىلىرى ئازلاپ، گويا بارماق بىلەن سانىۋالغۇدەك دەرىجىدە قالدى.

ئاخىرقى باش تالىشىش باسقۇچى باشلاندى. بىر سائەتتەك قىزغىن ۋە جىددى چېلىشىش نەتىجىسىدە ھەممە پالۋانلارنى يىقىتىپ غالىپ چىققان ياگىخى نىياز ئوتتۇردا قالدى. زەنگى بۇ چاغدا تېپىرلاپ ئولتۇرالماي، مەيدىسىگە توپا سۈركەپ، قارانچۇق كاھنى داقىرىتىپ سورەپ، زەنجىرنى ئۈزۈپ تاشلىغىلى قىل قالدى. ئۇنىڭ ئەلپازىنى كۆرۈپ ئولتۇرغان ۋاڭ، ئىنتايىن مەغرۇرلۇق بىلەن: «ئارسلان»نى قويۇۋەت، دىدى.

زەنگى مەيدانغا ئوقتەك ئېتىلىپ كىرىپ، چاقماق تېزلىكىدە نىياز پالۋاننى قاماپ تۇتتى، نىياز پالۋانمۇ بوش كەلمىدى، ھەر ئىككىسى راۋرۇس تۇتۇشقاندىن كېيىن بىر بىرىگە كۈچ كۆرسىتىشتى. زەنگى ھەرباپ بىلەن نىيازنى چاپسان يەرگە ئۇرۇشقا تىرىشىپ كۆرگەن بولسىمۇ، ئۇنى

يىقىتىش مۇمكىن بولمىدى، شۇڭا ئۇنىڭ ئىلگىرى كورسەتكەن خۇيلىرى سۇغا چىلىشىپ قالغان تېرىدەك بولۇپ قالدى. بۇ ئىككىسىنىڭ تارتىشماقلىرى يېرىم سائەت مىقدارى سوزۇلدى. بۇلار ئوزئارا ئۇششاق پەنت قىلىشاتتى. خەلق ھاياجانلانماقتا، خەلقنىڭ ئارزۇسى ۋاڭنىڭ زەنگىسىنى يەرگە ئۇرۇپ ئۇلارنىڭ ھەيۋىسىنى سۇندۇرۇش ئىدى. شۇنىڭ ئۇچۈن بۇ جىددى پەيتتە كىشىلەرنىڭ يۈرەكلىرى گويا قېپىدىن چىقىپ كېتىدىغاندەك سوقماقتا ئىدى. شۇ جەرياندا نىياز پالۋان ئوڭغا تولغاپ پەنت قىلدى. تۇيۇقسىز بولغان بۇ پەنتنىڭ زەربىسىدە، زەنگى گويا نەلەرگە ئۇچۇپ چۈشىدىغاندەك تايىن تاپقاندەك بولغاندا خەلق توپى ئىچىدىن «بارىكاللا» دېگەن چوقانلار كوتىرىلدى. لېكىن زەنگى چاققانلىق قىلدى - دە، بىر پۇتى بىلەن تىزلىنىپ يىقىلىش خەۋپىدىن ئوزىنى ساقلىۋالدى. شۇڭا خەلقنىڭ بارىكاللىسى ئوڭايلا بېسىلىپ قالدى.

نىياز پالۋان ھازىرغىچە 6 كىشى بىلەن بەل تۇتۇشۇپ، يەتتىنچىسىدە زەنگى بىلەن بەل تۇتۇشماقتا، ئەلۋەتتە ھارغاندۇ!

زەنگى بولسا ھازىر تۇنجى كۈچىنى ئىشقا سالماقتا. زەنگىنىڭ ئەسلى ئىسمى قاسىم. لەقىمى دوقا. بىر قانچە يىللاردىن بۇيان چېلىشلاردا بىر مەزگىل باش ئېلىپ داڭقى چىققان. شۇ سەۋەپتىن ۋاڭ ئۇنى زەنگىلىككە قوبۇل قىلىپ، يىلبويى بىكار ياتقۇزۇپ، كۈچلۈك غىزا - تاماق بې-

لەن باقاتتى. بۇگۇن ئۇ، يىلبويى توپلىغان كۈچ - مـاغدۇ-
رىنى تۈنجى قېتىم ئىشقا سېلىپ، نىياز پالۋاننى كـوتىرىپ
يەردىن ئۈزۈۋالدى، تىركىشىش خېلى داۋام قىلدى. خـەلق
چوقان سېلىپ نىياز پالۋانغا مەدەت بېرەتتى. لېكىن زەنگى
بوغۇم - بوغۇم كۈچ ئىشلىتىپ، ئاخىرى نىيازنى ئەڭ يۇقۇرى
پەللىگە كوتىرىپ چىقتى - دە، يەرگە باستى. غەلىبە زەنگىگە
مەنسۇپ بولدى. ۋاڭنىڭ بۇ ۋاقىتتىكى خوشاللىغىنى تـەس-
ۋىرلەشكە قەلەم ئاجىزلىق قىلاتتى. ۋاڭ بۇ غـەلـىبىسىدىن
ئىنتايىن مەغرۇرلىناتتى. ئۇ، يالغۇز نىياز پالۋاننى يېقىت-
قانغا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن خەلقنى ئاجىز ئورۇنـغا چۈشۈ-
رۇپ قويغانغا خوشال ئىدى.

زەنگى ھامان يەر تاتلاپ، مەيدىنىگە توپا سـۈركەيتتى
ۋە مەيدىنىگە ئۇرۇپ خەلقتىن پالۋان تەلەپ قىلاتتى. جاما-
ئەت ئۇيان - بۇيان قارىشاتتى. مەيدانغا چۈشكـىدەك راۋ-
رۇس ئادەم كورۇنمەيتتى. زەنگى تېخىمۇ كورەڭلەيتتى.

بۇ چاغدا موللازەيدىن مەيدانغا چـۈشۈپ مـەيدىنىگە
توپا سۈركىدى. كوزى قىزارغان زەنگى غەزەپ بىلـەن چىقى-
راپ، ئورنىدىن تۇرۇپ، موللازەيدىنگە ئېتىلىپ كـېلىپ قول
سالدى. موللازەيدىننىڭ جۈغى زەنگىگە قارىغاندا سەل كىچىك
كورۇنسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ بىلەن تەڭلا بەل تـۇتـۇشتى. مەي-
دانـغا چۈشكەن موللازەيدىنـنى كـورگەن ۋاڭ ھـەيرانلىغىنى
باسالماي:

— موللازەيدىنغۇ - بۇ؟ — دەپ قويدي.

زەنگى كورەڭلەپ ئۆز رەقىبىنى كوزگە ئىلماي، ئۇنداق ياكى مۇنداق پەنتلەرنى ئىشلەتتى. ئەمما موللازەيدىن چىۋەرلىك بىلەن زەنگىنىڭ پەنتلىرىنى قايتۇراتتى. خەلق بولسا، بۇ جىددى كۈرەشتىن ئىنتايىن ھاياجانلانماقتا ئىدى.

خەلقنىڭ بىشىغا كۈن چۈشسە چىداپ تۇرالمايدىغان، خەلقنى ئويلىسا پۈتۈن ۋۇجۇدى كۈچكە تولىدىغان موللا زەيدىننىڭ «ياپىر» دىگىنى ئاڭلاندى، لىكىن قانداق قىلغانلىغىنى كىشلەر ئېنىق كورگىچىلا، زەنگىنى يەردىن ئۈزۈپ كوتىرىۋالدى. زەنگى بولسا تەتۈرچىرماق سىلىپ قارشىلىق كورسەتتى. موللا زەيدىن تەمتىرىمەستىن دىمىنى رۇستلاپ، گويا زەنگىنى كىچىك بالىنى كوتەرگەندەك ئەڭ يۇقۇرى پەللىگە كوتىرىپ چىقتى. زەنگى جان تالاشماقتا ئىدى. لىكىن موللازەيدىن ۋاقىتنى غەنىمەت بىلىپ، مەيداننى ئىككى ئايلاندى ـ دە، ۋاڭنىڭ ئالدىغا خۇددى ئەسكى ئۇچۇلۇقنى ئاتقاندەك چورۇپ تاشلىدى.

خەلق توپىدىن «بارىكاللا!» دىگەن چوقان كوتىرىلدى. نەچچە يۈزلىگەن ئادەم بىر چوقان بىلەن موللا زەيدىننى ئوتتۇرىغا ئېلىپ ئاسمانغا ئاتتى. «بارىكاللا!... ئاتاڭغا رەھمەت!»، «ئاتاڭغا رەھمەت موللا زەيدىن!» دەپ توۋلاشتى. بۇ ئالقىش سادالىرى پۈتۈن يەر ـ جاھاننى لەرزىگە كەلتۈرۈۋەتتى. بەزى بوۋاي، مومايلارنىڭ كوزىگە خوشاللىق يېشى ياماشتى.

ۋاڭ ھەيرانلىقىدىن نىمە قىلىشنى بىلمەي ئولتۇرۇپ

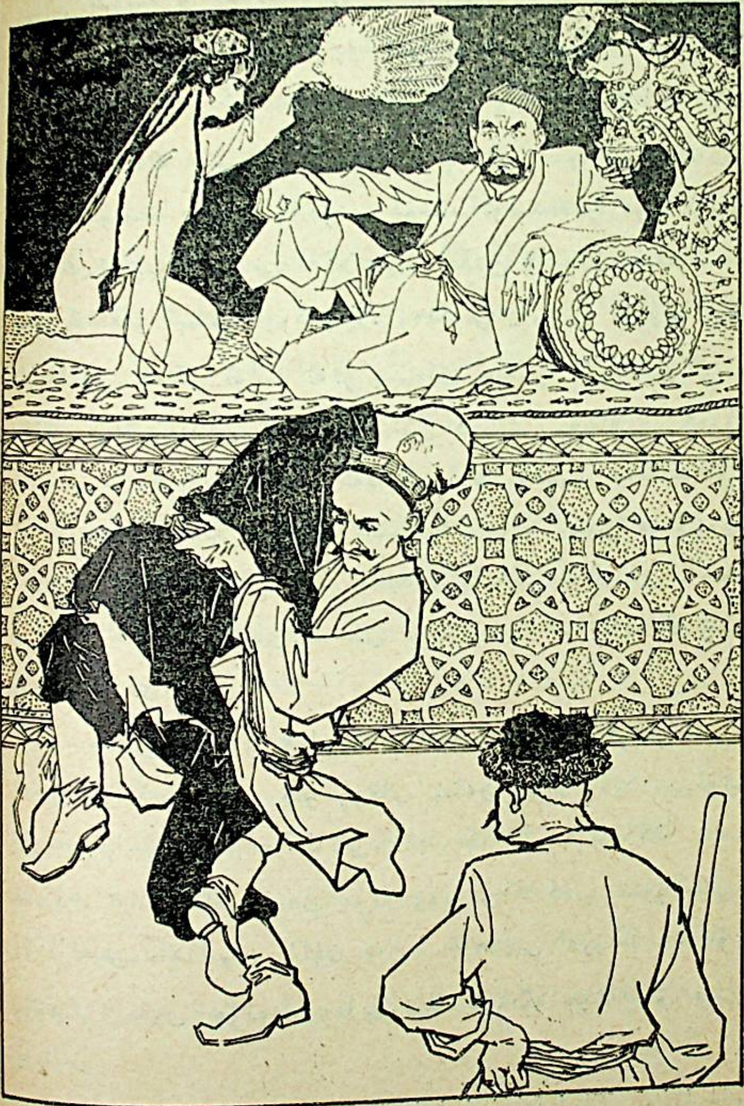

قالدى. ئۇ، يۈزلىگەن خەلقنىڭ تەنتەنە سادالىرى ئاستىدا ئۆزىنىڭ گويا ھۆيتقۇشتەك يېتىم قالغانلىقىنى بىردىنچى قېتىم ھېس قىلماقتا ئىدى.

(3)

ۋاڭ كۈنگە ئىككى قېتىم ئەپيۈن چېكەتتى. ئەتىگەنلىك كەيپ ئانچە ئۇزۇنغا سوزۇلمايتتى. كەچقۇرۇنلۇغى ناماز دىگەردە باشلانسا، يېرىم كېچىگە قەدەر سوزۇلاتتى. تاڭغا يېقىن ئۇيقىغا كەتكەن ۋاڭ ئەتىسى ئاش ۋاقتى بىلەن ئويغىناتتى. ئورنىدىن تۇرۇپ خىزمەتچى كاھلارنىڭ ياردىمى بىلەن يۇيۇنۇپ بولغاندىن كېيىن، ئاچچىق دەملەنگەن قارا چاي ئىچىپ، نەچچە غاڭزا لەمجىن تاماكىسى (مەخسۇس ئىشلەنگەن مانتۇ تاماكا) چېكەتتى. ئىشتىھاسى ئېچىلغاندىن كېيىن، بىر تەخسە ھالۋا، بىر چىنە قويۇق قايماق چاينى توقاش نانلار بىلەن ئىچىۋالاتتى. ئاندىن كېيىن، باغ، ھويلا - ئارامىلارنى ئارىلاپ يۈرۈپ ساياھەت قىلاتتى. دەۋا كەلگەن بولسا سورايتتى ياكى دوغىلار تۇتۇپ كەلگەن گۇناسىز خەلقلەرنى سوراق قىلىپ توقماق جازاسى بېرەتتى ياكى زىندانغا بۇيرۇيتتى. بۇنداق سوراق كۈندە دىگۈدەك بولۇپ تۇراتتى.

چۈشلۈك غىزادىن كېيىن، ۋاڭ پەر ياستۇققا يۆلۈنۈپ مۈگدەپ غىزا سىڭدۈرەتتى. شېكەرلىك قاراچاي ئىچىپ غاڭزا تارتاتتى. بۇ ۋاقىتتا ئوردا كاھلىرى ھەرقايسىسى ئۆزى ئىگەللىگەن ئەھۋاللارنى، راس - يالغان خەۋەرلەرنى

مەلۇم قىلاتتى. بۇنىڭ ئارقىسىدىن ئوردىدا بىكار تاماق يەپ كۈن ئۆتكۈزىدىغان پاراڭچىلار ۋە قىزىقچىلار ئۆز ماھارەتلىرىنى كۆرسىتىپ، ۋاڭنىڭ كۆڭلىنى ئېچىشقا تىرىشاتتى.

ھەر كۈنى دىگەر ۋاقتى بىلەن مېھمانخانىدا كەچلىك ئولتۇرۇش باشلىناتتى. مېھمانخانىنىڭ تۆرىگە ئەپيۇن چى-رىغى، پەتنۇس، غاڭزا، بىر جۈپ سىم چوكا ۋە تۇشتىن ئىشلەنگەن رومكىغا ئوخشاش ئەپيۇن ئېزىدىغان قاچا ۋە ئۇنىڭ ھاۋانچا تېشىدەك كىچىك تېشى، چوتكا، كىچىك سۇ-پۇرگىلىرىگىچە ئورۇنلاشتۇرۇلاتتى. بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى ۋاڭغا ئەپيۇن شورلاپ بەرگۈچى ئالمىخان ئاتلىق ئايال تەرەپىدىن تەق قىلىناتتى. مېھمانخانىدا ھەر ئاخشىمى نەغمە بولاتتى. ئۇسۇلچىلار ئۇسۇل ئوينايتتى. ۋاڭ يانپاشلاپ يېتىپ، ئەپيۇن چەككەچ نەغمە ئاڭلايتتى، ئۇسۇلچىلارنىڭ ئۇسۇلىنى تاماشا قىلاتتى. ۋاڭنىڭ ئەيشى - ئىشرەتلىك تۇر-مۇشى ئەنە شۇنداق يىللاپ - يىللاپ داۋام قىلاتتى.

بۈگۈن ئاخشامقى ئولتۇرۇشمۇ ئۆز تەرتىۋى بىلەن باشلاندى. ۋاڭ ئىككى غاڭزا ئەپيۇننى شوراپ كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇرۇپ، كەيپ سۈرۈشكە باشلىدى. مۇزىكا چېلىنماقتا. "ئايارەي"، "دەرداغەي" ناخشىلىرى ئېيتىلماقتا. قىزىقچى-لاردىن بىرسى ئۇسۇلغا چۈشۈپ، كۈلكىلىك ھەركەتلەر بىلەن قىزىقچىلىق قىلماقتا. لېكىن ۋاڭ بۇ قىزىقچىلىقلارغا قىيا كۆزىنى سالمايتتى. قانداق قىلساق ۋاڭنىڭ كۆڭلىنى ئا-

لارمىز، دەپ باش قاتۇرغان قىزىقچىلار بىر پەستىن كېيىن نەغمىگە پەيزى قوشماقچى بولۇپ ۋاقىراشقا باشلىدى:

شەر - شەر.
خېچىرىڭنى سايغا تارت.
شەرۋانىخانىغا قېشىڭنى ئات
ئۇنىمىسا تېشىڭنى ئات!...

ۋاڭ بۇ ئاۋازلارنى ئاڭلاپ كوزىنى ئېچىپ، ئۇسۇلچىغا قاراپ قويدى - دە، يەنە كوزىنى يۇمۇپ ئوز خىيالىغا كەتتى. قىزىقچىلارنىڭ قىلىدىغىنى ئۇچ يوز ئاتمىش كۇن بىر خىل، ھىچقانداق يېڭىلىق يوق ئىدى. شۇڭا ۋاڭ ئانچە قىزىقمايتتى.

لېكىن ئۇ، يېقىندىن بېرى موللا زەيدىنگە قىزىقىپ قالغان ئىدى. گەرچە ئۇز زەنگىسىنى يىقىتىپ، خەلق ئاردىسىدا خورلۇق كەلتۇرگەن بولسىمۇ، كوڭلى ھامان موللا زەيدىنگە تارتاتتى. شۇڭا ئۇ قىزىقچىلارنىڭ ھەركىتىگە قىزىقماستىن كوزىنى يۇمۇۋېلىپ:

— موللا زەيدىن ھەجەپ يېتىپ كەلمەيدىغۇ؟! — دەپ قويدى.

— خوش، ئات چاپتۇرغان ئىدىم. كېلىدىغان ۋاقتى بولۇپ قالدى، — دىدى غوجاكاھ.

— ھىم... — ۋاڭ كوزىنى يۇمۇپ جىم بولۇپ قالدى. نەغمە، ئۇسۇل داۋام قىلماقتا ئىدى.

ئۇسۇلچى خېلى ئەپچىل ئۇسۇل ئوينايتتى. بويۇنلىرىنى ئېتىپ، قاش - كوزلىرىنى سۈزۈپ، بىردەم ئۇنى، بىردەم بۇنى دوراپ سورۇننى ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى، لېكىن ئۇنىڭدا يېڭىلىق يوق ئىدى. ھەممىشە بىر خىل ئويناۋەرگەچكە، كىشىلەر ئانچەبەك قىزىقمايدىغان بولۇپ قالغان ئىدى. بۈگۈنمۇ ئۇ كونا دەسمايىسىنى ئىشقا سېلىپ ئۇسۇل ئوينىماقتا. ۋاڭ بۇ ئۇسۇلغا بىر قېتىممۇ قاراپ قويمىدى.

ئەمما ۋاڭنىڭ مېھمانخانىسىدا ئۇسۇل ئويناپ ياكى پاراڭچىلىق قىلىپ كۈن ئۆتكۈزۈپ، قوساق باقتىلىق قىلىدىغان كاھلارنىڭ ئەلۋەتتە يېڭىلىقلارنى ياراتقۇسى كېلەتتى. لېكىن ئۇلاردىن بىرەر يېڭىلىقنىڭ چىقىشى قىيىن ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ بۈگۈن بىرسى پەيزى قوشۇپ توۋلىدى:

قىزىپ كەتتى ھە - ھە، قىزىپ كەتتى - ھە!
ياققان نانلار ھە - ھە، كۆيۈپ كەتتى - ھە!

بۇلارمۇ ۋاڭنى ئۆزىگە جەلپ قىلالمىدى. دەل شۇ پەيتتە موللا زەيدىن يېتىپ كەلدى.

— موللا زەيدىن يېتىپ كەلدى! — دېدى غوجا كاھ دەرھال خەۋەر قىلىپ.

ۋاڭ دەرھال كۆزىنى ئېچىپ موللا زەيدىنگە قاراپ:

— كەل، كەل، — دەپ ئىلتىپات كۆرسەتتى ۋە، — نېمانچە ۋاخ قالدىڭ؟ — دەپ سورىدى.

— ئالدىراپ كېلىۋاتاتتىم، — دېدى موللا زەيدىن

پاراك باشلاپ، — يولدا ئۇششۇقلارنى تولۇقلايمەن دەپ كې-
چىكىپ قالدىم.

— بۇ قانداق گەپ، نەدىكى ئۇش-شۇقلارنى؟

ۋاڭ ياتقان ئورنىدىن تۇرۇپ موللازەيدىنىڭ ئاغزى-
غا قاراپ ئولتۇردى.

— ئالدىراپ كېلىۋاتسام، بىر توپ خەلق پاراڭلىشىپ
كۆلۈشۈپ تۇرۇپتۇ. قۇلاق سالسام پاراك خېلى قىززىق...

— هە - هە، قانداق قىزىق پاراڭكەن؟

— قۇلاق سالسام بىر ئىشان شۇنداق دەۋېتىپتۇ: ئول-
گەن ئولۈك بىر ئۇششۇق، چۈنكى ئولۇپلا قالسا، يويۇپ - تا-
راپ، كېپەنگە ئېلىپ يەرلىككە قويماي بولمايدۇ؛ ئىككىنچى-
سى ئۆيگە كىرگەن مېھمان بىر ئۇششۇق، چۈنكى ئەسسالام
دەپ ئۆيگە كىرسىلا هورمەت قىلماي بولمايدۇ، داستىخان
سېلىپ چاي قۇيماي بولمايدۇ... بۇنى ئاڭلاپ ئۇششۇقلار
يەنە. باردىدىم. جاما ئەتمېنىڭ ئاغزىمغا قاراشتى. مەن دې-
دىمكى: ئولگەن ئولۈك بىر ئۇششۇق؛ ئۆيگە كەلگەن مېھمان
بىر ئۇششۇق. بۇسى توغرا، مېنىڭچە بولغاندا ئىشان - مول-
لىلارمۇ بىر ئۇششۇق، چۈنكى ئىشانلار خامانغا كېلىپ دۇئا
قىلسا كەپسەن بەرمەي بولمايدۇ، ئۆيگە كىرىپ سۈرە ئوقۇسا
ئالدىغا پۇل ياكى پوشكال قويماي بولمايدۇ...

— ها. ها. ها... توغرا دەپسەن، — دېدى ۋاڭ كۈلۈپ
كېتىپ.

— ھەممىدىن ئەسكى يەنە بىر ئۇششۇق بارىدى، ئۇنى قوشۇپ قويايمىكىن دەپ ئويلىنىپ، ئاۋال ئوزلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ كورەي دەپ بۇيان كەلدىم، — دېدى موللازەيدىن سىنچى كوزلىرى بىلەن ۋاڭغا قاراپ.

— ئۇ قايسى ئۇششۇق، سوزلەپباققىنا! — دېدى ۋاڭ تېخىمۇ قىزىقىپ.

— كۇچار ۋاڭلىرى، مەن بىلسەم ھەممىدىن ئەسكى ئۇششۇق. ئاڭلىسام ئۇلارنى كەپتەرۋاز دەيدۇ، خەقنىڭ ياخشى كەپتەرلىرىنى بۇلاپ تارتىۋالغۇدەك؛ ئۇلارنى ئاتۋاز دەيدۇ، خەقنىڭ ياخشى ئاتلىرىنى كورسە رودۇپايدەك چاپلىشىپ ئېلىۋالغۇدەك؛ ئۇلارنى سولەتۋاز دەيدۇ، خەقنىڭ كەمچەت توماقلىرىنى، كورپە جۇۋىلىرىنى كورسە بۇلاپ ئېلىۋالغۇدەك؛ ئۇلارنى قۇشچى دەيدۇ، خەقنىڭ ياخشى قارچۇغا-قۇشلىرىنى كورسە تارتىۋالغۇدەك. گويا ئۇلار بىر بۇلاڭچى دېسىلە ئۇششۇق دېگەن بۇنىڭدىن ئارتۇق بولامدۇ؟

— توغرا دېدىڭ. كۇچار ۋاڭلىرى ئۇششۇقلارنىڭ توتىنچىسى ئەمەس، بىرىنچىسى! ھا. ھا. ھا ... توغرا ئويلاپسەن، بۇنى قوشۇپ قوي، — دېدى ۋاڭ. ئەزەلدىن كۇچار ۋاڭلىرى بىلەن ئوزەڭگە سوقۇشتۇرۇپ كېلىۋاتقان ۋاڭغا بۇ سوز بەك يېقىپ كەتكەن ئىدى.

— ئۇنداق بولسا، ئولگەن ئولۇك بىر ئۇششۇق؛ ئويگە كەلگەن مېھمان بىر ئۇششۇق؛ ئىشان - موللىلار بىر ئۇش-

شۇق؛ ۋاڭ - غوجىلار بىر ئۇششۇق دىسەك بولغۇدەك - ھە؟ — دىدى موللا زەيدىن كۇلۇپ تۇرۇپ.

— توغرا، توغرا، — دىدى ۋاڭ تەستىقلاپ.

— دات ... ئەرزىم بار، — دىدى قەۋزەت تەيجى ۋە ۋاڭنىڭ ئالدىدا تىز پۈكتى.

— ھە. نىمە ئەرز!

— بىز بۇ گەپلەرگە چىداپ تۇرالمايۋاتىمىز، قاراپ تۇرۇپ بىزنى ھاقارەتلەۋاتىدۇ، قانداقمۇ جىم تۇرغۇدەكمىز؟ چىشلىرىمىز غۇچۇرلاپ كىتىۋاتىدۇ، ئەمرى قىلسىلا، بىز ئۇنى ۋاقتىدا جايلىساق، — دىدى تەيجى.

— ئوچۇق گەپ قىل. سىنىڭ گەپلىرىڭدىن ھىچنىمىنى بىلگىلى بولمايۋاتىدۇ، — دىدى ۋاڭ قوشۇمىسىنى تۇرۇپ.

— مۇشۇ ... مۇشۇ موللازەيدىنچۇ. قاراپ تۇرۇپ ئۆزلىرىگە تىل تەككۈزۈۋاتىدۇ. بۇنىڭغا تاقەت قىلىپ تۇرالمايۋاتىمىز.

— قايسى گەپنى دەيسەن؟

— گاڭ - غوجىلارمۇ ئۇششۇق دەۋاتىدۇ. ئۆزلىرىمۇ گاڭ تۇرسىلا ...

ۋاڭ بۇسوزنى ئاڭلاپ قوشۇمىسىنى تۈردى ۋە كالپۈك-لىرىنى يالاپ تۇرۇپ ئويلانغاندىن كىيىن بىردىن ئۆزگىرىپ:

— باغلاڭلار، بۇ خوتۇنتالاقنى ! — دەپ بۇيرۇق قىلدى.

توت ئادەم موللازەيدىننى چەمبەرچەس باغلاپ تاشلىدى.

— چىڭ باغلا ! — دىدى موللازەيدىن كالارغا مە-

دەت بېرىپ، — ئەزەلدىن گۇناسىزلار چەك باغلىنىپ كەل-
گەن. بۇ قائىدە.

— بۇ قانداق گەپ، گۇنا يىگىنى بويىنۇڭغا ئالمامسىنا!—
دىدى ۋاڭ رەسمىي سوراق قىلىپ.

— گۇنا بولسا بويىنۇم قىلدا باغلاقلىق.

— مەن خىيال قىلسام گۇنايىڭ چوڭ. بۇ گۇنايىڭ
ئۈچۈن ئەللىك توقماق بۇيرۇيمەن!

ۋاڭنىڭ توقماقچىلىرى ھەيۋە بىلەن توقماقلىرىنى تاراڭ-
لىتىپ موللازەيدىننى ئوراپ تۇردى، موللازەيدىن پەرۋا
قىلماستىن:

— مېنىڭ ئۈچۈن يەنە ئەللىك توقماق قوشۇپ يۈز
توقماققا ھوكۇم قىلىشلىرىنى سورايمەن،— دىدى.

— بۇ قانداق گەپ؟

— گۇناسىزلار ئەزەلدىن قاتتىق جازالىنىپ كەلگەن،
شۇڭا دەيمەن.

— بۇ گەپچە سەندە گۇنا يوقما ؟

— تىرناقچىمۇ گۇنا يوق.

— قېنى سوزلە ! — دىدى ۋاڭ قوپاللىق بىلەن.

— تەقسىر، مەن ئۈششۈقلار قاتارىغا ۋاڭ - غوجىلارنى
قوشتۇم. بىز تۇرپان خەلقى ئۆزلىرىنى ھەرقانداق ۋاڭ - غو-
جىلاردىن يۇقۇرى سانايمىز. ھەرگىزمۇ باشقا ۋاڭ - غوجىلارغا
ئوخشاتمايمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزلىرىنى «گاڭ غوجام»
دەيمىز. باشقىلارنى بولسا ۋاڭ غوجا دەيمىز. مەن ئۈششۈق-
لارغا ۋاڭ-غوجىلارنى قوشتۇم. ئەگەر گاڭ-غوجىلارنى قوشقان

بولسام توقماقتا بېسىپ ئولتۇرۇپ تاشلىسىلىمۇ مەن رازى.

ۋاڭنىڭ چىرايى دەرھال ئۆزگىرىپ، كۈلۈمسىرىدى-دە:

— يېشىۋېتىڭلار! — دېدى.

— ئەمدى مېنىڭ ئەرزىم بار، — دېدى مەوللازەيدىن رۇخسەت ئېلىپ.

— ھە، سۆزلە!

— بۇ يېقىندىن تاغدىن كەلگەنلەر، گاڭ غوجامغا تەۋە قارىغايلارنىڭ ئۇچى كېسىلىپ تۆگەپ كېتىۋاتىدۇ، دەپ قاخشاپ كېلىشىۋاتىدۇ. قارىغاينىڭ ئۇچىنى كېسىپ نېمە قىلغۇدەك دىسەم، ياغاچچىلار خالو (نوغۇچ) سېرىپ ساتقۇدەك دەيدۇ. پۈتۈن تاغنىڭ چەكسىزە ئۇچىنى كېسىپمۇ ئىنچىۋالا نوغۇچنى كىم ئىشلىتىپ كېتەلەيدۇ؟ دەپ سورىسام، ھازىر يۇرتتا نوغۇچنىڭ بازىرى چىقىپ كەتتى دەيدۇ. ھازىر يۇرتتا ئوماچ ئىچىدىغانلار كۆپىيىپ كېتىپ، نوغۇچنى تولا چۆرۈپ ئۈپرىتىۋېتىپ بارغان ئوخشايدۇ، شۇڭا بازىرى ئىتتىك بولسا كېرەك دەپ ئويلىسام، خەقلەر ئېيتتىكى، نوغۇچنى ئوماچچىلارمۇ ئىشلىتىدۇ، ئەمما ئۇلار كۆپ ئىشلىتەلمەيدۇ، ھەممىدىن قەۋزەت تەيجى يۇرت ئىشىنى ئېلىشتۇرۇپ كۆپ ئىشلىتىۋاتىدۇ، دىگەن گەپنى قىلدى. مانا ئەمدى بۇگەپ توغرا چىقتى. قەۋزەت تەيجى يۇرت ئىشىنى ئېلىشتۇرۇپلا قالماستىن، ئوردىنىڭ ئىچىدىكى ئىشلارنىمۇ ئېلىشتۇرۇپ، تاغدىكى چەكسىزلەرنى كېسىپ ئۆزلىرىگە زىيان سالدى. مانا ھازىر مېنى ئورۇنسىز باغلاتتى.

ئادىل بولغانلىقلىرى ئۈچۈن توقماق جازاسىنى ئۆز ئىگىسىگە بېرىشلىرىنى سورايمەن...

ۋاڭ بۇ پىكىرگە تامامەن قوشۇلۇپ، قەۋزەت تەيجىگە ئوتتۇز توقماق ئۇرۇشنى ھوكۇم قىلدى.

(4)

مۇللازەيدىن ھەر قېتىم ئوردىغا كەلگەندە بىرەر يېڭى گەپ كوتىرىپ كىرەتتى. ۋاڭ ئۇنىڭ يېڭى - يېڭى سوزلىرىگە خېلى خۇشتار بولۇپ قالغان، ھەتتا ئەپيۇن خۇمارىغا ئوخشاشلا خۇمار بولۇپ قالغان ئىدى.

بۈگۈن مۇللازەيدىن ئوردا مېھمانخانىسىغا كېلىپلا يېڭى پاراڭ باشلىۋەتتى.

— ئەتىگەن مەسچىتكە چىققسام بىر سوپى پەيدا بولۇپ قاپتۇ، — دىدى ئۇ ۋاڭ غوجىغا تىكىلىپ تۇرۇپ، — نامازدىن كېيىن سوپى ۋەز - نەسىھەت قىلدى. بەش ۋاخ نامازنى تەرك قىلماي ئوقۇغىلار، خۇدانىڭ بۇيرىغان پەرزلىرىنى ئادا قىلىڭلار، ئەگەر نامازنى قازا قىلىپ، پەرزلەرنى ئادا قىلمىساڭلار، تاڭلا قىيامەتتە پەرىشتىلەر سوراققا تارتىدۇ. ئومۇت - گورزىلار بىلەن شۇنداق ئۇرۇلەركى، ھەر بىر ئۇرغاندا كوكۇم - تالقان بولۇپ تىرىقتەك چېچىلىپ كېتىمىز، ئالتۇن خوراز كېلىپ، بىزنى تېرىپ يەنە ئەسلىمىزگە كەلتۈرىدۇ، يەنە ئۇرىدۇ، يەنە تىرىقتەك چېچىلىپ كېتىمىز. ئەنە شۇنداق ئېغىر ئازاپلارنى

كورىمىز، دىگىلى تۇردى. سوپىنىڭ سوزلىرىنى ئاڭلاپ تاقەت
قىلىپ تۇرالمىدىم. مەن: ئاللاتائالا ئۇنداقىلا قارا -
قويۇق ئۇرنۇەرمەس، ھەق - ناھەقنى ئاجراتماي، نامازنى
قازاقىلدىك دەپلا ئۇرىدىغان بولسا، بىزنىڭمۇ گەپ - سوز-
لىرىمىز باردۇ! ئاللاتائالا نازۇ - نېمەتلەرنى بەندىلەرگە
تەقسىم قىلغاندا تەڭشەپ بەرمىگەن جايلىرىمۇ بار. بەزەنلەرگە
قوشلاپ كارىز، قوتانلاپ قوي، ئۇنلاپ تۆگمەن، 3 - 4 تەن
خوتۇن بېرىپتۇ. بىزگە ئوخشلاش گادايلارغا بىردىن خوتۇن
بىلەن بىر قوتۇر ئىشەك بېرىپتۇ. بەتتام قوغۇنىنىڭ ئۇرۇغى
تولا دەپ، بىز كەمبەغەللەرنىڭ بالىمىز تولا بولىدۇ. يەيلى
دىسەك ئاش يوق، كىيەيلى دىسەك كىيىم يوق، شۇنىڭ
غېمىدا، بالىلارنى باقىمىز دەپ گايىدا نامازئوقۇيالماي
قالىمىز. تاڭلا قىيامەتتە بىزنى نامازنى قازاقىلدى ياكى
نامازئوقۇمىدى دەپ قارا - قويۇق ئۇرۇدىغان بولسا،
بىز، مۇشۇ گەپلىرىمىزنى دەيمىز، دىدىم - دە، ئورنۇمدىن
قوپۇپ مەسچىتتىن چىقىپ كەتتىم، تەخسىر.

— توغرا دەپسەن، توغرا دەپسەن، — دىدى ۋاڭ
مەمنۇن بولۇپ. موللازەيدىن ئۇلاپلا يەنە پاراك باشلىدى:

—بىرەر ئاي ئالدىدا يەنە بىر سوپى كېلىپ پەيغەم-
بىرىمىزنىڭ سۈننەتلىرى توغرىسىدا سوزلەپ، ھەر بىر مۇ-
سۇلمان سۈننەتلەرنى ئادا قىلىشى لازىم، دەپ ئەمرى - مە-
رۇپ قىلدى. پەيغەمبىرىمىزنىڭ سۈننەتلىرىنى بىر بىرلەپ
ساناپ، ئەڭ ئاخىرىدا ھەر ئەتىگەنلىگى ناشتىدا يېشىل ئۇ-
زۇم بىلەن نان يىيىشمۇ بىر سۈننەت، پەيغەمبىرىمىز ھەر

ئەتىگىنى يېشىل ئۈزۈم بىلەن نان يەپتىكەن، بۇ نىمە دىگەن ياخشى سۈننەت! دىدى. مەنمۇ دەرھال قوشۇلۇپ: بۇ نىمە دىگەن ياخشى سۈننەت! ئۈزۈم بىلەن نان يېيىش بەكمۇ ياخشى ئىش، لېكىن گەپ پۇلدا. ھازىر ئۈزۈمنىڭ جىڭى پالان پۇل. ئەگەر ئۈزۈم سېتىۋالغۇدەك پۇل بولىدىغان بولسا، سوپۇمغا ئەمرى - مەرۇپ قىلدۇرماستىن بۇ سۈننەتنى ئادا قىلىۋېرىمەن. پۇل بولىدىغان بولسا، يېشىل ئۈزۈمنى تاغىرى بىلەن توختىماي قويۇپ يېيىش مېنىڭچە مۇشكۇل ئەمەس، دىدىم تەخسىر!

— توغرا دەپسەن، توغرا دەپسەن، — دىدى ۋاڭ بىر ھازا كۈلۈپ كېتىپ ۋە موللازەيدىنىدىن سورىدى، — سوپىدىن پۇل سوراپ كورمىدىڭمۇ؟

— سوپىلاردىن پۇل چىقامدۇ! ئۇلار دىگەن پۇلنى ئوزىگە دوست تۇتمايدۇ، لېكىن قولىغا چۈشكەننى بوش تۇتمايدۇ.

ۋاڭ قاقاقلاپ كۈلۈپ:

— تولا كۈلدۈرۈپ ئادەمنىڭ ئۈچەيىنى ئۈزۈۋەتتىڭغۇ، موللازەيدىنگە چاي تۇتۇڭلار! — دىدى.

— خوش ...

پاراڭچىلاردىن بىرسى موللازەيدىنگە بىر پىيالە چاي سۇنۇپ بېيىت ئېيتىشقا باشلىدى:

ئۇسسۇزلۇق تۇتتۇم ئوزلەگە،
چاك باسمىغان سوزلەرگە،

بەش شىڭ ئۈنمۇ ئاز كەلدى،
چاپلاي دىسەم دەزلەرگە.

موللازەيدىن چاينى قولىغا ئېلىپ، جاۋابەن بېيىت ئېيتتى:

ئۇسسۇزلۇق تۇتقان ئۇزلەمۇ؟
مۇنداق ئوبدان سوزلەمۇ،
بەش شىڭ ئۈندا شىلىم چالسام،
يەپ تويمىغان ئۇزلەمۇ؟

ئويدە قاتتىق كۆلكە كوتىرىلدى.

كۆلكىنىڭ ئۈستىگە ۋاڭنىڭ ئەركە ئوغلى ئاق پاشا كىرىپ كەلدى. ئۇ قوللىرىنى قانات قىلىپ خۇددى كەپتەردەك ئۇچۇپ، مېھمانخانىنى ئىككى ئايلاندى. ۋاڭ باشلىق ھەممەيلەن كۆلكىنى توختىتىپ بالىنىڭ ئوينىشىغا قاراماقتا ئىدى. ئاق پاشا ئۇچۇپ كېلىۋېتىپ داپچىنىڭ قولىدىن داپنى ئالدى - دە، ئۇنى ئوي ئىچىدە دومىلاتتى. داپ ھالقىلىرىنىڭ شىلدىرلاشلىرى بالىغا كاتتا ئويۇن بولدى، لېكىن بۇنىڭدىنمۇ زىرىككەن ئاق پاشا تەمبۇرچىنىڭ قولىدىن تەمبۇرنى تارتىۋېلىپ، ئۇنى ئات قىلىپ مىندى - دە، ئوي ئىچىدە چوگىلەشكە باشلىدى. تەمبۇرنىڭ جاراڭلاشلىرى بالا ئۈچۈن قىزىق ئويۇن بولدى. بالا ئەمدى تەمبۇرنى ئات قىلىپ ئويناشتىنمۇ زىرىكىپ، ۋاڭنى ئات قىلىپ مىندى. ۋاڭ ئوز ئوغلىنىڭ كوڭلىنى دەپ دوم بولۇپ توت ئاياقلىق بو-

— ئەمىشقا ئۇنداق دەيدۇ؟ پاشا بالام ھەممە قوغۇننى يۇلۇپ تاشلىسىمۇ گەپ قىلماسلىق كېرەك! قوغۇن دىگەننى تېرىسا بولىدىغان نەرسە، بالا دىگەننى تېرىۋالغىلى بولىدىغان نەرسە ئەمەس. قوغۇنچىنىڭ بالامغا ۋاقىردىغانلىغى ئۈچۈن جازاسىنى بەرسەم بولمايدۇ. خوتۇنتالاقنى تۇتۇپ كېلىپ زىندانغا سولاپ قويۇڭلار!— دىدى ۋاڭ.

— خوش...

— ئۇ خوتۇنتالاقنىڭ بېشىنى كەسسەم ھساپ ئەمەس!

— خوش...

دوغىلاردىن بىر نەچچىسى يۇقۇرقى بۇيرۇقنى ئىجرا قىلىش ئۈچۈن چىقىپ كېتىشتى.

ئاق پاشانىڭ ئەركە-تايتاڭلىغى موللازەيدىننى زىرىكتۈرگەن بولسىمۇ، چىشىنى چىشلەپ ئولتۇردى. ئۇ چېكىدىن ئاشقان سەت قىلىقلاردىن كوزىنى قاچۇرۇپ، ۋاڭنىڭ يېنىدا ئەپيۇن شولاۋاتقان ئايال ئالىمخانغا سەپ سالدى. «بىچارە ئايال ياش ۋاقتىدا خېلى سەتەڭ، ئەپچىل بولغىيتتى؟ ھازىر ئەپيۇننىڭ كاساپىتىدىن قۇرۇق سۆڭەككە ئايلىنىپ قاپتۇ» دەپ ئويلىدى. بۇ ئايال بەكمۇ ئورۇق ئىدى. سوڭگەكلىرى بەئەينى ئىدىر-تاغلارنىڭ قىرىدەك چوخچۇيۇپ كورۇنەتتى. لەۋلىرى ۋە چىشلىرى ئۈزۈراپ، كۆلىدىغان بولسا، نېپىز كالپۇكلىرى ئارىسىدىن توڭگاي چىشلىرى مانا مەن دەپلا چىقىپ تۇراتتى.

لۇپ بەردى. ئاق پاشا: «چۇ - چۇ، ئوغلاق - ئوغلاق!» دەپ تۇۋلاپ، ۋاڭنى بىلقىنداپ مېڭىشقا زورلايتتى. ۋاڭ بالىغا ئات بولۇپ يورغىلاپ بېرىشكە ئاجىزلىق قىلدى. بۇ چاغدا كاھىلاردىن بىرسى ئاق پاشانى قىزىقتۇرۇپ: «مېنىڭ گەدە-نىمگە مىنسىلە، ئىگىز كۆتىرىپ يۈگۈرۈپ بېرىمەن» دېدى. ئاق پاشا دەرھال ئاتنى يۆتكىدى، كاھ ئۇنى بوينىغا مىندۈ-رۈپ، ئۆي ئىچىدە يۈگۈرۈپ ئويناتتى. بەزىدە ئور-نى - ئورنىغا سەكرەپ ئات مىنگۈچىنى چايقىدى. بىر پەللە شۇنداق ئوينىغاندىن كېيىن ئاق پاشا ئات مىنىشتىنمۇ زې-رىكىپ، ئاتتىن چۈشتى - دە، ۋاڭنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇر-دى ۋە:

— ئاتا، ئاتا، بۈگۈنچۇ، قوغۇنلۇققا بېرىپ قوغۇن يۇ-لۇپ ئويناپ كەلدىم، ھى - ھى... قوغۇن دېگەن باشقىچىلا ئاسان يۇلۇندىكەن. بىردەمنىڭ ئىچىدە نەچچە ئېرىق قو-غۇن پەلەكلىرىنى يۇلۇپ تاشلىۋەتتىم، ھى - ھى...— دېدى.

— بوپتۇ، بوپتۇ، — دېدى ۋاڭ بالىسىنىڭ بېشىنى سى-لاپ تۇرۇپ، — قوغۇنچى گەپ قىلمىدىمۇ؟

— ئىككى ئېرىق قوغۇننى يۇلۇپ بولغىنىمدا، قوغۇنچى كېلىپ: «غوجام، غوجام، بولدى قىلسىلا، ئۆزلىرىگە مەن تات-لىق قوغۇن پۈشۈرۈپ بېرىمەن» دېدى. قارىسام كۆزىگە ياش ئېلىپ يىغلاۋاتىدۇ، نېمىشقا يىغلايدۇ - بۇ، دەپ ئاچچىقىم نەلەردىن كېلىپ، ماڭا ئەمسە، دەپ تېخىمۇ جىق يۇلۇپ تاشلىدىم، ھى، ھى...

ئاھ جېنىمەي ئالمىخانەي، قايسى باغنىڭ گۈلىسەنەي.

ئالمىخانىنىڭ بېغى بار، گۈل تۈۋىدە چېگى بار.
ئالمىخانغا سەپ سېلىڭلار ئوڭ قېشىدا مېڭى بار.

ئاھ جېنىمەي ئالمىخانەي، قايسى باغنىڭ گۈلىسەنەي.

ئالمىخانىنىڭ بېغىدا بىر تۈپ ئۈزۈم بار قاشقىرى،
ئالمىخانغا سەپ سېلىڭلار ئوتتۇر چىشى تاشقىرى.

ئاھ جېنىمەي ئالمىخانەي، قايسى باغنىڭ گۈلىسەنەي.

ئالمىخانىنىڭ ئاقلىغى لەمجىندە ئاتقان پاختىدەك،
تەنلىرىدە گوشى يوق، رەندە سالغان تاختىدەك.

ئاھ جېنىمەي ئالمىخانەي، قايسى باغنىڭ گۈلىسەنەي.

ئالمىخانىنىڭ يوللىرى ئۈچ يۈز ئاتمىشىنىڭ يولى،
ئالمىخانغا تولا قاتناپ، تېشىلدى كەشىمىنىڭ سوگى.

ئاھ جېنىمەي ئالمىخانەي، قايسى باغنىڭ گۈلىسەنەي.

ياشلىغىدا ئالمىخان يەڭدەك قوياتتى ئوسمىنى،
ئەمدى تۈپچەك باشىغا چۈڭكەپ كىيىپتۇ پوسمىنى.

ئاھ جېنىمەي ئالمىخانەي، قايسى باغنىڭ گۈلىسەنەي.

— بېشىڭنى يەيدىغان موللازەيدىن بـولدى قىل، مېنى

ئالمىخان ھەقىقەتەن ياش ۋاقتىدىن تارتىپلا شوخ ئايال بولغاچقا تولا ئويناپ ئاخىرى ئەپيۇنغا كىرد- شىپ مۇشۇ ھالغا چۈشۈپ قالغان ئىدى. خەلق ئىچىدە بۇ ئايال توغرىسىدىكى كۈلكىلىك گەپ - سۆزلەر ناھايىتى كۆپ ئىدى. موللازەيدىن ئۇنىڭ ئۆتمۈشى ۋە ھازىرىنى بىر قۇر كوز ئالدىغا كەلتۈرۈپ «ۋاي، بىچارە!» دەپ قويدى.

مېھمانخانىدا ئاق پاشانىڭ غەلۋىسى ئاياقلاشقاندىن كېيىن، نەغمە يەنە باشلاندى، ئۇسۇل ئوينالدى. كىمدۇر بىر- سى موللازەيدىننى ئۇسۇلغا تارتتى. موللازەيدىن قائىدە بويىـ چە ئورنىدىن تۇرغان بولسىمۇ:

— ئۇسۇل ئويناپ كورمىگەن، پۇت - قوللار ئەپلىشىپ بېرەرمۇ؟ — دەپ تۈزۈت قىلدى.

— ھەي موللازەيدىن، سىنىڭ تۇرقىڭغا قارىغاندا ئۇسۇلنى ئەپچىل ئوينايسەن! — دىدى ئالمىخان ۋاقىراپ.

— ئالمىخان تەكلىپ قىلغان يەردە ئوينىمىسام سەت بولىدۇ. ئۇنداق بولسا ئالمىخانغا چېلىڭلار! — دىدى موللا- زەيدىن. مۇزىكا ئالمىخان ئاھاڭىغا چېلىندى. موللازەيدىن ناخشا ئېيتىپ ئۇسۇل ئويناشقا باشلىدى:

ئاھ جېنىمەي ئالمىخانەي، قايسى باغنىڭ گۈلىسەنەي

. . . .

بىلمىگەيلەر ئېيتىدۇ، ئالمىخان قانداق نىمە؟
ئاغزى ئويماق، بېلى چۈمەچ خوپ كېلىشكەن بىر نىمە.

بىر كېچە جازالىماقچى بولۇپ، قىش كۈنى ئېگىز دالان ئوگزىگە چىقىرىپ قويدى. موللا زەيدىن ئېگىز دالاندا بىر كېچىنى ئۆتكۈزۈشكە مەجبۇر بولدى. قىش كۈنلىرى ئېغىزدىن تاغ شامىلى چاڭقىن ئۆتەتتى. قاراقۇشتەك قاراسوغاق موللا زەيدىننىڭ قولاقلىرىنى ئۈچۈرۈپ كەتكۈدەك قىلدى. ئۇز بېشىدىكى خەۋپنى چۈشەنگەن موللا زەيدىن دالاندىن سىرىلىپ چۈشۈپ كېتىش يولىنى ئىزلەپ كوردى، مۈمكىن ئەمەس ئىدى. "چىدىغانغا چىقارغان" دىدى - دە، ئوگزىنىڭ بىر بۇرجىكىدە تۇرغان ئەسكى تۇلۇقنى تاڭ ئاتقىچە كۆتىرىپ، يۈگۈرۈپ چىقتى. تاڭ ئاتقاندا ۋاڭ موللازەيدىننىڭ ھالىنى كورگىلى ئاتايىن چىقىپ قارىسا، موللازەيدىن تۆمەنغى بىلەن ئۆزىنى يەلپۈپ:

— ئەجەپ ئىسسىق ئوگزىكەن، تەرلەپ ئاران تاڭ ئاتقۇزدۇم، — دەپ ئولتۇراتتى.

— ئېگىز دالاندا تەرلەپ كەتكىنىڭ نىمىسى؟ — دىدى ۋاڭ ھەيران بولۇپ.

— يۇقۇرقى خامانغا خامانچىلار ئوت قالىغان ئىكەن. شۇ ئوتنىڭ تەپتىدىن تاڭ ئاتقىچە تەرلەپ چىقتىم، — دىدى موللا زەيدىن.

— بولدى، بولدى، قايتىپ چۈش، كۆڭلۈم يىگىدىن ئۆتتۈم! — دىدى ۋاڭ. دوغىلار دەرھال شوتا قويۇپ موللا زەيدىننى ياندۇرۇپ چۈشتى. ۋاڭ يەنە مېھمانخانىسىغا كىرگۈزۈپ داستىخان سېلىپ چاي بەردى.

كاردىن چىقاردىڭ! — ۋاقىردى ئالمىخان قاقاقلاپ كۈلۈپ، مېھمانخانىدا كۆلكە بېسىلمايتتى.

— كاردىن چىقمىغان نېمەڭ قالدى؟ — دېدى موللا-زەيدىن.

— ھە شۇنداق، ياش ئىدۇق، ئۇز ئىدۇق، قوللاردا گىزەك، — دېدى ئالمىخان ۋاقىراپ.

— قېرىدىڭ، چىرىدىڭ، غەلۋىردە تىزەك، — دېدى موللا زەيدىن.

ئۇيدە يەنە كۆلكە كوتىرىلدى.

— بېشىڭنى يەيدىغان، ياش ۋاقتىمدا كورگەن بول-ساڭ ئاش-نان يەمەس بولۇپ كېتەتتىڭ!

— ياش ۋاقتىڭدا دالدا يەرنى تاپساڭ كورۈنگەنگە قاش ئاتاتتىڭ، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن تاش ئاتتىڭ. قېرى-غىنىڭدا چىراق تۈۋىدە پانپاشلاپ ياتتىڭ، ئەمدى كىم ساڭا قارىماقچى ئەشۇ جىڭگوكچى ① ئەپتىڭ!

مېھمانخانىدا يەنە كۆلكە كوتىرىلدى، ۋاڭ ھەممىدىن بەكرەك كۈلگەن ئىدى. تېلىقىپ ھەتتا ئېغىناپ كەتتى. ئۇ چىڭ-قىلىشتىن زورۇقۇپ «تارت» قىلىپ يەل چىقىرىۋەتكەن ئىدى، كۆلكە يەنە بىر بالداق يۇقىرى كوتىرىلدى.

موللا زەيدىن ئوردىغا كېلىپ-كېتىپ يۈرۈپ، بىر ئىش توغرىسىدا ۋاڭنى خاپا قىلىپ قويغاندا، ۋاڭ ئۇنى

① جىڭگوكچى — كونا ئەپيۇنكەش، ئورۇق، جانسىز مەنىدە.

ۋاڭ بۇ ئىشلاردىن گويا موللا زەيدىننى ئۆز سىناقلىرىدىن ئۆتكۈزگەن ھېس قىلدىمۇ ياكى ئۇنىڭ قىزىق پاراڭ، قىزىق ھەركەتلىرىگە ئاشىق بولۇپ قالدىمۇ، موللا زەيدىن چاي ئىچىپ ئولتۇرغاندا ئۇنىڭغا:

— سەن ئەمدى ئوردىدا دوغا بولۇپ تۇرغىن. بالىلىرىڭغا ھەر ئايدا بەش كۈرە بۇغداي بېرىلسۇن، — دىدى.

— يوقسۇ، مەن ئوردىغالا يىق ئەمەس، — دىدى موللازەيدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ، — مەن دىگەن بەزى ئىشلارنى خەققە قارىغاندا كەم قىلىمەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە كوپ ئىشلارنى خام قىلىمەن، قوتان سالسام قوناق شېخىدا تام قىلىمەن، نان يەڭ دىسە بىرقېتىمدا بەش ناننى ھام قىلىمەن، ئاز ئىشلارنى يوغان بىلىپ دام قىلىمەن، بېشىنى ئەكەل دىسە بوكىنى ئەكىلىپ ئىشلارنى تامام قىلىمەن...

ئۇ ئۆزىنى قاچۇرغانسېرى ۋاڭ شۇنچە چىڭ چاپلاشتى. كۆنلەر ئۆتمەكتە ئىدى.

بۇ سەرگۈزەشتىلەر خەلق ئارىسىغىمۇ سۆز - چۆچەك بولۇپ كەڭ تارقالغان ئىدى. موللازەيدىننىڭ قىش كۈنى ئىگىز دالاندا بىر كېچە تۈنەپ چىققانلىقى، ئۇنىڭ شۆھرىتىنى نەچچە ھەسسە ئاشۇرۇۋەتكەن ئىدى. ھەيران بولغان خەلق، موللازەيدىندىن باشقىسى بولسا ئۇكېچىسى توڭلاپ ئۆلۈپ قالغان بولاتتى، ئەگەر قازاغا رىزا دەپ تەكبىر ئوقۇپ ئولتۇرغان بولسا، چوقۇم ھالاك بولاتتى، ھېچ بولمىغاندا پۇت - قول-

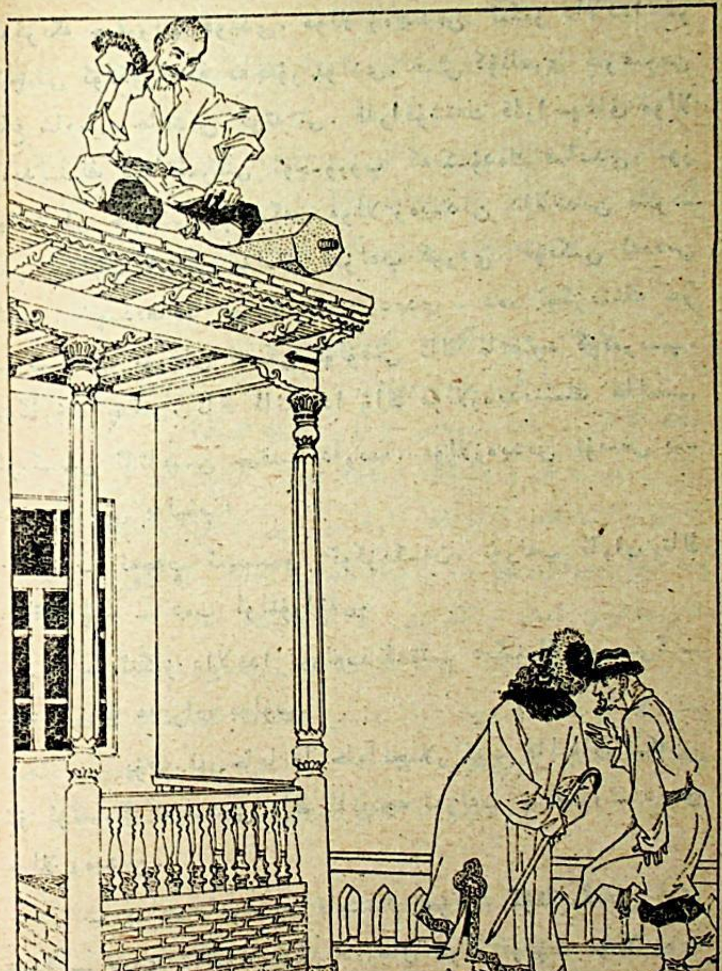

— ئەلۋەتتە قاينايدۇ، ئەلۋەتتە قاينايدۇ. ئۆتكەن قىش ئوزلىرىنىڭ ئىگىز دالانلىرىدا بىر كېچە تۈنەپ چىققان ۋاقتىمدا، خامانغا قالانغان ئوتنىڭ تەپتىدە تاڭ ئاتقىچە تەرلەپ چىققانلىغىمنى ئوز كوزلىرى بىلەن كورگەن ئىدىلە. خامان بىلەن ئىگىز دالانىڭ ئارىلىغى ئىككى يول كېلىدۇ. ئەمدى ئويلاپ كورسىلە، ئىككى يول يىراقلىقتىكى ئوتنىڭ تەپتىدە ئادەم تەرلىگەن يەردە، بىر غۇلاچ ئىگىز-لىككە ئېسىلغان چوگۈن قاينىمايدۇ دىسە كىمنىڭ ئىشەنگۈسى كېلىدۇ؟ بىر ئاز سەۋرى قىلسىلا، چوگۈن ئەلۋەتتە قاينايدۇ، — دىدى موللا زەيدىن.

ۋاڭ ئۇنىڭ مەسخىرە بىلەن كۈلۈپ قىلغان سوزلىرىگە نە ھاپا بولۇشنى، نە كۈلۈشنى مۇۋاپىق كورمەي، ئوزىنىڭ ئەخمەق بولغانلىغىغا ئاچچىغى كېلىپ، قايتىپ كېتىشكە مەج-بۇر بولدى.

بۇ ۋەقەمۇ خەلق ئىچىدە كوپ سوزلىنىپ، موللا زەي-دىننىڭ شوھرىتىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇۋەتتى.

(5)

بۇيرۇققا بىنائەن ئوردا كاھىلىرى ئارىپ قوغۇنچىنى چەمبەر-چەس باغلاپ، ئاتقا سورىتىپ ئەكىلىپ زىندانغا تاشلىدى. زىنداندا يەنە لەمجىنىڭ سىتىۋالدى ياقاڭ ئى-سىملىك ئادەممۇ بار ئىدى. بۇ ئادەم ئوزۇندىن بۇيان ئ-ۋاز ئىدى. ئۇنىڭ ئىككى بايتىلى بولۇپ، ئات-خ

لەرنى ئۈششۈتۈپ قويغان بولاتتى، ياكى يىغلاپ - يالۋۇرۇپ ۋاڭنىڭ ئايىغىغا يىقىلغان بولاتتى. مۇشۇنىڭغا قارىغاندا موللازەيدىن زىرەك ھەم قاۋۇل ئادەم ئىكەن، دەپ ھەممە ئادەم قايىل بولغان ئىدى.

يىللار ئۆتتى. بىركۈنى موللازەيدىن ۋاڭنى ئۆز ئۆيىگە مېھمانغا ئېيتتى. ۋاڭ: «بۇ گاداي قانداق مېھمان قىلاركىن» دەپ خېچىر قاتقان ياسىداق مەپىگە ئولتۇرۇپ، دوغا - كاھە-لەرنى ئەگەشتۈرۈپ موللازەيدىننىڭ ئۆيىگە ماڭدى. موللازەي-دىن سۇپىغا بىر پارچە كىگىز سېلىپ، ۋاڭنى ئىززەت - ئىك-رام بىلەن ئولتۇرغۇزدى - دە، ئۆزى مىس چوگۈننى كوتىرىپ ئارقا ھويلا تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى. ئارىدىن يېرىم سائەت، بىرسائەت ئۆتتى. موللازەيدىن كىرمىدى. ئۇسسىغان ۋاڭنىڭ تاماقلىرى قۇرىدى. ۋاڭ ئادەملىرىگە قاراپ: «ئىز-لەپ كورۈڭلار، نىمە قىلىۋاتىدىكىن؟» دىدى. دوغىلار ئىز-لەپ قارىسا، موللازەيدىن چوگۈننى دەرەخكە ئېسىپ قويۇپ، ئۇنىڭ ئاستىغا ئوت قالاپ ئولتۇرغان ئىكەن. دوغىلار بۇ ئەھۋالنى ۋاڭغا مەلۇم قىلدى. ۋاڭ ئۆزى چىقىپ سورىدى:

— نىمە قىلغىنىڭ - بۇ؟

— ئۆزلىرىدەك كاتتا مېھمانلارغا چاي قاينىتىۋاتى-مەن، — دىدى موللازەيدىن.

— چوگۈننى دەرەخكە ئېسىپ قويۇپ، ئوت قالىسا قاي-نامدىكەن؟ — دىدى ۋاڭ مەسخىرە بىلەن كۈلۈپ. موللازەي-دىنمۇ مەسخىرە قىلىپ:

بولسىمۇ ئۇ كەلمىدى. ھەتتا ئۇنىڭ قەيەرگە كەتكەنلىكىنىمۇ ئۇققىلى بولمىدى. سېتىۋالدى ئىلاجسىز لەمجىنىگە قايتىپ كېتىپ، باشقىدىن كېلىش قارارىغا كەلدى. شۇنداق قىلىپ بۇ ئىشنىڭ كۈنى ئۆزىراپ، كونىراشقا يۈز تۇتتى. ئوردىغا كېلىپ ۋاڭغا توغرا بولۇپ كۆرگەن بولسىمۇ، ۋاڭ ھوججەت بويىچە ئېلىشنى ئۇقتۇرۇپ ئانچە ئىگىدارلىق قىلمىدى. شىرغا يورغا شۇنداق ئاسان قولدىن چىقىپ كەتتىكى. بىر كەمبەغەل ئائىلىنىڭ چىداپ تۇرغۇدەك ھېچ ھالى قالمىدى، ھەتتا تۇرپان يامۇلغا ئەرز قىلىپ بارغان بولسىمۇ، قولاق سالىدىغان بىرەر ئادەم چىقمىدى، سېتىۋالدى قايتىپ كېلىپ ۋاڭغا: بۇغداينى ماڭا بەرمىدى دەپ داتلىدى، بۇنى ئاڭلىغان ۋاڭ قوشۇمىسىنى تۈرۈپ:

— سەن بىزگە تۆھمەت قىلماقچىمۇ؟ ئالمىدىم دىگىنىڭ بىكار گەپ. ھازىر ھوججەت خەت ئۆزىمىزگە يېنىپ كەلدى. بۇغداينى ساڭا بەرمىگەن بولسا خەت بىزگە قايتىپ كەلمەيتتى، — دىدى.

— بىر دان بۇغداي ئالغىنىم يوق... — دىدى سېتىۋالدى ئاچچىغىدا كۆزىگە ياش ئېلىپ.

—ھوججەت قولىمىزغا يېنىپ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ تۇرۇپ، بۇغداي ئالمىدىم دىسەڭ بۇنىڭغا كىم ئىشىنىدۇ؟ — دىدى كاھلاردىن بىرسى سوز قىستۇرۇپ.

— خۇدا ھەققى ماڭا بىر دان ئاش بەرمىدى، خەتنى ئامانشانىڭ قولىغا بېرىپ قويۇپ ساڭغا بارساق، ساڭچىلار ئاش بەرمىدى. قاراپ تۇرۇپ ئۇۋال قىلساڭلار بولامدۇ؟

تۇغدۇرۇپ ئۇنى بىغىپ سىتىپ كۈن كەچۈرەتتى. كېيىنكى يىلـ
لاردا بۇ ئادەمنىڭ بىر شىرغا ئېتى يورغىدا داڭ چىقاردى.
يۈرتتىكى ھەرقايسى ئاتخۇمار بايلار شىرغىنى تالىشىپ 15 داـ
دەن بۇغداي بىرىمىز دەپمۇ سىتىۋالالماي يۈرەتتى. ئەمما
بۇ خەۋەرنى ۋاڭ ئاڭلىغاندىن كېيىن، 20 دادەن بۇغداي بىـ
رىمەن لۈكچۈندىكى ساڭدىن بۇغداي قاچىلىۋالسۇن، دىگەن
بىر پارچە خەتنى تاشلاپ قويۇپ شىرغا يورغىنى يېتەكلەپ
كەتتى. سىتىۋالدى ياقاڭ بۇغداينى ئېلىۋېلىش ئۈچۈن لەمـ
جىندىن ھارۋا، ئىشەك ياللاپ ئاتايىن لۈكچۈنگە چىقتى. كىـ
لىتچى ئامانشا بەگ سىتىۋالدى بىلەن ئۆز ئۆيىدە كورۇشۇپ
بۇغداينى بەرمەكچى بولدى ۋە ئوردىدىن يېزىپ بەرگەن ھوجـ
جەتنى تەلەپ قىلدى. سىتىۋالدى بەلۋىغىدىن خەتنى چىقىرىـ
پ بەردى. ئامانشا بەگ خەتنى بىر قۇر كوزدىن كەچۈرۈپ
ساڭدىن قاچىلىۋېلىشقا بۇيرىدى ۋە ھوججەتنى ياستۇقىنىڭ
ئاستىغا تىقىپ قويدى. سىتىۋالدى ياقاڭ ياللاپ كەلگەن ئاتـ
ئۇلاقلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ ساڭغا كەلگەندە ساڭچىلار ھوججەت
تەلەپ قىلدى. ھوججەتنى ئامانشا بەككە تاپشۇردۇق، دىسەمۇ
ساڭچىلار ئۇنىماي، خەتسىز ئاش بىرەلمەيمىز، دەپ
تۇردى. سىتىۋالدى دەرھال بەگنىڭ ئۆيىگە كەلسە، ئامانشا
بەگ ئاتلىق بىر تەرەپكە كېتىپ قالغان ئىكەن. شۇنىڭ بىـ
لەن يا ئاشلىقنى ئالالمىدى، يا ھوججەتنى تاپالمىدى، بۇلار
نامازدىگەرگىچە ساقلىدى، ئاخىرى بولماي ياللاپ كەلگەن
ھارۋا - ئىشەكلەرنى قايتۇرۇشقا توغرا كەلدى. سىتىۋالدى
ئامانشا بەگنىڭ ئىشىگى ئالدىدا نەق ئىككى كۈن ساقلىغان

ۋاڭ ۋە ئۇنىڭ ئوردا خادىملىرى بولسا: «بىز يۇرتنى توقماق بىلەن تۇتۇپ تۇرىۋاتىمىز» دەپ ئۆزىگە تەمەننا قويۇشاتتى. بۇنىڭدىن خەلق ئىنتايىن نارازى ئىدى.

قاراڭغۇ باغ- بۇك - باراقسانلىقىغا قاراپ قويۇلغان ئىسىم بولۇشى ناتايىن. بەلكى بۇ باغدا ۋاڭلار ئەيشى - ئىشرەتلىك مەشرەپلەر ئويناپ، شەرمەندىچىلىكلەرنى قىلىدىغانلىقلىرى ئۈچۈن شۇنداق دەپ ئاتالغان بولۇشى مۇمكىن. بۇ باغدىكى مەشرەپكە يۇرتنىڭ ھەر قانداق يېرىدىكى چىرايلىق، داڭدار، چوكان - جۇۋانلار قاتناشتۇرۇلاتتى ۋە ئۇلارنى ئۇسۇلغا سالاتتى. ئۇسۇل جەريانىدا ناۋادا ۋاڭنىڭ بىرەر چوكانغا كۆڭلى چۈشۈپ قالغان بولسا، ئىنتايىن خورلۇق ئۇسۇل بىلەن ۋاڭغا شارائىت يارىتىپ بېرەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن كىمنىڭ كېلىنى ياكى قىزى ئوردا مەپىسىگە چۈشكەن بولسا، بۇ ئىنتايىن خورلۇق ھېساپلىناتتى. مەپىگە چۈشكەن ئاياللار ئۆلگىچە يامان ئاتلىق بولۇپ ئۆتەتتى. بۇ خورلۇققا چىدىماي ئەگەر كامىل سەپرادەك قارشىلىق كۆرسەتسە زىندانغا مەھكۇم بولاتتى.

كامىل سەپرا زىندانغا مەھكۇم قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ كىچىك خوتۇنى زەيتۇنىخاننى بىمالال تەكلىپ قىلىپ بۇ قېتىمقى قاراڭغۇ باغ مەشرىپىگە قاتناشتۇردى. دەرۋەقە زەيتۇنىخان غۇنچە بوي، كېلىشكەن ئايال ئىدى.

ھاپىزلار باغنىڭ ئىچىنى يېرىۋەتكىدەك ناخشا ئېيتىپ

— سەن ئوردىغا تۆھمەت قىلماقچىمۇ؟ — دېدى ۋاڭ ۋە ئۇنى زىندانغا تاشلاشقا ھۆكۈم قىلدى.

زىنداندا يەنە كامىل سەپرا دېگەن ئادەممۇ بار ئىدى. شۇ دەۋرلەردە «قاراڭغۇ باغ» ئولتۇرۇشى بولاتتى. بۇ ئولتۇرۇشقا كىمنىڭ چىرايلىق ئايالى، قىزى ياكى كېلىنى بولسا شۇلارنى تەكلىپ قىلىپ قاتناشتۇراتتى. كامىل سەپرانىڭ كىچىك خوتۇنى زەيتۇنىخان داڭدار ئايال بولغاچقا، بۇ قېتىمقى باغ ئولتۇرۇشىغا ئوردا تەرەپتىن تەكلىپ قىلىپ مەپە ئەۋەتكەندە كامىل سەپرا بۇ خورلۇققا چىداپ تۇرالماي، ۋاڭ ئەۋەتكەن ئادەملەرگە: ئابرويىڭلارنى ساقلاپ ئاستا كېتىپ قېلىڭلار، ئۆز ئايالىمغا ئۆزەم ئىگە، دېدى. دوغىلار قايتىپ كېلىپ كامىلنىڭ سۆزىنى يەتكۈزگەندە، ۋاڭ ئاچچىقىغا پايلىماي ئۇنىمۇ ئاتقا سۆرۈتۈپ ئەپكېلىپ، زىندانغا تاشلىغان ئىدى.

شۇنىڭدەك يەنە ئوندەك ئادەم بولۇپ، ئۇلارمۇ يۇقۇرقىلارغا ئوخشاش يوقىلاڭ ئىشلار بىلەن ياتقانلار ئىدى.

يۇرت ئىچىدە زىنداندىكىلەر توغرىسىدا نۇرغۇن غۇلغۇلا ۋە شىكايەتلەر بولماقتا ئىدى. ھەممە ئادەم زىنداندىكىلەرنىڭ ناھەق يېتىۋاتقانلىقىنى بىلگەندىن تاشقىرى، ئۇلارنىڭ كەلگۈسى توغرىسىدا غەم - ئەندىشە قىلاتتى. ۋاڭلىق ھاكىمىيەتنىڭ، بولۇپمۇ توقماق جازاسى بىلەن نۇرغۇن ئادەملەرنى كېرەكتىن چىقىرىپ تاشلىغانلىقىنى بىلگەن خەلق ھازىر زىنداندا قامالغانلارنىڭمۇ ناھەق جازالىنىپ، كېرەكتىن چىقىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەيتتى.

ئۇز ئۇرنىغا دۇم چۈشكەن پۈرسەتتە، مۇللازەيدىن قولىدىكى داپنى دارابىلىتىپ ئېتىپ، «چاشقان، چاشقان» دەپ ۋاقىرىدى.

ھەممەيلەن چۇچۇپ قاراشتى. بولۇپمۇ ۋاڭنىڭ ئەرۋاھى ئۇركۇپ، چوچۇپ پۇتىنى تارتتى. مۇللازەيدىن ئورنىدىن تۇرۇپ داپنى ئالغىلى كېتىۋېتىپ:

— قارىسام، ۋاڭ غوجامنىڭ پۇتى يېنىدا يوغان بىر چاشقان كېتىۋاتامدۇ! غوجامنىڭ پۇتىنى چىشلىۋالمىسۇن، دەپ ئالدىراپ داپنى ئاتتىم، — دېدى.

بۇ ھادىسە بىلەن ۋاڭنىڭ پەيزى خۇددى تاماكىنىڭ تۈتۈنىدەك توزۇپ كەتتى. دۇم ياتقانلارمۇ بىر بىرلەپ باشلىرىنى كوتىرىپ، ئىلگىرىكى ھالەتكە كېلىپ ئولتۇرۇشتى.

مۇللازەيدىن قاقاقلاپ كۈلۈپ:

— بىر چاشقان بىر قازان ئاشنى بۇلغايتۇ، دېگەندەك، بۈگۈنكى پەيزىنىمۇ بىر چاشقان بۇزدى، — دەپ غۇدۇڭشىغان ھالدا داپنى ئېلىپ ئۇز جايىغا قايتىپ كەلدى.

— بۇ سورۇننى بۇزدۇڭلار! — دېدى ۋاڭ كاھىلارغا گولمۇيۇپ.

قورقۇپ كەتكەن كاھىلار تەمتىرىشىپ:

— خوش، خوش، — دېيىشتى.

(6)

لۈكچۈن ۋاڭلىرىنى ئاددى چاغلاشقا بولمايدۇ. ئۇلارنىڭ توقلۇقىنى كېرىلىپ، ھالاۋەتتىن سەمىرىپ،

قىزىتقان پەيتتە، زەيتۇنخان ئۇسۇلغا چۈشتى. ھاپىزلار ناخشىنى "زەيتۇنخان» ناملىق پەدىگە يوتكەپ:

جېنىم بالام زەيتۇنخان،
ئۆيدە يېتىپ ئايۋاندا،
باغدا يېتىپ كارۋاتىدا...

....

دەپ توختىماي توۋلاشقا باشلىدى، ۋاڭ بولسا زەيتۇنخانغا ئاچكوزلۇك بىلەن تەلمۈرۈپ قالغان ئىدى. كاھلاردىن بىرسى ۋاڭنىڭ ھەۋىسى قوزغىلىپ قالغانلىقىنى بايقىدى - دە، قارىغۇ باغ قائىدىسى بويىچە:

— ۋاڭ غوجام خىرىس قىلدى، باشنى يەردىن كوتەرمەيمىز!... — دەپ جاكا ئېلان قىلدى.

بۇنى ئاڭلىغان كاھلار، ھاپىزلارنىڭ ھەممىسى قىلىۋاتقان ئىشىنى توختىتىپ، ھەرقايسىسى ئوز ئورۇنلىرىدا دۇم يېتىشتى، تاكى ۋاڭ كوڭۇل ئېچىپ بولغانغا قەدەر بېشىنى كوتەرمەسلىكلىرى لازىم ئىدى. بۇ خورلۇققا كونگەن ھەرقانداق كىشى قارىغۇ باغ مەشرىۋىنىڭ ياخشى مېھمىنى بولالايتتى. لېكىن موللازەيدىن بۇ خورلۇققا قايىل ئەمەس ئىدى. بۇگۇن گەرچە ئۇ مەشرەپكە قاتناشقان بولسىمۇ، خورلۇققا كونۇش ئۇچۇن ئەمەس، ئەكسىچە، زەيتۇنخاننى ھەرقانداق نومۇستىن ساقلاپ قېلىشنى مەقسەت قىلغان ئىدى. شۇڭا كاھ يۇقۇرقى جاكانى ئېلان قىلىپ باشقىلار

ئارقىدا قالغانلىقىنى ھېس قىلسا، ئوزۇپ كېتىش تەدبىرلىرىنى كۆرەتتى.

ۋاڭ بۇگۈن ئىككى قازا تاماقا چېكىۋالغاندىن كېيىن، شىر كەيىپ سۈرۈپ ئولتۇرۇشقا ياتتى ۋە چوڭقۇر خىياللارغا كەتتى. ئەپيۇننى گەرچە سۆزۈك كەيىپ قىلىدۇ دېيىشىدۇ، بۇگۈن بۇ كەيپكە قانداقتۇ بىر غەشلىك ئارىلاشقان ئىدى. شۇڭا ئۇ، خىيالىغا كەلگەننى ئوتتۇرىغا قويدى:

— كۆچار ۋاڭلىرى ناغرا چالسا، ئۇزۇن بىر نەمىسى بار دەيدۇ، ئۇ قانداق نەرسە؟ نىمىشقا بىزدە يوق؟ — دېدى.

— خوش... — غوجا كاھ دەرھال جاۋاپ بېرىپ مۇنداق دېدى، — كورۇپ كەلگەنلەرنىڭ ئېيتقانلىرىغا قارىغاندا، ئۇزۇنلۇغى ئىككى غۇلاچ كېلىدىغان بىر نەمىكەن. ئۇنى "نەرە" دەيدىكەن. ئاۋازى مۇزغا يېقىلغان ئودەكتەك غات-غات قىلىپ چىقىدىكەن، ھېچقانچە ياخشىلىقى يوقكەن، يەنىلا بىزنىڭ سۇنايلىرىمىز ياخشىكەن...

— ھىم... — دېدى ۋاڭ ۋە جىم بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئەتراپىدا تۇرغانلارمۇ سۈكۈت ئىچىدە تىمتاس ئولتۇراتتى. بىر ئازدىن كېيىن ۋاڭ يەنە سوزلەپ:

— ھېلىقى بەدەخشە① ئاتلىرىچۇ؟ — دېدى.

— خوش... — دېدى غوجا كاھ جاۋاپ بېرىپ، — بەدەخشان ئارغىماقلىرى دېگەننى بويىنى ئۇزۇن، قوسىقى

---

① بەدەخشان ئارغىماقلىرىنى دېمەكچى.

بىكارچىلىقتىن زېرىكىپ ساراڭلارچە ئىش كۆرىدىغان
بەزەن ھاماقەتلىكلەرگە قاراپ، ئۇلارنى پۈتۈنلەي ئەقىلسىز
كىشىلەر دېيىشكە بولمايتتى. ئۇلار تۈپ - ئاساسىي مەسىلىلەردە
چېچەن ۋە ھوشيار تۇراتتى. بولۇپمۇ، ئۇلار بېيجىڭدىكى
خان تەرەپكە، ئۈرۈمچىدىكى دۇدۇ - جاڭجۈن تەرەپكە ۋە
تۇرپاندىكى ئامبال تەرەپكە ئىنتايىن ھوشيارلىق بىلەن
قۇلاق سېلىپ، يىلان قانداق كۆشىسە، ئۇ ئۆز لايىغىدا ئىش
كۆرۈشكە كاللا ئىشلىتەتتى. بېيجىڭ خانغا قانداق مۇئامىلە
قىلىش، قانداق سوغا تەقدىم قىلىش؛ ئۈرۈمچى دۇدۇسىغا
قانداق قىلىش؛ تۇرپان ئامبىلىغا قانداق مادارا
قىلىش جەھەتلەردە ئالاھىدە يول ئىزلەيتتى.

سېيتىۋالدى ياقۇپنىڭ يورغىسىنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىش
ياكى خەقنىڭ يەر - زېمىنلىرىنى ئۆزىگە قوشۇۋېلىشتەك تۈپ
مەنپەئەت مەسىلىلىرىدە ۋاڭلار ئىنتايىن قۇۋ ئىدى.
شۇنىڭدەك ئۆز تەۋەسىدىكى ھەر قانداق باينىڭ مەلۇم تەرەپلەردە
ئۆزىدىن ئېشىپ كېتىشىگە يول قويمىغانىنىڭ ئۈستىگە، ئاقسۇ -
كۇچار ۋاڭلىرى، قەشقەر - يەركەن غوجىلىرى تەرەپكىمۇ
ھوشيارلىق بىلەن قۇلاق سالاتتى، ھەتتا يوشۇرۇن ئادەم
ئەۋەتىپ، ئۇلارنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرى ۋە يېتەرسىزلىكلىرىنى
كۆزىتىپ كېلىپ، يەرسۈيىنىڭ ئاز - كۆپلۈكى، ئابروي، ئىناۋەت،
سۈلەت ۋە باشقا جەھەتلەردە ئۆزلىرىنى ئۇلار بىلەن
سېلىشتۇرۇپ تۇراتتى، قىسقىسى ئۇلار بىلەن ئۆزىگە
سوقۇشتۇراتتى. ئەگەر ئۇلاردىن قايسى جەھەتتە بىر ئاز

تارىخقا ئاللاھىدە يېزىپ ماختايدىكەن. ئۇلۇغ ئىش قىلمىغانلار بولسا، تارىخقا يېزىلمايدىكەن، يېزىلغان تەقدىردىمۇ، ئاددىيلا يېزىپ قويۇلىدىكەن. مېنىڭچە ئاددىي يېزىلغاندىن يېزىلمىغان ياخشى. نوشىرۋان ئادىل. ئۇ ئادىل بولغانلىقى ئۈچۈن تارىخقا يېزىلدى. ئەگەر ئۇ، ئادىللىق قىلماستىن، ئۆز ئۆمرىدە بىرەر ئۇزۇن سۇناي چالدۇرۇپ ياكى بىر نەچچە بەدەخشان ئارغىماقلىرىنى بېقىپلا ئۆتكەن بولسا، ئۇنىڭغا ”ئادىل» دىگەن نام بېرىلمەيتتى. ”تەلۋىنىڭ بىر قىلمىقى ئارتۇق» دەپ، ئاقسۇ - كۇچار ۋاڭلىرى ئۇزۇن سۇناي چالدۇرۇپ، بىر نەچچىدىن بەدەخشان ئاتلىرىنى باقتۇرۇپ يېتىۋەرسۇن. ئۇلارنىڭ ئۇنداق ئىشلىرى تارىخقا ھەرگىز يېزىلمايدۇ. ئەگەر ئۆزلىرى دانالىقلىرىغا ئېلىپ، ئۇلار قىلمىغان، بەلكى قىلالمىغان، ھەتتا ئويلاپمۇ يەتمىگەن يېڭى بىر ئىشنى بىجا كەلتۈرۈپ، ئۇلارنى بېسىپ چۈشۈپ، ھەيران قالدۇرغان بولسىلا، مېنىڭچە بەك كاتتا ئىش بولاتتى...

— قېنى، قانداق ئىشنى دىمەكچىسەن؟ — دىدى ۋاڭ ئالدىراپ.

موللازەيدىننىڭ سوزى دەل ۋاڭغوجىنىڭ مۇددىئاسىدىن چىققان ئىدى.

— ئۆتمۈشتىكى پادىشا — ۋاڭلارنىڭ ھەممىسى يۇرتنى بىرخىل ئۇسۇلدا سوراپ كەلدى. مەسىلەن، گۇنا قىلغانلارنى زىندانغا تاشلاش، باغلاپ ئېسىش، ئۆلۈمگە بۇيرۇش، كالتەككە بېسىش... بۇلارنىڭ ھەممىسى بىر خىل چارە. ھىچقانداق پەرقى يوق. بىز بۇيەردە تۇقماق جازاسى دىسەك،

ئىنچىكە، پۇتلىرى نازۇك كېلىدىغان، پالازدا بوغۇز يەيدىغان ئاتلار ئىكەن، يەر تاللايدىغان بەكمۇ زىل دەيدۇ. بىزنىڭ لۇكچۇن زېمىنلىرىگە تۇزمەيدۇ دەيدۇ. ئىسسىققا چىدىمىسا كېرەك.

— ھىم... — ۋاڭ يەنە كوزىنى يۇمۇپ ئويغا كەتتى.

موللازەيدىن ۋاڭنىڭ ھازىرقى ئىچ پۇشۇغىنى ۋە ھەسەتخورلۇق قىلىۋاتقانلىقىنى سېزىپ سوز باشلىدى:

— مېنىڭ بىلىشىمچە ئاقسۇ، كۇچار ۋاڭلىرى بىر - ئىككى خىل يېڭى نەرسىسى بىلەن ئوزلىرىدىن ئۇستۇن تۇرىمىز دەپ ئويلاۋاتسا كېرەك، لېكىن بىر - ئىككى يېڭى نەرسە بىلەن ئىش پۇتمەيدۇ. مېنىڭچە بىر مۇھىم ئىش بار. بۇ ئىش ھېچكىمنىڭ خىيالىغا كىرىپ باقمىغان ئىش. ئەگەر ئۇزلىرى ئادەم باللىرىنىڭ خىيالىغا كىرىپ باقمىغان، بەلكى ئۇلار ئويلاپ كورمىگەن شۇ ئىشنى قىلغان بولسىلا، ھەممىنى بېسىپ چۇشكەن بولاتتىلا.

— قايسى ئىشنى دىمەكچى سەن؟ — ۋاڭ موللازەيدىنىنىڭ سوزىگە قىزىقىپ ئالاھىدە كوڭۇل قويۇپ سورىدى.

— مەن بىر قولاق موللىسى. كىتاپلاردىن ئاڭلىشىمچە، ئالەم دىگەن تارىخ ئالەمىكەن، — دىدى موللازەيدىن ئالدىرىماستىن تەسىرلىك قىلىپ، — تارىختا پادىشالار، ۋاڭ غوجىلار ئارقىمۇ - ئارقا ئۇزۇلمەي ئوتۇپ تۇرىدىكەن. پادىشالار تارىخى، ۋاڭ غوجىلار تارىخى، ئەۋلىيالار تارىخى دەپ كىتاپلار يېزىلىدىكەن. ئۇلۇغ ئىش قىلغان بولسا،

— كۆك كەپتەر جازاسى دىگەننىڭ قانداق جازا؟ — تاقەتسىزلەنگەن ۋاڭ مۇللازەيدىننىڭ كۆزىگە تەلمۈرۈپ قارايتتى.

— كەپتەرنىڭ بوينىنى تولغاپ ئۈزگەندەك بوينىنى ئۈزۈپ تاشلايدىغان جازانى دەيدىغاندۇ؟! — دىدى غوجا كاھ سوزگە ئارىلىشىپ.

— ھەرگىز ئۇنداق گەپ ئەمەس، — دىدى مۇللازەيدىن چۈشەندۈرۈپ، — گۇناكارلارنىڭ بېشىنى كەپتەرنىڭ بوينىنى ئۈزگەندەك ئۈزۈپ تاشلايدىغان بولسا ۋەھشىلىك بولىدۇ. تارىخ تەزكىرىلەرگە ۋەھشىلىك قىلدى، دەپ يېزىلىش دانىشمەن ۋاڭلارغا نىسبەتەن نومۇس، كاتتا نومۇس بولىدۇ.

— قېنى سوراھ، ۋەھشىلىكمۇ بولمايدىغان، ئاتىلىشقا سىلىق، ئەمما توخشاشلا ئالى جازا بەرگىلى بولىدىغان چارە بولسا ئېيت، دىگىنىڭنى قىلىمەن.

— مەسىلەن، ئۆلۈم جازاسى بەرمەكچى بولغان بىر گۇناكار ئېتىپ ئۆلتۈرۈلسىمۇ، دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈلسىمۇ، بەربىر ئۆلتۈرۈلىدۇ، ئەمما بۇ، بىر خىللا چارە. ئەگەر ئۆلۈم جازاسى بېرىلىدىغان گۇناكارغا بەلگە قىلىنغان كۆك كەپتەرنى قويۇۋېتىپ، مۇشۇ كەپتەرنى تۇتۇپ كېلىسەن دەپ ئەمرى قىلساق، بۇ گۇناكار ئۆز جازاسىنى تاپىدۇ. كەپتەر دىگەن تاققا ياكى باشقا بىر چول جەزىرىگە قاچىدۇ. گۇناكار شۇ كەپتەرنى تۇتۇپ كېلىش ئۈچۈن، چول تاققا ياكى جەزىرىگە يۈگۈرۈشكە مەجبۇر. قاناتلىق جانىۋارنى قاناتسىز ئادەمنىڭ

كۆچار - ئاقسۇدا كالتەك جازاسى دەيدۇ. ئەمەلدە مۇنداق جازا چارىلىرى تارىخلارغا ھەرگىز يېزىلمايدۇ. ناۋادا ئۇزلىرى ھەرقانداق پادىشا - ۋاڭلار قىلمىغان، بەلكى ئۇلار قىلالمىغان ياكى ئۇلارنىڭ چارىلىرىگە تامامەن ئوخشىمايدىغان يېڭى ئۇسۇلنى تېپىپ ئىجرا قىلغان بولسىلا، تارىخلارغا ئالاھىدە يېزىلغان بولسىلا، نىمە دىگەن ياخشى بولاتتى!

— قېنى قانداق ئۇسۇلنى دەيسەن ؟ ئوچۇق ئېيت! — دىدى ۋاڭ تىت - تىت بولۇپ.

— مېنىڭچە توقماق جازاسى دىگەننى ئۆزگەرتكەن بولسىلا! — دىدى موللازەيدىن مۇلايىملىق بىلەن، — توقماق جازاسىنى ئۆزگەرتىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا چىرايلىق ئاڭلىنىدىغان، ئەمەلىيەتتە توقماق بىلەن ئۇرغاندىنمۇ دەھشەتلىك بولىدىغان بىر چارىنى قوللىنىپ، پۈتۈن ئەقلىنى ھەيران قالدۇرغان بولسىلا ...

— چارەڭنى ئېيت. ئوچۇق سوزلە!

— مېنىڭچە مەيلى زىندانلىكى، مەيلى يېڭىدىن تۇتۇلغان گۇناكارلارغا توقماق جازاسى قوللانماستىن «كوك كەپتەر» جازاسىنى قوللىنىپ نابۇت قىلساق، نىمەدىگەن دانىشمەنلىك چارە بولاتتى — ھە؟ توقماقتا ئۇرۇپ نابۇت قىلدى دىگەندىن كورە، كوك كەپتەر قوغلىتىپ چارە كوردى، دىگەننى سىلىق ئاڭلىنىدۇ. ئەمما ئەمەلىيەتتە توقماق بىلەن ئۇرغاندىن نەچچە ھەسسە ئارتۇق ئۇنۇم بېرىدۇ ...

چۈشكۈن، پۈتۈن ۋۇجۇدىنى قانداقتۇ دەھشەتلىك تەقدىر ئورىۋالغان ئىدى.

بۇگۈن سوراق ئىشلىرىنى ۋاڭ غوجا ئۆز ئاغزى بىلەن موللازەيدىنگە تاپشۇرغان ئىدى. شۇڭا ئۇ، سۈپىنىڭ ئالدىغا كېلىپ تەنتەنە بىلەن جاكا ئېلان قىلدى:

— دانالىقتا پىرىكامىل، ئادالەتتە نۇشىرىۋان ئادىل ۋاڭدىن بۇيرۇق، گۇناكارلارنىڭ قوللىرى يېشىپ تاشلانسۇن، كويزا - كىشەنلەر ئېلىپ تاشلانسۇن!...

گۇندىپايلار بۇيرۇقنى دەرھال ئىجرا قىلدى.

موللازەيدىن يەنە جاكالاپ مۇنداق دىدى:

— ئەييۇھەنناس — ئىشتىڭلار ئامۇ — خاس، گۇنارىيا بولسىمۇ، جازا دىگەن راس. بۇگۈن توقماقتا باسماس، بوغۇپ دارغىمۇ ئاسماس، ئىلتىپات دىگەن بۇنىڭدىن ئارتۇق بولماس، قېنى كامىل سەپرا ئالدىغا چىق. قولۇڭنى سال، پۇتۇڭنى يىغ، سېنىڭ گۇنايىڭ ھەممىدىن چىق. قىزىل لاتا بەلگە قىلىنىدى كەپتەرگە، تۇتۇپ كېلىش موھلىتى بولدى ئۈچ كۈنگە، تۇتۇپ كەلسەڭ كېچىرىم، تۇتۇپ كەلمىسەڭ لايىق خەنجەرگە.

موللازەيدىن پۇتىغا قىزىل لاتا چىگىلگەن كوك كەپتەرنى سىۋەتتىن ئېلىپ ھاۋاغا قويۇپ بەردى. كەپتەر قانات قېقىپ چول تاغ تەرەپكە يول ئالدى. كامىل سەپرا ئۇنىڭ ئارقىسىدىن پايپاسلاپ قوغلاپ كەتتى.

— قېنى سەن قوغۇنچى ئارىپ، سېنىڭمۇ شەيتىنىڭ

قوغلاپ تۇتۇشى مۇمكىن ئەمەس. دېمەك، گۇناكار كەپتەرنى تۇتۇش ئۈچۈن بىردەم ئۇ ياققا، بىردەم بۇ ياققا يۈگۈرۈپ، چول - جەزىرىلەردە بەربىر ئۆلۈم جازاسىنى ئۆزى تاپىدۇ، بەلكى ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەندە بىر ئاش پىشىم قىيىنالغان بولسا، كەپتەر جازاسىدا 2 - 3 كۈن جاپا تارتىپ، ھېرىپ، ئۇسساپ، چول - جەزىرىلەردە قاق بولۇپ قۇرۇپ كەتمەمدۇ؟ جازا بۇنىڭدىن قاتتىق بولامدۇ؟ ئەمما بۇ جازانىڭ ئەمەلى چىرايلىق، جەبرىنى ھەممىدىن مۇشكۈل. ئەگەر ئۆزلىرى مۇشۇنداق ئاقىلانە چارىنى قوللىنىپ، ھوكۇمرانلار ئارزۇ قىلىدىغان ئەڭ دەھشەتلىك ئۆلۈمنى كۆرسىتىدىغان بولسىلا، ئاقسۇ، كۇچار ۋاڭلىرىنىڭ ھەيرانلىقتا ئاغزى ئېچىلىپ قالامدۇ؟ تارىخ تەزكىرىلەرگە لۇكچۇن ۋاڭلىرىنىڭ دانىشمەنلىگى، دەپ يېزىلماسمۇ؟ كەلگۈسى ئەۋلاتلار ئاڭلىسىمۇ، ئۆزلىرىنىڭ بۇ ئەقىل - پاراسەتلىرىگە ھەيران بولماسمۇ؟

— توغرا، بۇ چارە توغرا! — دېدى ۋاڭ بېشىنى لىڭشىتىپ.

ئەتىسى جازا مەيدانى تەييارلاندى، ئىگىز سۇپىدا ۋاڭ ئۆز ئادەملىرى بىلەن ئورۇن ئالدى. سۇپىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە قورال تۇتقان يىگىرمىدىن ئارتۇق چېرىك سەپ تارتىپ، مۇداپىئە ۋەزىپىسىنى ئۆتەپ تۇراتتى. ئارىپ قوغۇنچى، سېيىتۋالدى ياقاق، كامىل سەپرا قاتارلىق ئون نەچچە گۇناكار جازا مەيدانىغا كەلتۈرۈلدى. ئۇلارنىڭ روھى

غالىپ، قوغۇنۇڭنى يۇلغانغا، ۋاقىراپسەن كوزۇڭگە ياش ئا-
لىپ. گۇنانى تونۇپ باشىڭ ئىگەرسەن، بولمىسا بوينۇڭغا سىرتـ
ماق چىگەرسەن. كۆك لاتا بەلگە قىلىنغان كەپتەر ساڭا
خاس. قېنى قوغلا، ئالغا باس!

شۇنداق قىلىپ سېتىۋالدى ياقاڭ، ئامۇر، سۇلتان
قاتارلىق ئون نەچچە گۇناكارنى ئايرىم بەلگە قىلىنغان
ئون نەچچە كەپتەرنىڭ كەينىدىن قوغلىتىپ، تەرەپ - تەرەپـ
كە يولغا سېلىۋەتتى.

بۈگۈنكى سوراقتىن مەمنۇن بولغان ۋاڭ ئوز تەسە-
ۋۇرىدا، تىللىرى بىرغېرىچ ساڭگىلاپ قالغان، ھومۇدەپ ھال-
سىزلانغان ئادەملەرنىڭ كەپتەر قوغلاپ كېتىۋاتقانلىقىنى،
بەزەنلىرىنىڭ يىقىلىپ چۈشۈپ، جان تالىشىپ ئازاپلىنىۋاتـ
قانلىقىنى، ئاخىرىدا قىينىلىپ، ئولۇۋاتقانلىقىنى ئېنىق
كورمەكتە ئىدى...

(7)

موللازەيدىن بۈگۈن ئوردىدىكى جىنازا نامىزىغا تەيـ
يارلىق كورۇپ، ھويلىسىدا ئىشەك نوختىسىنى ئوڭلاۋاتاتتى.
بىر ئىشان كىرىپ كەلدى. ئىشان يېتەكلەپ كىرگەن ئىشەكنى
باغلاپ قويغاندىن كېيىن، موللازەيدىن ئولتۇرغان سۇپىغا
كېلىپ ئولتۇرۇپ سۇرە ئوقىدى. بېشىغا كۇلا، ئۇچىسىغا قۇراق
چاپان كىيگەن، چېچى ئۇسۇپ گەژگىسىنى ياپقان ئىشان پاتىـ
ھەدىن كېيىن ئۇزىنى تونۇشتۇرۇپ سوزلەشكە باشلىدى:

ئىجازەت قىلدى. ئەمما مۇللازەيدىن ئۇنىڭ دۈمبىسىدىن
چۈشمەي، ئۆزىنىڭ يەنە بىر تىلىكى بارلىغىنى ئېيتتى:

— خۇدايى تائالا بۈگۈن تىلىكىمنى ئىجاۋەت قىلىپ،
سىلىدەك پىرى كامىل ئىشان غوجىنى ئىرادە قىلغىنىمغا ئا-
جايىپ خوشال بولدۇم. سورىغانلىرىنىڭ ھەممىسىنى خۇدا يو-
لىدا سەدىقە قىلىپ، ئۆز رازىلىغىم بىلەن سىلىگە بېرىۋەت-
تىم. مېنىڭ تىلىكىم شۇكى: ماڭىمۇ بىر دۇئا قىلسىلا، مەن-
مۇ سىلىنىڭ بولۇپ كېتەي. كېيىم - كېچەكلىرىم سىلىگە تەۋە
بولغان يەردە، مېنىڭ بۇ يەردە قېلىشىم توغرا
بولمىسا كېرەك. كېيىم - كېچەكلىرىم قەيەردە
بولسا، مەنمۇ ئەلۋەتتە شۇ يەردە بولۇپ، ئۆزەم كەيگىنىم ياخ-
شى ئەمەسمۇ؟

ئىشان گەپىنىڭ ئىچىدە گەپ بارلىغىنى چۈشەندى - دە،
قۇتۇلۇشقا ھەركەت قىلدى. ۋاڭنىڭ زەنگىسى بىلەن چېلىشقا
چۈشۈپ، زەنگىنى چورۇپ تاشلىغان بۇ ئادەمدىن قۇتۇ-
لۇش ئاسانغا چۈشمەيتتى — ئەلۋەتتە. مۇللازەيدىن كۆچلۈك بى-
لەكلىرى بىلەن ئىشانىنىڭ كېلىنى قىسىپ، تېخىمۇ چىڭ چاپ-
لاشتى. ئىشان ھاسىراشقا، تەرلەشكە باشلىدى. قۇراق چاپان-
دىن، پىتىلە بولۇپ كەتكەن گەدەن چاچلىرىدىن قانداقتۇر
بىر خىل بەدبۇي پۇراق چىقىپ، كۆڭۈلنى ئاينىتىپ تۇرسىمۇ مۇللا-
زەيدىن چىدىدى. ئۇ بەئەينى رودۇپايىنىڭ ئۆزى بولدى. بۇرودۇ-
پاينى كوتىرىپ يۈرۈپ ھېچ ھالى قالمىغان ئىشان يەرگە يىقىلدى.
رودۇپا يەنە ئۈستىگە بېسىپلا چۈشتى، بەلكى تېخىمۇ ئېغىرىنى سالدى.
يېلىنىپ -يالۋۇرۇپ كورسىمۇ قۇتۇلۇشقا كۆزى يەتمىگەن

ــ ئۇكام مەن، ئەسھا بۇلكەبەنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن بەركەندىن كەلدىم. ئۆزەم يەتتە ئەۋلات غوجىزادە. يـولـدىن ئوتۇپ كېتىۋېتىپ دىلىم تـارتىپ كىردىم. قـارىسام پېشانەڭ ئوچۇق، ئىمانىڭ كامىل، تەلىيىڭ روئـاق كـورۇندۇڭ، قېنى ماڭا ھاپاچ بولغىن، دىيارىڭنى دەۋر قىلدۇراي، خۇدا تەلەۋىمنى ئىجاۋەت قىلسا، بـەخت قۇشى بېشىڭغا قـونسا ئەجەپ ئەمەس. قېنى ۋاقتى قىيام. چاپسانىراق ھاپاچ بولغىن!

ــ يا ــ ئاللا! ــ دىدى موللازەيدىن ئۇنىڭ ئالدىغا ئوتۇپ، ــ مەن ئۆزۈندىن بېرى سىلىگە ئوخشاش پەرى كامىل ئىشان غوجىنى سىغىنىپ يۇرەتتىم. تىلىگىم بـۇگۇن ئىجاۋەت بوپتۇ، ــ دىدى ـ دە، ئىشانغا ھاپاچ بولدى.

ئىشان مـوللازەيدىننى كـوتىرىپ ئويگە ئېلىپ كىرىپ. ئوي ئىچىنى ئىككى قېتىم ئـايلاندۇردى. 3 ـ قېتىم ئـايلاندۇرۇشتا، ئىشان توختاپ:

ــ ئۇكام، قوزۇقتىكى چاپانغا دۇئا قىلـدىم، ـ دىدى.

ــ بەردىم، ــ دىدى موللازەيدىن.

ــ تۇماققا دۇئا قىلدىم.

ــ بەردىم.

ــ جايناماز، كىگىزگە دۇئا قىلدىم.

ــ بەلۋاققا دۇئا قىلدىم.

ــ بىر جۇپ پىيالىغا دۇئا قىلدىم.

موللازەيدىن ئىشان سورىغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئايىماستىن بەردىم، دىدى. ئىشان ئـورە تـۇرۇپ نـۇرغـۇن ئايەتلەرنى ئوقۇپ، ئۇزۇن دۇئا قىلدى. ئـاندىن چـۈشۈشكە

ۋاڭنىڭ ھەلەقى ئوتتۇر مەجەز قىزى، كېچىسى ئوگزىدە ئۇخلاۋاتقان جايىدىن جويلۇپ تۇرۇپ كېتىپ، ئېگىز ئوگزىدىن يىقىلىپ ئۆلگەن ئىدى. سارالڭ بولسىمۇ ۋاڭنىڭ قىزى بولغىنى ئۈچۈن جىنازىنى ئېلىپ چىقىشقا چوڭ تەييارلىق قىلىندى. ۋاڭنىڭ ئۇرۇق ئەۋلاتلىرى، شورپىسىنىڭ شورپىلىرى دىگۈدەك كېلىپ ھازا قىلغانىنىڭ ئۈستىگە، بەزەنلەر پىكىر قىلىپ، ئوردىدىن چىققان جىنازا ئادەتتىكى كىشىلەرنىڭ جىنازىسىدىن پەرقلىنىشى كېرەك دەپ، يېقىن ئەتراپتىكى ئەلجامائەتنى ۋە ۋاڭنىڭ يېرىنى تېرىيدىغان ئورتاقچىلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى مەجبۇرى قاتناشتۇرۇپ ھازاقىلدۇردى، ھەتتا جاڭگالدا بېقىلىۋاتقان ۋاڭغا تەۋە ھەنگان توگىلەرنى تايلاقلىرى ئاجرىتىپ كېلىپ، ئوردا ئەتراپىدىكى قوتانغا سولاپ قويدى. بۇتوگىلەر تايلاقلىرىنى سېغىنىپ بوزلاشقا باشلىدى. توگىنىڭ بوزلىشى بىلەن "ۋاڭ قىزىنىڭ ئۆلگىنىگە توگىلەرمۇ ھازا قىلدى" دىگەن چۈشەنچىنى پەيدا قىلىپ، ھەرقانداق جىنازىدىن پەرق ئەتتى دەپ باھا بېرىشتى.

موللازەيدىن ۋاڭنىڭ قىزى ئۆلگەنلىكىنى ئاڭلاپلا: "قانداقلا بولسا بىر ئەسكى كېمەيىپتۇ" دىگەن ئىدى. لېكىن توگىلەرنى ئالدۇرۇپ كېلىپ بوزلاتقانغا قاراپ، بويى تىكەنلەشكەندەك بولدى — دە، توگە بوزلاپ ھازاقىلغان يەردە، ئېشىكىم ھاڭراپ ھازا قىلسا بولمامدىكەن، دىگەن يەرگە كېلىپ، ئاتايىن ئېشەك مىنىپ جىنازا نامىزىغا قاتناشتى.

موللازەيدىننىڭ ئېشىكى " ھاررر " دىسىلا ھاڭرايتتى. بۇراسا ئەپلىشىپ بەردى. نامازچۈشۈرىدىغان مەيدان-

ئىشان ئاخىرى ھوكىرەپ يىغلاشقا باشلىدى. بۇ ئارىلىقتا خولۇم - خوشنىلاردىن بىر مۇنچە ئادەم توپلانغان ئىدى. بۇ ئىش ئۇششاق باللار ئۈچۈنمۇ كولكىلىك ئويۇن بولدى.

— توۋا قىلدىم، — دېدى ئىشان يىغلاپ تۇرۇپ، — ھەممە نەرسەڭنى قايتۇرۇپ بېرەي. جەۋرى سالمىغىن ئوكام.

— ئوزەڭ تاپقان بالاغا، نەگە بارسەن دەۋاغا؟...

موللازەيدىن تېخىمۇ كۆچەپ باستى.

— ئىككىنچى قىلمايمەن. يۈزمىڭ توۋا...

ئىشان يىغلاپ - قاخشاپ بەكرەك نالە قىلىۋىدى، بەزەن ئادەملەر ئوتتۇرىغا چۈشۈپ سالا - سۆلۈھ قىلىپ، ئىشاندىن قاتتىق ۋەدە ئالدى. ئىشان كىشىلەرنى ئالداپ ئالغان ھەممە نەرسىنى قايتۇرماقچى بولدى. شۇندىن كېيىن- موللازەيدىن ئىشاننى بوشىتىپ قويۇۋەتتى ۋە:

— ئەگەر بۇندىن كېيىن مۇشۇ تەۋەدە يەنە شۇنداق ئالدامچىلىق قىلغانلىقىڭنى ئاڭلاپ قالىدىغان بولسام، نەدە بولساڭ ئىزلەپ تېپىپ، كوكۇلاڭدىن تۇتۇپ، تۇمشۇغۇڭنى يەرگە سۈركەيمەن، مۇنداق ئالدامچىلىق قىلغىچە كەتمەن چاپساڭ بولمامدۇ؟ سەن ئەخمەق تاپىدىغان يۇرت بۇ ئەمەس، بىلدىڭمۇ؟ — دەپ تەنبىھ بەردى.

قۇتۇلغىنىغا خوش بولغان ئىشان ”خوش، خوش“ دەپ ئارقىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئارقىدىن كىشىلەر بىر مۇنچە مازاق قىلىپ كۈلكە قىلىشتى. موللازەيدىن ئىشىگىنى توقۇپ، نوردىدىكى جىنازا نامىزىغا ئالدىراپ ماڭدى.

مۇللازەيدىننىڭ ئىلگىرى - ئاخىر قىلغان ئاجايىپ ئىشلىرىنى ئەسلەپ، ئاللا كىملەرگە لەنەت ئوقۇيتتى ۋە مەسخىرە قىلاتتى. كىشىلەر ئۆزىدە مۇللازەيدىنگە نىسبەتەن بىر خىل يېقىنلىق، مېھرى - مۇھەببەت قوزغىلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىشاتتى. لېكىن مۇللازەيدىننىڭ ئىناۋىتى ئۆسكەنسېرى ئۇنى كۆرەلمەيدىغانلارمۇ چىقتى. بىر قېتىم ئوچۇق دۈشمەنلەشكەن قەۋزەت تەيجى ئۆز مەغلۇبىيىتىگە تەن بەرمەي، "كوك كەپتەر جازاسى" مەسىلىسىنى تۇتقا قىلىپ، تورپان ھاكىمى ۋە ئۆرۈمچى دۇدۇسىغا ئەرز سۇنغانىنىڭ ئۈستىگە، ۋاڭنىڭ بۇزۇلۇك چوڭ - چوڭ تۇققانلىرىنىڭ ئۆيلىرىدىگە بېرىدىپ، بىر مۇنچە قۇتراتقۇلۇقلارنى قىلدى.

غوجاكامىز قاتتىق ھەسەت قىلىپ دۆرەيتتى، ئۇ، يېقىندىن بويان ۋاڭ جەمەتلىرى ئوتتۇرىسىدا پەيدا بولغان قولغۇلا - شىكايەتلەرنى ئاڭلاپ، ۋاڭنىڭ خۇش كەيىپ ئولتۇرغان پەيتىنى تېپىپ ئۆز پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويدى:

— مەن قانچىلا ئويلانسام، بىز مۇللازەيدىننىڭ قولىدا ئويناپ قېلىۋاتىمىز، — دېدى غوجا كاھ قايغۇلۇق كەيپىياتتا.

— ئانداق ئەمەستۇ؟ — دېدى ۋاڭ.

— يوقسۇ، بىزنى خۇددى كىچىك بالىنى ئويناتقاندەك ئوينىتىۋاتىدۇ. "كوك كەپتەر جازاسى" دەپ بىر مۇنچە گۇناكارلارنى قولىمىزدىن چىقىرىۋەتتى. تۇققانلار، يۇرت خەلقى ھەممىسى بۇنىڭغا نارازى بولۇپتۇدەك. دېمىسىمۇ شۇنداق ئەمەسمۇ؟

غا يېقىن دەرەخلىققە باغلاپ قويۇلغان نەچچە يۈز ئات-ئېشەكنىڭ يېنىغا ئاپىرىپ ئېشىكىنى باغلىغان موللازەيدىن ئۆزى ئانچە يىراق كەتمەي، ئېشىكىنى ئاتايىن ھاڭرىتىپ تۇرغۇزدى. بىر ئېشەك ھاڭرىغان يەردە قالغان ئېشەكلەرمۇ ھاڭراپ، ماتەم مەيدانىنى ئېشەكلەرنىڭ ھاڭرىشى قاپلاپ كەتتى.

جىنازىنى قەۋرىستانغا ئېلىپ بارغاندىمۇ، بولدا موللازەيدىن ئېشىكىنى ھاڭرىتىپ ماڭدى. موللازەيدىننىڭ قەستەن شۇنداق قىلىۋاتقانلىقىنى چۈشەنگەن بەزىلەر ئۇنىڭ ئاغزىنى تاتلاپ:

— بۈگۈن ئېشەككە نېمە بوپتۇ، قۇلاقىمىزنى يەپلا كەتتىغۇ؟ — دېيىشتى.

— ئېشىكىمنىڭ نېمە بولغانلىقىغا مەنمۇ ھەيران، — دېدى موللازەيدىن كىشىلەرگە قاراپ، — ئاشىقى ئۆلۈپ كەتكەندەك ھاڭراپ توختىماۋاتىدۇ.

كىشىلەر موللازەيدىننىڭ كۆڭلىدىكىنى چۈشىنىپ، ئۇنىڭ جاسارىتىگە ھەيران قېلىشتى.

يېقىنقى كۈنلەردىن بۇيان يۇرت خەلقى ئىچىدە، موللازەيدىننىڭ قالتىس شۆھرىتى چىقىۋاتاتتى. ۋاڭ ئوردىسىدا ئىجرا قىلىنغان «كۆك كەپتەر جازاسى»نىڭ پارىڭى تېخى بېسىلماستىنلا، ئىشانىنى تۇۋا قىلدۇرغانلىقى ۋە ئوردىدىكى تەزىيىگە قاتنىشىپ ئېشىكىنى ھاڭراتقانلىقى ئارقىمۇ-ئارقا خەلق ئىچىگە تارقالدى. خەلق ئۆز ئارا بۇ ھەقتىكى پاراڭلارنى قىلىشىپ، كۈلكۈل ئاچاتتى. يەنە بىر تەرەپتىن

ئالدىدا، يېڭىلا ئورنىدىن چىققان ئات باقار مەتگۈلىگە
ئۇچراپ قالدى. مەتگۈلى مۇللازەيدىننى كۆرۈپلا قوشۇمىسىنى
تۈرۈپ سالاملاشتى - دە، ئۇنىڭ قولىدىن تۇتۇپ:
— يۈر، ئازراق ئىشىڭ بار، — دېدى - دە، مول-
لازەيدىننى ئەگەشتۈرۈپ ئاتخانا ھويلىسىغا ئېلىپ كىردى
ۋە بوغۇز ساقلايدىغان ئويگە باشلاپ باردى. مۇللا
زەيدىن، بەلكىم ئاشلىق تاغارلىرىنى ئويان - بويان قىلى-
دىغان ئوخشايمەن، دەپ ئويلاپ تۇراتتى. مەتگۈلى ئۇنىڭغا:
— خاپا بولماستىن بىرئاز ۋاقىت مۇشۇ ئويدە تۇرۇشۇڭ
كېرەك، — دېدى ۋە ئىشىكنى قۇلۇپلاپ ھويلىدا ئات تاقاشقا
باشلىدى.
مۇللازەيدىن بىر ئاز ھەيران بولۇپ ئوي ئىچىدە ئو-
يان - بويان ماڭغاندىن كېيىن ئاشلىق تاغارلىرى ئۈستىگە
ئولتۇرۇپ ئويغا چۆمدى. بىردەمدىن كېيىن ھويلىدا ۋاراڭ-
چۇرۇڭ پەيدا بولدى.
— مەتگۈلى، قانداق بولدى. ئاتلار تەييار
بولدىمۇ؟
— تەييار، — دېدى مەتگۈلى جاۋاپ بېرىپ.
مۇللازەيدىن دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىكنىڭ يوچۇ-
غىدىن قارىۋىدى، ھويلىدا قىلىچ ئاسقان توت دوغا ئات-
لىرىنىڭ چۇلۋۇرلىرىنى تۇتۇپ تۇرۇشاتتى. مەتگۈلى بولا
تۇتىنچى ئاتنىڭ توشلىگىنى چىڭىتىۋاتقان ئىدى.
—قانداق قىلىمىز دەۋاتىسىلەر؟

— كەپتەر قوغلىغانلاردىن بىر نەچچىسى چولدە ئۆلۈپتۇ، دېدىغۇ؟

— يوقسۇ. ئۇ دىگىنى يالغان. ھەممىسى موللازەيدىننىڭ يالغان گېپى. ئۇنىڭ ئۇستاتلىقىنى ئېيتىپ تۇگەتكىلى بولامدىغان؟ كوك كەپتەرنى كىم تۇتالايدۇ، ئاخشىمى كوك كەپتەرنى تۇتۇپ، كوك - قىزىل لاتىلارنى چىگىپ كىم بەلگە قىلالايدۇ؟ بىز راستىن ئالدىنىپ قالدۇق...

- ۋاڭ «كوك كەپتەر جازاسى» ۋە كېيىنكى تارىخ تەزكىرىلەرگە يېزىلىش نۇقتىسىدىن، ئوجا كاھىنىڭ سوزلىرىگە ئانچە پىسەنت قىلمىدى.

لېكىن تۇرپاندىن كەلگەن ئالاقە، ۋاڭنى خېلىلا ئالاقزادە قىلدى. تۇرپان ھاكىمى ۋاڭنى ئەيىپلەپ، زىندانىدىكى گۇناكارلارغا كوك كەپتەر قوغلىتىپ، ئۇلارنى زىنداندىن بوشىتىۋېتىش، تارىختا كورۇلمىگەن ئىش دەپ كورسىتىلگەندىن تاشقىرى، موللازەيدىننى دەرھال قولغا ئېلىپ قانۇنى جازا بېرىشنى تاپشۇرغان.

ۋاڭلار خەلق ئىچىدە ئۇزىنى ھەممىدىن يۇقۇرى دەپ ھىساپلىسىمۇ، ھاكىملاردىن قورقاتتى. شۇنىڭ ئۇچۇن ۋاڭ غىڭ قىلماستىن جىددى تەدبىر قوللىنىپ، موللازەيدىننى تۇتۇپ كېلىشكە بۇيرۇق بەردى.

موللازەيدىن ھېچ ئىشتىن خەۋىرى يوق ئوردىغا كىرمەكچى بولۇپ كېلىۋاتاتتى. ئوردا ئاتخانىسىنىڭ دەرۋازىسى

تاشلايدۇ. كېيىن دارغا ئاسامدۇ ياكى بىر پاي ئوق بىلەن جازالامدۇ، بۇ ئىش ۋاڭلارنىڭ ئىنساۋىغا باغلىق. شۇنىڭغىچە سەن تاغارنىڭ ئۈستىدە قىمىر قىلماستىن يېتىپ تۇرۇشۇڭ كېرەك. ئەھۋال ئۆزگەردى... — دېدى مەتگۈلى ۋە نىمىلەرنىدۇ غۇدۇڭشۇپ ئۆيىگە كىرىپ كەتتى.

دوغىلار ئاتخانىدىن چىقىپ توپ - توغرا موللازەيدىننىڭ ئۆيىگە باردى. موللازەيدىننىڭ ئايالى ئايىمخان قىزى سەترەمنىڭ چېچىنى يۇيۇپ - تاراپ ئولتۇراتتى. ئوغلى قاھارجان بولسا ئۆگزىدە ئويناۋاتاتتى. دوغىلار ئاتلىرىنى چاپقان پېتى ھويلىغا كىرىپ ھەيۋە بىلەن:

— موللازەيدىن، موللازەيدىن! — دەپ ۋاقىراشتى.

ئايىمخان چوچۇپ كەتتى. ھەتتا ھويلىدا دانلاۋاتقان توخۇلارمۇ ئۈركۈپ قېچىشتى.

— موللازەيدىن قېنى؟

— ۋاي تاڭ، مەن نىمە بىلەي، — دېدى ئايىمخان ھاڭ - تاڭ بولۇپ.

دوغىلاردىن ئىككىسى ئاتتىن چۈشۈپ ئۆي ئىچى، ئېغىل - ئارام، ئوگزىلەرنى ئاقتۇردى. موللازەيدىننى تاپالمىغاندىن كېيىن ئاچچىغىغا پايلىماي ئۆي ئىچىدىكى ئورۇن - كۆرپىلەرنى چۇۋۇپ، لىمتاقنى ئاغدۇرۇپ، تاۋاق - قاچىلارنى چېقىپ، ئىدىشنى تېپىپ يىقىتىپ، ھەممە نەرسىنى ئۆڭتەي - تۆڭتەي قىلىۋەتتى. بۇ ئەھۋالنى كورگەن ئايىمخاننىڭ ئاچچىغى كەلگەن بولسىمۇ ئۆزىنى بېسىپ:

— نىمە بولدۇڭلار، ئاچچىغىڭلار ئەجەپ يامانغۇ!

— بۇيرۇق قولغا چىقتى. ئەمدى قولىمىزدىن كەلگەن ئىشنى قىلىمىز، دېسەڭنا! — دېدى دوغىلاردىن بىرسى بۇرۇتىنى تولغاپ تۇرۇپ.

— ئاغامچاڭلار يارىمايدۇ، — دېدى مەتگۈلى ئۇلارنىڭ قولىدىكى ئاغامچىغا قاراپ.

— ئالدىراشلىقتا قولغا چىققان ئاغامچىنى ئېلىپلا چىقتۇق، — دېدى يەنە بىر دوغا.

— توختاڭلار، سىلەرگە پۇختا ئاغامچا بېرەي. مۇنداق كونىراپ كەتكەن ئاغامچا بىلەن موللازەيدىننى باغلىغىلى بولمايدۇ.

مەتگۈلى بويانقى ئۆيگە كىرىپلا ئىككى تال ئىنچىكە چىڭگە ئاغامچىنى تاشلاپ بەردى. كونا ئاغامچىنى چۇرۇۋېتىپ، يېڭى ئاغامچىنى ئالغان دوغىلار، ئاتلىرىغا مىنىشىپ چىقىپ كېتىشتى.

— راۋرۇس كېلىشتۈرۈپ باغلاپ كېلىڭلار! — مەتگۈلى ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن توۋلاپ قويدى.

موللازەيدىن ئىشىكنىڭ يوچۇقىدىن ئەھۋالنى كۆردى. بولۇنغان سۆزلەرنى ئۆز قۇلىقى بىلەن ئاڭلىدى. مەتگۈلى قورادىكى ئىشلارنى ئانچە - مۇنچە يىغىشتۇرۇپ، بوغۇزخانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ غودۇڭشۇپ:

— راسا پۇختا ئاغامچىدىن ئىككى تال تاشلاپ بەر دىم. موللازەيدىننى چىڭ قىيىشتۇرۇپ باغلاپ ئېلىپ كېلىدۇ. ھېچبولمىغاندا ۋاڭ غوجام 50 توقماق ئۇرۇپ، زىندانغا

— سەن دۇگۇن كېچىلا يولغا چىقىپ كەت، — دېدى مەتگۇلى ئېغىر تىنىپ، — ھازىر بولار غالجىرلاشتى، كىمگىلا بولسا ئۇزىنى ئۇرىدۇ. سەن بۇنداق ۋاقىتتا ئۇزەڭنى چەتكە تارتىپ، بىر نەچچە ۋاق ئايلىنىپ كەلسەڭ. ئۇچاغدا بىر گەپ بولامدۇ، ئاڭغىچە جاھان نېمە بولىدۇ، بولغاننى كۆرمەيمىزمۇ؟

— بولىدۇ - ئاكا، — دېدى موللازەيدىن ئىچىۋاتقان چېيىنى يەرگە قويۇپ.

— ئۇرۇمچى تەرەپكە چىقامسەن ياكى ئالتەشەھەر تەرەپكە يارامسەن، ئىختىيار ئۇزەڭدە.

— كوڭلۇم ئالتەشەھەر تەرەپنى تارتىپ تۇرىدۇ، — دېدى موللازەيدىن كۆلۈمسىرەپ.

— توغرا. بېرىپ كورۇپ كەل. لېكىن - زە، بالىلىرىڭدىن ۋاشەت قىلما. چاينى راستىن بولدى قىلدىڭما، ئەگەر بولدى قىلغان بولساڭ يولۇڭغا ماڭ. ئۇيۇڭگە بېرىپ تەييارلىق قىلىپ تۇرساڭ، ئارقاڭدىن مەنمۇ يېتىپ بارىمەن. يېرىم كېچىگىچە يولغا چىقىپ كەتسەڭ بولىدۇ.

موللازەيدىن مەتگۇلى بىلەن خەيرلىشىپ ئۇزئۇيىگە كەلگەندە ئايىمخان تېخى ئۇخلىمىغان ئىدى:

— نەگە يوقاپ كەتتىڭىز ؟ — دېدى ئايىمخان ئۇيقۇلۇق ئاۋاز بىلەن.

— تېخىچە ئۇخلىمىدىڭمۇ ؟ — دېدى موللازەيدىن ئايىمخاننىڭ قولىنى تۇتۇپ.

بىزنىڭ ئادەم نېمە گۇنا قىلدى؟ — دېدى.

— چاشقاننىڭ ئۆلگىسى كەلسە، مۈشۈكنىڭ قۇيرۇغىغا ئېسىلىپتۇ، دېگەندەك بولادى. سىڭگەن ناننى يەپ يۈرگەن بول-سا، بۇنداق بولمايتتى...

ئايىمخان دوغىلارنىڭ خوي - پەيلى ۋە ئاچچىق سۆزلىرىگە قاراپ موللا زەيدىننىڭ بىرەر گۇناغا لايىق بولۇپ قالغانلىقىنى چۈشەندى - دە، ئۇلارغا ئارتۇق سۆز قىلىشنى ياقتۇرمىدى. دوغىلار يەنە بىر مۇنچە چالۋاقاپ، ھەيۋە كۆرسى-تىۋېتىپ ھويلىدىن چىقىپ كېتىشتى...

خۇپتەن ۋاقتى، ئەل ئايىغى بېسىلغان چاغدا، مەت-گۈلى بۇغۇزخانىنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ، مەللازەيدىننى ئۆز ئۆ-يىگە باشلاپ كىردى. بۇ چاغدا ئاتخانىنىڭ دەرۋازىسىغا قۇ-لۇپ سېلىپ قويۇلغان، سىرتتا ئەل ئايىغى بېسىلىپ تىمتاس-لىق ھۆكۈم سۈرگەن ئىدى.

— ئىنىم، ئىچىڭ پۇشقاندۇ، قوسۇغۇڭمۇ ئاچقاندۇ؟ — دېدى مەتگۈلى ئۇنى ئىچىگە كىرگەندىن كېيىن، — ئاچچىقىڭ كەل-مىگەندۇ، ھەممە ئىشنى ئۆزەڭ كۆردۈڭ. ئەھۋال مانا شۇنداق چاپسان ئۆزگەردى. ھازىر سېنى تۇتماقچى بولۇۋاتىدۇ. بۇ پې-تىم بۇلارنىڭ پەيلى بۇزۇق ... ھوي خوتۇن، تەييارلىغان بىر نېمەڭنى چاپسان ئەكەل!

مەتگۈلىنىڭ ئايىلى داستىخان سېلىپ بىر تاۋاق-تا قازان نېنى ۋە سۈتلۈك چاي ئېلىپ كەلدى. بۇلار تاماق يەپ ئولتۇرۇپ يەنە بىر مۇنچە ئەھۋاللاشتى:

بۇ ئارىلىقتا خولۇم ـ خوشنىلاردىن بىرمۇنچە ئادەم
توپلانغان ئىدى. ئۇلارمۇ ئەھۋالنى بىلگەندىن كېيىن تە-
رەپ ـ تەرەپتىن كوڭۇل سوزلىرى قىلىشتى.

— بوپتۇ، بىر نەچچە ۋاق ئايلىنىپ كەل.

— كەتكەن كېلەر، كەتمەنلىگەن كەلمەس، دىگەندەك
سالامەتلا بولساڭ قايتىپ كېلىسەن.

— بالىلىرىڭدىن غەم قىلما. تۇگمەن ـ تېشەكلىرىنى
بىز ئۈستىمىزگە ئالىمىز.

— بولدى تۇققانلار! — دىدى مەتگۈلى ۋاراڭ ـ چۇ-
رۇڭنى بېسىپ، — ۋاقتىنى كەينىگە تارتمايلى. يولغا چىقىپ
كەتسۇن، قېنى ھەممىمىز دۇئا بېرەيلى،

— ئامىن...

قاراڭغۇ كېچىدە بىر توپ ئادەمنىڭ جاراڭلىق ساداسى
جىمىرلاپ تۇرغان يۇلتۇزلارنىڭ گۇۋاچىلىقى ئاستىدا، تاڭ
شامىلى ئارقىلىق پۈتۈن ۋادىغا تارقالغان ئىدى...

(8)

ئۈچ ئاتلىق يولۇچى خەلق تۇپى بىلەن خوشلىشىپ،
سالقىن، ساپ ھاۋادىن ئەركىن نەپەس ئېلىپ، تۈن قاراڭ-
غۇسىدا كېتىشىپ باراتتى، ئۇلار ئۇزلىرىگە تونۇش كوپلىگەن
مەھەللەرنى، باغلارنى، پايانسىز تەكزارلىقلارنى، ئۇزۇندىن ـ
ئۇزۇنغا سوزۇلغان بوك ـ باراقسانلىق يوللارنى بېسىپ ئوت-
تى. بەزىدە شېغىل تاشلىق سايلارنى، بەزىدە توپىلاڭ يوللار-
نى باستى، بەزىدە كارىز قۇدۇقلىرىنى ياقىلاپ ماڭدى. ئات-

— ئەنسىرەپچۇ !... بۈگۈن كەچ تەرەپتە دوغىلار كېلىپ، باشقىچىلا ئۇكتەملىك قىلىپ كەتتى. نىمە گـۇنـا قىلغانـدۇ، دەپ ئەنسىرەپ كوزگە ئۇيقۇ كېلەمدىغان!

— باللار ئۇخلاۋاتامدىغاندۇ ؟ — دىدى مـوللازەيدىن باللىرىنىڭ پېشانىسىنى سىلاپ تۇرۇپ، — مەن ئەمدى سىلەرگە بىردەملىك مېھمان بولۇپ قالدىم.

— بىر تەرەپكە ماڭماقچى بـولۇۋاتـامسىز ؟ — دىدى ئايىمخان موللازەيدىننىڭ كوزىگە قاراپ.

— كەتمىسەم بولمىغۇدەك.

موللازەيدىن ئايىمخاننى ئۇزىگە تارتتى. كوكسىگە چىڭ بېسىپ سويدى. پۇرىدى ۋە چاچلىرىنى سىلىدى. بـۇلار خېلى ۋاقىتقىچە ئۈن - تـۈنسىز چـاپـلاشقان ئىدى. كېيىن بـۇلار بىرلىكتە ئـويگە كىردى. چىراق يېقىپ يـوللۇق نـەرسىلەرنى جايلاپ تەق قىلغاندا، هويلىغا بىر نەچچە ئاتلىق ئـادەملەر كىرىپ كەلدى.

— قانداق، تەييارلىق پۈتتىمۇ؟

ئاۋازىدىنلا مەتگۈلى ئاكا ئىكەنلىكىنى تونۇغان مـول-لازەيدىن ئويدىن چىقىپ، ئۇنىڭ ئـالدىغا بېرىپ، ئـاتنىڭ تىزگىنىنى تۇتتى.

— ئىنىم ساڭا مۇشۇ ئـاتنى تـۇتتۇم. بـۇنى تـاپشۇ-رۇۋال، — مـەتگۈلى ئـاتتىن چۈشۈپ ئاتنى تاپشۇردى. ئۇلارنىڭ يېنىدا تۇرغان مـۇتىلاقارى، لىتىپ زور دىگەنلەرمـۇ ئـاتتىن چۈشۈپ بىللە تۇردى.

— مەن تېخى بۇ تەرەپتە بۇخارا شىرىپنى، ئۇ تەرەپتە باغدات - يەمەننى ئايلىنىپ كېلەي دەۋاتىمەن، — دېدى موللازەيدىن.

بۇ سۆزنى ئاڭلىغان ئىككى دوست تەڭلا كۈلۈشتى.

— كىچىكىمىزدىن بىللە ئويناپ، بىللە ئۆستۇق. بۇ قەدەر چوڭ پاراڭلارنىڭ بارلىغىنى بىلمەپتىكەنمىز، — دېدى لىتىپ زور.

— هازىرچە بەك يىراق جايلارغا كەتمەي تۇر، ئىز-لەپ بارساق تاپالماي يۈرمەيلى، — دېدى مۇتىللاقارى.

بۇلار يەنە بىر مۇنچە پاراڭلارنى قىلىشىپ تاڭ يورۇپ قالغانلىغىنى سەزمەي قالدى. ئاسمان كۆمۈش رەڭگە كىردى. يۇلتۇزلار ئۆچۈش ئالدىدا گويا بۇلار بىلەن خوشلىشىۋاتقاندەك ئەڭ ئاخىرقى جىلۋىسىنى ئويىنىتىپ جىمىرلاۋاتقان بولسىمۇ، ئەپسۇسكى، كەڭ ئاسمان ئاقارغانسېرى، ئۇلارنىڭ هەرقانداق جىلۋىسى ئاجىزلاپ كېتىپ باراتتى. مانا ئەمدى يولۇچىلارنىڭ كۆزىگە تۇرپان مۇنارىسى ئىلىندى. يول ئىزىنىڭ سىزىغى بويىچە گايىدا ئاتنىڭ بېشى شەرقە-قە بۇرۇلۇپ ماڭسا، مۇنار كىشىلەرنىڭ ئوڭ تەرىپىگە ئۆتۈۋالاتتى. ئاتنىڭ بېشى غەرپكە ئوڭلانسا مۇنار سول تەرەپتىن كۆرۈ-نەتتى. مانا ئەمدى مۇنارنىڭ قۇببىسى قىزغۇچ تاۋلىنىپ، روشەنلەشتى. يىراقتىن تاغلارنىڭ هوسنىمۇ ئېچىلىشقا باشلىدى. يولۇچىلار تاڭ سەهەرنىڭ بۇ غەنىمەت ۋە سېهىرلىك مەنزىرىسىنى تاماشا قىلىپ، سەپەرنىڭ تۈنجى قەدىمىد

لار بولسا، بىر بىرسىدىن قېلىشماي ئوكىرەك تاشلاپ
ئالغا باسماقتا. تاڭ ئالدىدىكى شېرىن ئۇيقۇنىڭ زو-
راۋانلىقىغا ئۇچرىغان يولۇچىلار بىر مەزگىل مۆگدەپ
سۆزسىز مېڭىشتى.

موللازەيدىن ئۇيقۇ مەسلىگىدە ئۆزىنىڭ ياقا يۇرتلارغا
كېتىۋاتقانلىقىنى ئەسلەپ، ئاللا قانداق تاغلار، دەريالار،
چۆل - باياۋانلارنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى. ئەنە، يۇلتۇزلار
جىمىرلىشىپ خوشلاشماقتا، ئەنە قۇتۇپ يۇلتۇزى يارقىن
چاقناپ نىشان كۆرسەتمەكتە، ھەيۋەتلىك بوغداتېغى ئاسمانغا
تاقاشقان بەستى بىلەن بۇلارنى ئۇزاتماقتا ئىدى. ئەتراپ
جىمجىت. پەقەت ئاتلارنىڭ ئاياق تاۋۇشلىرىلا ئاڭلىنىپ
تۇراتتى.

— ئاغىنەم، جىم - جىم كېتىۋەردۇققۇ؟ — دېدى
لەتىپ زور مۆگدەپ كېتىۋاتقان موللازەيدىنگە خىتاپ
قىلىپ.

— ئايرىلىش ئېغىر كېلىۋاتىدىغاندۇ؟ — دېدى مۇتىللا
قارى لەتىپ زورنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ.

— نىمىسى ئېغىر كەلمەكچى؟ — دېدى موللازەيدىن
ئاغىنىلىرىگە قاراپ.

— ياقا يۇرتلارغا بېرىپ مۇساپىر بولماق ئوڭاي
ئىش ئەمەس.

— مۇساپىرنىڭ قۇيرۇغى قىسقا دەيدۇ.

لەتىپزور بىلەن مۇتىللا قارى ئىككىسى بىر بىرىنىڭ
سۆزىنى قۇۋۋەتلەيتتى.

كوتىرىپ كەلدى. قىزى داستىخان سېلىپ، نان كەلتۈرۈدى. يولۇچىلار كۆڭۈللۈك ئولتۇرۇپ ناشتا قىلىشتى.

يولۇچىلار چايدىن كېيىن بىر پەللە ئۇخلاپ ئويغانغاندا چۈش قايرىلغان ئىدى. تۈگمەنچىنىڭ ئايالى ئوخشىتىپ بىر قازان ئاش تەييارلىغان ئىكەن، يەنە داستىخان سېلىندى. تۈگمەنگە ئۇن تارتقىلى كەلگەن باشقا كىشىلەرمۇ داستىخانغا تەكلىپ قىلىندى. ئونغا يېقىن ئادەم بىرلىكتە تاماق يېيىشتى. تۈگمەنچى ساھىپخان سۈپىتىدە مېھمانلىرىنى تاماققا تەكلىپ قىلغاچ سۆزلەشكە باشلىدى:

— سىلەر لۈكچۈن تەرەپتىن كەلدۇق دېدىڭلار. مەن ئەمدى دوستۇمنى سوراپ كۆرەي. مەن ئۇ دوستۇم بىلەن تېخى يۈز كۆرۈشمىگەن بولسامۇ، ئۆزەمچە دوستۇم دەپ يۈرۈيمەن. ئۇنىمە دەيدۇ، مەيلى نىمە دېسە دېۋەرسۇن. مەن ئۇنىڭغا يېقىن. ئۇ دوستۇمنىڭ ئېتى موللازەيدىن. لۈكچۈن تەرەپتە بار دەيدۇ. سىلەر تونۇيدىغانسىلەر، قانداق ئادەم، ماڭا بىر تونۇشتۇرۇڭلارچۇ!

— موللازەيدىن دىگەن ئادەم بارلىغى بار، لېكىن بىز تېخى كۆرمىدۇق. كۆپىنچە پارىڭىنى ئاڭلايمىز، — دېدى مۇتىللاقارى چاندۇرماستىن.

— تۈگمەندە ئادەم ئۆكسىمەيدۇ، — دېدى تۈگمەنچى ئەھۋالنى تونۇشتۇرۇپ، — ھەممە ئادەم موللازەيدىننىڭ گېپىنى قىلىشىدۇ. نەچچە كۈن بۇرۇن ئىككى ئادەم كېلىپ، كەپتەر قوغلاپ كېتىۋاتىمىز، دەپ تۇخسۇن تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى. ئۇلارمۇ موللازەيدىننىڭ قىزىق پاراڭلىرىنى قىلىپ كۈلدۈرۈپ ئۆتتى. ئۇنىڭ پاراڭلىرىنى تولا ئاڭلاپ، ئۆزەمچە

خۇشاللىق ھەس قىلىشتى. يولۇچىلار ۋاڭنىڭ دوغىلىرىنى ئېزىقتۇرۇش ئۈچۈن يىراق بولسىمۇ يولدىن ئاتايىن ئەگىپ، يارغول تەرەپ بىلەن ماڭغان ئىدى. ئۇلار بىر تۈگمەنگە چۈشتى، ۋاقىت ئاش ۋاقتى بولغان ئىدى. يولۇچىلار ئاتتىن چۈشۈپ، ئاتلىرىنى قاڭتىرىپ باغلاۋاتقاندا، ئىسرائىل تۈگمەنچى يېقىنلاپ كەلدى. بۇلار سالاملىشىپ تىنچلىق سوراشقاندىن كېيىن تۈگمەنچى:

— نەدىن كەلدىڭلار، مېھمانلار؟ — دېدى.

— لۈكچۈندىن چىقتۇق، — دېدى ئىمىت زور.

— ۋاھ. مېنىڭ دوستۇم بار يەردىن كەلگەن ئىگەنسىلەر . دە! باخشى. ھوي ئاپىسى، كىگىز ئېلىپ چىقىڭلار، چاپسان چاي تەييارلاڭلار! — تۈگمەنچى ۋاقىراپ يۈرۈپ ئورۇنلاشتۇردى.

تۈگمەنچىنىڭ ئوغلى ئىسمائىل يوغان بىر پارچە قاراكىگىز ئەكېلىپ سايىغا سالدى ۋە مېھمانلارنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.

— ئۆكۈلۈرۈم، نەگە كېتىۋاتقان بالىلار سىلەر؟ — دېدى ئىسرائىل.

— بىز كۈچار تەرەپكە كېتىۋاتىمىز، — دېدى مۇتىللا قارى.

— بوپتۇ، ھەممىڭلار ياش بالىلار ئىكەنسىلەر، بىرىپ كورۇپ كېلىڭلار. ياش ۋاقتىڭلاردا كورۇۋالغىنىڭلار قالىدۇ، — دېدى ئىسرائىل.

تۈگمەنچىنىڭ ئوغلى ئىسمائىل بىر چوگۇن چاي

مېڭىشقا تەق بولغان پەيتتە، تۇگمەنگە يەنە ئىككى ئاتلىق يولۇچى كەلدى. بۇلار ئاتلىرىدىن چۈشۈپلا:

— ئاداش موللازەيدىن، ئېيتماي كېتىپ قاپسەن، قانداق قىلغىنىڭ بۇ؟ — دېدى غوجاخمەت تومۇرچى — ئەھۋالدىن قارىغاندا بۈگۈن باشقىچىلا، قىلىچىنىڭ بىسىدەك كەسكىن ئەھۋال. ھەممىلا يەردە دوغا، كاھلار سالجا تارقاپ كەتكەندەك يۈرۈشىدۇ. ئابدۇرېھىم قارى بىلەن ئىككىمىز ھېچكىمگە تۇيدۇرماي، ئىزىڭنى ئىزلەپ كەلدۇق.

— ئۇكۇلۇرۇم، سىلەرنىڭ ئاراڭلاردا موللازەيدىن بارمۇ؟ قېنى، قايسىڭلار، شۇ؟

ئىسرايىل تۇگمەنچى كېلىپ موللازەيدىن بىلەن كۆرۈشتى ۋە بىر ھازاغىچە گەپ - سۆز قىلالماي:

— ئىنىم، موللازەيدىن دېگەن سەنمۇ؟ ئەتىگەندىن شۇنچە گېپىڭنى قىلسام جىم تۇرۇپسەنا! ھەي ئاپسى، ھەي ئاپسى، چاپسان كەل، موللازەيدىننى كورۈۋال. ئىسمايىلغا ئېيت، باغدىن ھىلىقى بورداق قوينى ئېلىپ چىقسۇن.

— رەھمەت ئاكا، سىزنى جىق بىسەرەمجان قىلدۇق، — دېدى موللازەيدىن سەممى يېقىنلىق قىلىپ.

— ئەمدى ئىختىيار مەندە. سېنى قويۇۋەتمەيمەن. مەن سىلەرنى بىر كېچە قوندۇرىمەن.

— رەھمەت ئاكا، كۆڭلىڭىز تىگىل بولدى، — دېدى ئابدۇرېھىم قارى ئوتتۇرىغا كىرىپ، — ھازىر سىز مېھمان قىلىدىغان ۋاقىت ئەمەس. ھازىرقى ۋاقىت قىلىچىنىڭ بىسىدىن ئىتتىك. بۈگۈن موللازەيدىننى تۇتىمىز دەپ لوكچۇن ۋاڭ 30

ئۇنى دوست تۇتۇۋالدىم. بىر كورسەم دەيدىغان ئارمىنىم بار. تۇگمەنگە كەلگەنلەردىن كوپ ئېيتىپ بەردىم. كېلىپ بىر نەچچە كۈن مېھمان بولۇپ كەتسۇن، دىسەم كەلمەيۋاتىدۇ. بۇيەر تۇگمەن بولغان بىلەن سۈيى بەلەن، دەل - دەرەخ قويۇق، تاغنىڭ ئېتىكى سورۇن جاي. باغدا ھەممە مېۋە بار. كېلىپ بىر نەچچە كۈن ئوينىپ كەتسە نىمە زىيىنى؟

— تولا ئارزۇ قىلغۇدەكمۇ ئادەم ئەمەس، — دىدى لىتىپ زور.

— ياق، ياق. ئۇنى بەك پاراڭچى دەيدۇ. ئاياللار ئۇنى كورۇپ، موللازەيدىن گەپچى دىسە، ئىلىۋالمىسۇن تەيجى، دەپ ئوتۇپ كەتكۇدەك. ھا - ھا - ھا... ئۇنىڭدا گەپ دىگەن تەييار تۇرىدىكەن، — تۇگمەنچى قىزىشىپ سوزىنى داۋام قىلدى، — ئاڭلىسام ۋاڭلار بىلەن قاتتىق تۇتۇشىدىكەن. مېنىڭچە ۋاڭلارغا يېقىنلاشقىلى بولمايدۇ. ئۇلار بىلەن ئىتنىڭ نىمە پەرقى؟ «ئېيتىشىمغىن ئەرباپ بىلەن، چىشلەپ ئالۇر ھەرباپ بىلەن» دىگەن گەپ بار. موللازەيدىن دوستۇمنى چىشلەپ قويمىسۇن دەپ ئەنسىرەيمەن.

— موللازەيدىنمۇ ئوزىنى ئوڭايلا چىشلىتىپ قويماس! — دىدى موللازەيدىن كۇلۇمسىرەپ.

— شۇنداق بولسىمۇ ئېھتىيات قىلماي بولمايدۇ. ئۇلارنىڭ خۇيى ئەسكى. بىز مانا شۇنداق يىراق يەردە تۇرساقمۇ، ۋاڭلارغا كوز ئالايتىپ قارىيالمايمىز.

غىزا ئىچىلىپ بولدى. كۈن قايرىلىپ كەچ پېشىن بولۇپ قالغان ئىدى. مۇتىللاقارى لەتىپزور ئىككىسى بېرىپ ئاتلارنى سۇغۇرۇپ، ئىگەرلىدى. خۇرجۇن - قاچىنى ئارتىپ

— مەن قورۇق كەلدىم، — دېدى ئابدۇرېھىم قارى، — لېكىن سوغات ئورنىدا بىر نەچچە كۆپلىت "مۇرەببە" يازغاچ كەلدىم، ئوقۇپ بېرىپ خوشلىشىمەن.

ئابدۇرېھىم قارى بىر پارچە سامان قەغەزگە يېزىلغان شېئىرنى ئوقۇشقا باشلىدى:

ياش قىران بۈركۈت ئىدىڭ ئالەمنى ھەيران قىلغۇدەك،
كۈچلىرىڭ رۇستەم ئىدى، تاغلارنى تالقان قىلغۇدەك،
كەڭ زېمىن - ئاسمانىدا ئۇچساڭ ھاۋادا پەرقېقىپ
گاڭ قانات لاچىن ئىدىڭ دۇنيانى سەيلان قىلغۇدەك،

سەيلە قىلساڭ بۈزمىن ئاستىڭدا تاغلار ياتىدۇ،
چولگە چۈشكەن ئاينە ئوخشاش كول سۈيى كوزچاقىدۇ،
ياپ - يېشىل ئورمان ئارا، دەريا سىماپتەك ئاقىدۇ،
شۇقەدەر دەۋران ئىدىڭ، ئەركىڭدە جەۋلان قىلغۇدەك.

كوزلىرىڭ نۇرلۇق چىراق، چاقماق كەبى ئوتلۇق ئىدى،
چوڭ تەبىئەت باغرىدىن ئىزدەنگىنىڭ قۇتلۇق ئىدى،
شۇم نىيەت چىل بورىلەر سەندىن قۇتۇلغان يوق ئىدى.
جۇت ئىدىڭ ۋەھشى ۋە ياۋۇزلۇقنى قىرغىن قىلغۇدەك.

يۈرۈگۈڭ ئوتلۇق سېنىڭ تەمسالى بىر ۋىژدانى كان،
ھەق ئۈچۈن سوزلەر ئىدىڭ مىڭ مەرتىۋە كەتسە بۇ جان،
ھىچ ۋاقىتتا ۋاي دىمەستىڭ قانچە كوپ تارتساڭ زىيان،
مەرت ئىدىڭ، قەيسەر ئىدىڭ ياۋنى پەرىشان قىلغۇدەك.

ئادەمنى ئات بىلەن پۈتۈن يۇرتقا چاپتۇردى. موللازەيدىننى تۇتۇپ بەرگەنگە بىر يامبۇ، خەۋەر قىلغانغا بەش سەرتەڭگە بېرىمىز دەپ جارسىلىۋاتىدۇ. جارچىلارنىڭ ئالدى ھازىر تۇرپان بازىرىغا يېتىپ كەلدى. بىز ئەمدى بۇيەردە مولla زەيدىننى مېھمان قىلىمىز دەپ تۇتۇۋالساق، ۋاڭغا تۇتۇپ بەرگەن بولمايمىزمۇ؟ مېنىڭچە ھەممىمىز بۇ ئادەمنى چاپسان ماڭدۇرۇۋېتكىنىمىز تۈزۈك، موللازەيدىننى توخسۇنغا ماڭدۇرۇۋېتىپ قالغانلىرىمىز تەرەپ - تەرەپكە تارقاپ كەتسەك، ھەممىمىز ئېتىمىزنى موللازەيدىن دەپ ئاتاپ، ئۇچرىغانغا دەپ ماڭساق، ۋاڭ ئادەملىرىنىڭ بېشى گاڭگىراپ قايسى موللازەيدىننى تۇتىدىغانلىقىنى بىلەلمەي قالىدۇ. شۇنداق قىلساق قانداق؟

ئابدۇرېھىم قارىنىڭ سوزى ھەممىگە ماقۇل كەلدى.

— ۋاڭنىڭ ئادەملىرىنى قوغلاشمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ. بولىدۇ، چاپسان مېڭىپ كەتسۇن. لېكىن، يانغان ۋاقتىڭدا بىر قانچە كۈن مېھمان بولمىساڭ رازى بولمايمەن، — دېدى تۆگەنچى.

— بولىدۇ ئاكا، چوقۇم كېلىمەن، خاتىرجەم بولۇڭ، — دېدى موللازەيدىن.

غوجاخمەت تۇمۇرچى يېنىدىن بىر پىچاقنى چىقىرىپ موللازەيدىنگە يېقىنلاپ كەلدى ۋە:

— دوستۇم، ساڭا بۇ پىچاقنى يوللۇق تۇتىمەن. ئۆزەم سوققان پىچاق. يېنىڭغا ئېسىۋال يولدا ھەمرا بولىدۇ، - دېدى.

— ئىسمايىل، ئۇيدىكى قامچىنى ئېلىپ چىق، - دېدى تۆگەنچى ئوغلىغا بۇيرۇق قىلىپ.

ئككنچي قسم

لوقما گوش بەرگەيمۇ دەپ ئۇۋچىغا تايغان بولمۇدۇڭ،
ياكى خوش - خوش ئېيتقىلى كەتش ئاستى پالقان بولمۇدۇڭ،
بى باھا ئۆمرىڭ سېنىڭ كەززابى يالغان بولمۇدۇڭ،
كوپ سېنىڭ خىسلەتلىرىڭ زالىمنى ۋەيران قىلغۇدەك.

ئەسلى زاتىڭدىن زىمىن مۇلكىدە مەۋجۇتتۇر تېنىڭ،
بۇ ۋەتەن تۇپراغىدا زەررە تورەلگەندۇر جېنىڭ،
پاك بۇلاق تاغ سۇلىرىدىن ھاسىلى بولغان قېنىڭ،
يۇرىگۈڭ بەكمۇ ئىسىل، ئالەمگە نۇران بولغۇدەك.

بورىلەر بەلكى يۇگۇردى سېنى تۇتماق قەستىدە،
شۇڭا بىز خوش ئېيتىمىز يىغلاپ تۇرۇپ يول ئۇستىدە،
نەگە بارساڭ ئەل سېنى كۇتكەي بازارۇ - رەستىدە،
سەن قەدىرلىك زاتىمىز، ھەرجايدا مېھمان قىلغۇدەك.

مەيلى دوستۇم بۇ مىاكاندىن بىر مەھەلگە زادى كەت،
چول ئارا كارۋان بولۇپ خەلقىم بىلەن ئابادى كەت،
نائىلاج خوش ئېيتىمىز يول ئۇستىدە ئازادى كەت،
تەۋسىپىڭ بىتمەس رەھمى قانچە داستان قىلغۇدەك.

— باركاللا!... — دىدى تۇگمەنچى كوزىگە ياش ئېلىپ،— باشقا سوزىنىڭ لازىمى يوق. دۇئا بېرەيلى يولغا چىقىپ كەتسۇن. قېنى ھىلىقى قامچا، — ئۇئىسمايىلنىڭ قولىدىن قامچىنى ئېلىپ موللازەيدىنگە تۇتقازدى، — ئېلىۋال، ساڭا تۇتقان يوللۇغۇم بولسۇن. خوش قېنى ياخشىلار، ئامىن!...

دۇئادىن كېيىن موللازەيدىن ئۇلار بىلەن خوشلىشىپ توخسۇن تەرەپكە يۇرۇپ كەتتى.

(1)

مولللازەيدىن توخسۇن يولىدا بوراندا قالدى. تۇرپان بىلەن توخسۇن ئارىلىغىدىكى دادۇك دىگەن يەردە بوران ئاجايىپ قاتتىق چىقاتتى. بۈگۈنكى بورانمۇ بوش چىقمىدى. گويا مولللازەيدىننى ئات بىلەن قوشۇپ ھاسا دەشتىگە ئۇچۇرۇپ كېتىدىغاندەك كۈچ كۆرسىتەتتى. بوران ئۇچۇرتۇپ كەلگەن قۇم - توپراقلار كۆزنى ئاچقىلى قويمايتتى. لېكىن ئات جانىۋار يولدىن چىقماي ئۆز ئىگىسىنى دادۇككا يەتكۈزۈپ كەلدى.

بۇ يەردە ئاران بىر ئېغىزلا ئۆي بولۇپ، ئۇنىڭدا بىر يانتاقچى بوۋاي تۇراتتى. بۈگۈن بۇ يەرگە يېقىن ئارىدىكى بىر پادىچى كېلىپ بوۋاي بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرغانىنىڭ ئۈستىگە مولللازەيدىن كىرىپ كەلدى.

— كەل يولۇچى، — دېدى بوۋاي بېشىنى ياستۇقتىن كۆتىرىپ يولۇچىغا قاراپ، — بوران دەك قاتتىق چىقتى. قانداقمۇ يېتىپ كېلىۋالدىڭ؟ — دېدى.

— جېنىڭغا ئىچىڭ ئاغرىماي بوراندا يول ماڭغىنىڭ نېمىسى؟ — پادىچىمۇ ئىچى ئاغرىپ سوراپ قويدى.

— نېمە ئامال، كېلىۋاتسام بوران چىقتى، نېمىشقا چىقتىڭ دەپ سوراپمۇ قويماستىن كېلىۋەردىم، — مولللازەيدىن بۇ جاڭگال ئادەملىرىگە جاۋاپ بېرىپ كۈكۈم قالاپ قويغان ئوچاق ئالدىغا ئولتۇردى.

گۈنلىرى يەمشىلىك بىر نەچچە كانتو ① بار. شۇلار كىلىپ پادىدىن كالا ئوغرىلايدۇ. شۇڭا سوراپ قويدۇم.

— بوراندا كەينىمگە قارىغۇدەك ھالىم قالمىدى، مېنىڭ ئارقامدىن كەلسە ۋاڭنىڭ دوغىلىرى كېلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ئادەم يوق، — دىدى موللازەيدىن.

— دوغادىگەن بوراندا يول ماڭمايدۇ، — دىدى بوۋاي، — ئۇلار بوران چىققىسا بىرسىنىڭ ئويىگە كىرىپ ياتىدۇ.

چوققا قويغان چوگۈن قاينىپ تاشتى. بوۋاي چوگۈننى ئوتتىن تارتىپ، تۆۋاق ئۈستىگە كۆمۈپ قويغان غىدىر ② قاچىلارنى ئوڭدا قىلىپ قايناقسۇ قۇيۇپ دىدى:

— بىزنىڭ نانلار گاڭ قوناق. بىزنىڭ توخسۇننىڭ قوناق نانلىرى داستىخانغا قويساڭ كۆلۈپ تۇرىدۇ. كوڭلىدە ھېچقانچە يامانلىغى يوق. يەيمەن دىسەڭ ئەكىلىمەن.

— خۇرجۇندا نان بار، — موللازەيدىن ئورنىدىن تۇرۇپ ئات ئۈستىدىكى خۇرجۇننى ئېلىپ كىرىپ، توقاش نانلارنى ۋە بىر خالتا قۇرۇق ئۈزۈمنى توكتى. ئۈچ كىشى بىر چوگۈن چاي بىلەن ئولتۇرۇپ ئۈزۈم پارلاپ نان يىدى. نان بىلەن ئۈزۈم تەڭلا خورىدى. پادىچى سەل خىجىل بولغاندەك ئارىلاپ سوزلەپ قوياتتى:

— ئاداش، بىز توخسۇنلۇقلاردا: ئاق نان بولسا، تو-

---

① كانتو — ئوغرى

② غىدىر — ھىجىر.

— سوراققا تارتىمغىنىڭ ياخشى بوپتۇ، — دېدى زېرىكىپ پاراڭ سېغىنىپ قالغان پادىچى ۋە ئالدىرىماي ھىكايە سۆزلەشكە باشلىدى، — بىزنىڭ توخسۇن دېگەن يۇرتتا بوران تولا چىقىدۇ ھەم قاتتىق چىقىدۇ. شۇڭا يۇرتتا بوران بىلەن ئۇرۇشۇپ كۆرگەن ئىشلارمۇ بولغان. ئۆتكەن يىلى ئەتىياز قاتتىق بوران چىقىپ كېتىپ، بىر دېھقاننىڭ تېرىپ قويغان بۇغدىيىنى ئېلىپ كېتىپتۇ. ئۈسۈپ بىر غېرىچ بولغان بۇغداينى ساپان ئىزىغا يەتكۈزۈپ توپىسى بىلەن قوشۇپ ئېلىپ كەتكەندە، دېھقان بۇ زىيانغا چىداپ تۇرالماي، بوراننى تىللاپتۇ: "سەن نىمانچە رەھىمسىز، مەن بىچارىنىڭ بۇغدىيىمنى ئېلىپ كەتكىچە سايىنىڭ تېشىنى ئۇچۇرۇپ كەتسەڭ بولمامدۇ؟" دەپ تۇرۇشىغا، بوران تېخىمۇ قاتتىق چىقىپ، دېھقاننىمۇ ئۇچۇرتۇپ ئېتىزنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئاپىرىپ قويۇپتۇ. "بۇغدايىمغۇ ئال، ئەمدى مېنى نەگە ئېلىپ بارماقچى؟" دەپتۇ خاپا بولغان دېھقان ۋە بورانغا قارشى قولىدىكى ھاسا تايىقىنى ئېتىپتۇ. قاتتىق بوران بۇ تاياقنى قايتۇرۇپ كېلىپ دېھقاننىڭ پاقالچىقىغا ئۇرۇپتۇ. دېھقاننىڭ تېخىمۇ ئاچچىقى كېلىپ: "مۇنداقمۇ يۈزۈڭ قېلىن بولامدۇ، تۇفى... يۈزى يوق!" دەپ بورانغا قارشى تۈكۈرۈپتۇ. بوران تۈكۈرۈكنى قايتۇرۇپ كېلىپ يەنە دېھقاننىڭ يۈزىگە ئۇرۇپتۇ. ئەگەر سەنمۇ يولدا كېلىۋېتىپ بوراننى سوراق قىلغان بولساڭ، سېنىڭمۇ كۆڭلۈڭ ئاغرىغان بولاتتى. تېچ ماڭغىنىڭ ياخشى بوپتۇ. تۇرپاندىن كەلدىڭمۇ؟ نەگە كېتىپ بارىسەن ئاداش؟ كەينىڭدە ئادەم قارىسى كۆرۈنمىدىمۇ؟ مۇنداق بوران چىققان

— ئاخۇن - موللىلار ئۇئالار باي بولۇپ كېتىدۇ، ئۇ-لارنىڭ ئوقۇيدىغان دۇئاسى باشقا بولامدىكىن دەيمەن، — دېدى پادىچى كۈلۈپ تۇرۇپ، — بىزدەك قارا تۇرۇك ئادەم-لەرگە باي بولىدىغان دۇئانى ئۆگەتمەي، ئۇزلىرى باي بولى-دىغان دۇئانى ئوقۇپلا ئۇئاي باي بولۇپ كەتسە كېرەك!

— سىلەر ئۇلارنىڭ ئۆگەتكەن - ئۆگەتمىگەنلىكىگە قارى-ماي خۇدادىن تىلەڭلار، — دېدى موللازەيدىن ۋە بوۋاي بىلەن پادىچىغا دۇئا ئۆگىتىشكە باشلىدى، — خۇدادىن تىلى-گەندە ئاغزىڭلارنى چوڭ ئېچىڭلار - دە: «ياخۇدا رەززاق، چىق بەرمىسەڭمۇ ئازراق، سۈيى ئۇلۇغ كارىزدىن توققۇز، چوڭ سۇ تۈگمىنىدىن ئوتتۇز، پارچە - پۇرات خەشلىكىلى بىرەر چازا ① تەڭگە» دەڭلار. مۇشۇنداق يوغان چىشلىسەڭلار، بىر گەپ بولامدۇ؟

ئۇلار بۇ دۇئانى ئاڭلاپ بىر هازا كۈلۈشتى. كەچ بول-غانسېرى بوران تېخىمۇ كۈچەيدى. گۈپۈلدەپ چىقىۋاتقان بو-ران تاملارنى تىترىتەتتى. موللازەيدىن قونۇپ قېلىشقا مەجبۇر بولدى. بۇلار كوز يورۇغىدا ئاتنى جايلاپ قويۇپ، بالدۇرلا يېتىپ ئۇخلاپ قېلىشتى.

بوران تاڭغا يېقىن توختىدى. موللازەيدىن تاڭ ... قاندا ماڭماقچى بولغاندا، پادىچى موللازەيدىنگە بىر تاپشۇردى:

① چازا — هارۋىغا ئورنىتىپ پاختا، سامان قا چىقىدىغان توقۇلما.

يۇپ ئىمىشقا، دەيدىغان بىر سوز بار. سېنىڭ نېنىڭنى جىق يەپ قويدۇق.

— كېرەك يوق. يەڭلا. يېشىل ئۈزۈم بىلەن نان يېسە پەيغەمبىرىمىزنىڭ بىر سۈننىتى ئادا بولغۇدەك، تارتىنماي جىقراق يەپ، جىقراق ساۋاپ تاپىماسىلەر!...

— ۋاھ. ئەجەپ ئوبدان ئىشكەن! ئۈزۈملا بولسا، راسا ئادا قىلىدىغان سۈننەت ئىكەن، — دىدى بوۋاي بىر سىقىم ئۈزۈمنى بەخۇدۇك ئاغزىغا ئېتىپ.

— بىزغۇ سۈننەتلەرنى ئادا قىلالماي جاڭگالدىلا ئوتكۈدەكمىز. چاپاننى پۈتۈن قىلالمىغان يەردە ئۈزۈمگە نەدىكى پۇل دەيسەن؟ خەقنىڭ كالىسىنى بېقىپ، ئولگەن، يوتكەننى تولەپ بېشىمنى كوتىرەلمەيمەن. يۇرتتا خەقلەر ئوڭايلا باي بولۇپ يۈرىدۇ. خۇدايى تائالا ماڭا بۇ كەمبەغەللىكنى كوتىرە بەرگەندەك، زادىلا قۇتۇلۇپ كېتەلمىدىم.

— 30 يىل بولدى، مۇشۇ جاڭگالدا يانتاق چاپىمەن، خوتۇن-بالىلىرىممۇ يوق، ئوزەم يالغۇز تۇرىمەن، — بوۋاي ئوز ئەھۋالىنى تونۇشتۇرماقچى بولغاندەك سوزىنى داۋام قىلدى، — يۇرتقا بارغىم كەلمەيدۇ، يىلىغا نەچچە مىڭ ساپ يانتاق چېپىپ قويسام لازىم بولغانلار كېلىپ ھارۋىسىغا بېسىپ ئېلىپ كېتىدۇ. بىر ھارۋىسى بىر كۈرە قوناق. مۇشۇ قوناققا يولىنىپ كۈنلەر ئوتۇۋاتىدۇ. يۇرتتا بولغىنىم بىلەنمۇ كۈنۈم ئوخشاش. يەنىلا يوقسۇزلۇق. ئۇنىڭ ئۈستىگە بايلارنىڭ قوساق كوپۈكى بولۇپ تۇرىدۇ. ئاشۇ قوساق كوپۈكىنى كورمەي دەپلا جاڭگالغا چىقىۋالغان ئادەممەن.

— مەن كىشىنىڭ ئامانىتىنى ئەكىلىپ تاپشۇرغۇچى. مېنىڭچە بولغاندا پايدىنىڭ ھەممىسىنى ساڭا ئەۋەتىپ، ئۆلۈم-يېتىم، زىيانىنى باشقىلارغا ئەۋەتكەن بولسا بەك ياخشى بولاتتى. بىراق خۇدايىم بۇنى بىلمەي قاپتۇ، — دېدى موللازەيدىن مەسخىرىلىك كۈلۈپ.

— ئارتۇق گەپ قىلما، ماڭا قۇرۇق تېرىنىڭلازىمى يوق، كالا ئالىمەن. ئەگەر ياق دېسەڭ قازىنىڭ ئالدىغا ئاپىرىمەن!

— بارساق - بارايلى، قازى ئادەم يېمەيدىغۇ!...

شۇنداق قىلىپ تاجەك باي بىلەن موللازەيدىن قازىنىڭ ئالدىغا باردى. قازى بىر قۇر سوراپ ئەھۋالنى ئىگەللىگەندىن كېيىن ھۆكۈم چىقاردى:

— كالا پاتقاققا پېتىپ قېلىپ ئۆلدى دېگەن سۆز ئىناۋەتسىز. شەرىئەتتە ھەرقانداق ئىشقا توت مۇسۇلماننىڭ گۇۋالىقى بولۇشى شەرت. شۇ سەۋەپتىن پادىچى كالىنى تۆلىشى كېرەك!

— ھۆكۈملىرى توغرا ئەمەس، — دېدى موللازەيدىن قازىنى مەسخىرە قىلغان ھالدا، — شىرەم جاڭگاللىرىدا گۇۋالىقتىن ئۆتكۈدەك ئادەم نەدە تەييار تۇرۇپتۇ؟ كالا پاتقاققا پېتىپ قالغاندا توت مۇسۇلمان ئەمەس، بىر مۇسۇلمان بولسىلا ئۇنىڭغا ئۆزى قوشۇلسا، بىرسى باشتىن، بىرسى قۇيرۇقتىن تارتىپ كالىنى قۇتقۇزۇۋالغان بولاتتى. جاڭگالدا ياردەملىشىدىغان بىرەر ئادەمنىڭ يوقلۇغىدىن كالا ئۆلدى. بۇنى قازا دېمەي بولامدۇ؟